

ZGODOVINSKI ČASOPIS

HISTORICAL REVIEW
ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

leto 1984 **4** letnik 38

ZGODOVINSKI ČASOPIS

HISTORICAL REVIEW
ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

UDK 949.712(05)
UDC

YU ISSN 0350-5774

GLASILO ZVEZE ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

Uredniški odbor: dr. Ferdo Gestrin
dr. Bogo Grafenauer
dr. Vasilij Melik (glavni in odgovorni urednik)
Janez Stergar (namestnik glavnega urednika)
dr. Miro Stiplovšek
Peter Štih (tehnični urednik)
dr. Peter Vodopivec
dr. Fran Zwitter

Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

Redakcija tega zvezka je bila zaključena 30. 3. 1985.

Izdajateljski svet: dr. Ferdo Gestrin, dr. Milica Kacin-Wohinz, Zdravko Klanjšček, dr. Jože Koropec, Samo Kristen, dr. Vasilij Melik, dr. Darja Mihelič, dr. Janko Pleterski, Janez Stergar, Prvenka Turk, dr. Peter Vodopivec, dr. Fran Zwitter

Prevodi: Lidija Berden (angleščina, nemščina), Daniela Milotti (italijanščina), Janez Zor (ruščina)

Zunanja oprema: Neta Zwitter

Upravnica revije: Majda Čuden

Sedež uredništva in uprave: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I, tel.: (061) 332-611, int. 209

Letna naročnina: za nečlane in ustanove 1300 din, za društvene člane 840 din, za društvene člane-upokoјence 630 din, za društvene člane-študente 420 din (vse cene za letnik 38/1984)
Cena te številke v prosti prodaji je 520 din

Tekoči račun: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 50101-678-49040

Sofinancirajo: Raziskovalna skupnost Slovenije
Kulturna skupnost Slovenije
Izobraževalna skupnost Slovenije
Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani

Tisk: Tiskarna Slovenija, Ljubljana, avgust 1985

Naklada: 1600 izvodov

KAZALO — CONTENTS — СОДЕРЖАНИЕ

RAZPRAVE — STUDIES — СТАТЬИ

- Nada Klaić, O problemima stare domovine, dolaska i pokrštenja dalmatinskih Hrvata . . . 253—270
 On the Problems of Aboriginal Native Country, Migration and Christianization of Dalmatian Croats
 О проблемах старой родины, прихода и обращения в христианство далматинских хорват
- Dušan Kos, Posest ljubljanske komende Nemškega viteškega reda (od 13. do srede 18. stoletja) . . . 271—290
 Estate of the Ljubljana Prebend of Order of German Knighthood (from the 13th till the End of the 18th Century)
 Имение люблянкой коменды Немецкого рыцарского ордена (с 13 до середины 18 ст.)
- Darja Mihelič, Prispevek k osvetlitvi zaslužkov in cen v srednjeveškem Piranu . . . . . 291—296
 Contribution to the Elucidation of Earnings and Prices in the Medieval Piran
 К освещению заработков и цен в средневековом Пиране
- Damjan Guštin, Finančni viri in denarništvo narodnoosvobodilnega gibanja na Slovenskem 1941—1945 . . . . . 297—320
 Financial Sources and Monetary Matters of the National Liberation Movement in Slovenia in 1941—1945
 Финансовые источники и денежное дело народно-освободительного движения в Словении 1941—1945
- Zdenko Šepič, Prispevek k proučevanju valutarne reforme leta 1945 . . . . . 321—334
 Contribution to the Researching of the Currency Reform in the Year 1945
 К изучению валютной реформы в 1945 г.

DRUŠTVENO ŽIVLJENJE, KONGRESI IN SIMPOZIJI — SOCIAL LIFE, CONGRESSES AND SYMPOSIA — ОБЩЕСТВЕННАЯ ЖИЗНЬ, СЪЕЗДЫ И СИМПОЗИУМЫ

- XXII. zborovanje slovenskih zgodovinarjev (Brežice-Krško, 27.—29. septembra 1984) (Darja Mihelič, Vinko Rajšp) . . . . . 335—338
 XXII. Meeting of the Slovene Historians (Brežice-Krško, September 27—29, 1984)
 XXII-ое совещание словенских историков (Брежице-Кршко, 27-го — 29-го сентября 1984)
- Menišтво na Slovenskem. Simpozij o zgodovini benediktincev, cistercijanov in kartuzijanov (Stična 23. maja, Pleterje 24. maja in Kostanjevica 25. maja 1984) (Andrej Volkov) . . . . . —338
 Monkhoođ in Slovenia. Symposium on the History of Benedictine, Cistercian and Carthusian Monks (Stična, May 23, Pleterje, May 24 and Kostanjevica May 25, 1984)
 Монашество в Словении. Симпозиум по истории монахов бенедиктинцев, цистерцианцев и картезианцев (Стична 23-го мая, Плетере 24-го мая и Костаневица 25-го мая 1985 г.)
- Reformacija na Würtemberškem (Razstava 15. maja—22. julija 1984 v Stuttgartu) (Vinko Rajšp) . . . . . 339—340
 Reformation in Württemberg (Exhibition May 15—July 22, 1984, in Stuttgart)
 Реформация в Виртемберге (выставка 15-го мая до 22-го июля 1984 г. в Штутгарте)

OCENE IN POROČILA — BOOK REVIEWS AND REPORTS — ОБЗОРЫ И РЕЦЕНЗИИ

- Il popolamento delle Alpi in età mesolitica (Draško Josipovič) . . . . . 341—343
 Terezijanski gozdni red za Kranjsko 1771 (Stane Granda) . . . . . 343—344
 Jože Pirjevec, Tržaški voz. O zgodovinskih dogodkih in političnem razvoju v letih 1945—1980 (Metka Gombač) 344
 Punk pod Slovenci (Peter Štih) 345
 Marjan Britovšek, Stalinov termidor (Avgust Lešnik) . . . . . 345—347

LETNO KAZALO — ANNUAL CONTENTS — ГОДИЧНОЕ СОДЕРЖАНИЕ

- Zgodovinski časopis 38/1984 — Historical Review 38/1984 — Исторический журнал 38—1984 . . . . . 349—352

IZVLEČKI — ABSTRACTS — ИЗВЛЕЧЕНИЯ

- Izvilleki razprav v Zgodovinskem časopisu 38, 1984, 4 . . . . . VII—VIII

Nada Klaić

O PROBLEMIMA STARE DOMOVINE, DOLASKA I POKRŠTENJA DALMATINSKIH HRVATA.

Ne bi se moglo ustvrditi da najnovije rasprave o prastarim problemima hrvatske prošlosti vezane uz djelo *De administrando imperio* (DAI) nisu bile korisne. Koliko god se M. Suiću¹ činilo da su Margetićeve² izlaganja problematike neprihvatljiva, ona su ostavila na čitatelja dubok dojam. Pogotovo na onoga koji se tom problematikom i prije čitanja dosta mučne Suićeve »ocjene« bavio.³ Točno je da je Margetić mnoge misli samo nabacio, mnoge ostavio nedorečenima, no unatoč tome ostaju njegove ideje koje se u daljem radu na DAI ne smiju mimoći.

Stoga neka mi bude dopušteno vratiti se na iste probleme s novih vidika koje je najnovija historiografija omogućila. To su pitanja *stare domovine, dolaska i pokrštenja Hrvata* koja su od odlične Hauptmannove rasprave iz 1925. g.⁴ do danas ipak ostala — nedorečena. Budući da sam pišući »Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku«⁵ smatrala Hauptmanna i Grafenauera najboljim tumačima DAI preuzimala sam ponajviše i njihova tumačenja, ali uz izričito upozorenje da prve stranice hrvatske povijesti još nisu napisane.⁶

Zato iskreno priznajem da sam 1966. g. bila sklona prihvatiti Grafenauerovu pretpostavku o *dvostrukoj hrvatskoj seobi*.⁷ Ona je imala u sebi, na prvi pogled, toliko logične privlačnosti i toliko naivne jednostavnosti da je osvajala. Naime, on je na osnovi rasprostranjenja imena Hrvat na širokom prostoru od Polablja do Grčke zaključio da se ne može govoriti »samo o jednokratnoj migraciji iz prvobitne Bijele Hrvatske«, već da »prva disperzija« Hrvata i Duljeba potječe iz šesdesetih godina VI. st. kad su se, kako Grafenauer reče, »hrvatski i duljepski dijelici« pojavili već s prvim Slavenima na »Balkanskom polotoku, u istočnim Alpama i preko Labe«.⁸ No, jadranski Hrvati kao veća grupa nisu došli tada, nego su, prema Grafenaueru, morali doći u neko drugo vrijeme. Zato stvara pretpostavku: Hrvati dolaze u posebnom od Avara izdvojenom »seobenom valu«, nameću se dalmatinskim Slavenima i daju im svoje ime. Kao najvjerojatnije doba toga drugog doseljenja Hrvata uzima 622—623 god. »kad se kagan spremao na nov udarac protiv Bizanta te je prolaz Hrvatima kroz Panoniju bio — kako misli — izuzetno lak«. Naprotiv, nakon 626. g. težište se avarske države povlači opet u Panoniju, a to znači da je poslije te godine i prolaz Hrvata avarskim središtem sve do 800. g. »zaista manje vjerojatan«!⁹

Takvim se prijedlogom Grafenauer tek neznatno udaljio od Hauptmanna koji je, za razliku od njega, avarski poraz 626. g. pod Konstantinopolom smatrao odlučnom prekretnicom u avarskoj povijesti. Tada su prema Hauptmannu »pokoreni narodi najedanput ustali protiv njih, tada je prodrlo u Dalmaciju pleme ratničkih

¹ Vidi M. Suić, Ocjena radnje L. Margetića, »Konstantin Porfirogenet i vrijeme dolaska Hrvata«, Zbornik Hist. zavoda JAZU, sv. 8, Zagreb 1977, str. 89—100.

² L. Margetić, Konstantin Porfirogenet i vrijeme dolaska Hrvata, Zbornik Hist. zavoda JAZU, sv. 8, Zagreb 1977, str. 5—88.

³ Naime, čitava se »ocjena« Suićeve svodi uglavnom na pitanje kasnije seobe dalmatinskih Hrvata u Panoniju i Ilirik, pa se Suić zaista nevjerojatnim prijedlozima muči dokazati kako Margetić nema pravo. Pri tome oba autora mimoilaze najvažniju činjenicu: nisu prethodno dokazali da Posavska Hrvatska zaista postoji! Niti kao termin, a kamo li kao historijski pojam. Prema tome, obojica grade svoja učena raspravljanja na historiografskom pojmu Posavske Hrvatske koji najnovija hrvatska historiografija i tako odbacuje.

⁴ Dolazak Hrvata, Zbornik kralja Tomislava, Zagreb 1925, str. 56—127.

⁵ Zagreb 1976.

⁶ N. dj., str. 139.

⁷ Vidi N. Klaić, Marginalia uz problem doseljenja Hrvata, »Hauptmannov zbornik« (Rasprave V), Ljubljana 1966, 2. i d.

⁸ N. dj., str. 9—10.

⁹ N. dj., str. 10.

Belih Hrvata, savladalo Avare i mesto njih kao plemstvo zavladao podložnim Slavenima.¹⁰

Kad danas razmišljam o spomenutoj Grafenauerovoj hipotezi o dvostrukoj hrvatskoj seobi onda mi se čini da je sazdana na zaista slabim temeljima. Prije svega, ni on, kao ni autori prije i poslije njega, nisu se htjeli osvrnuti na prigovore *Račkog* i njegovih sumišljenika o postojanju Hrvata u VII stoljeću!¹¹ Jer nema nikakve sumnje da su Hauptmann i za njim Grafenauer pokazali da Bijela ili Velika Hrvatska postoji u X. stoljeću, ali još nikome nije pošlo za rukom dokazati da ti isti Bjelohrvati postoje ondje i u VI. odnosno u početku VII. st. Nadalje, nijedan od obojice autora nije ni pokušao razmisliti o tome zašto je upravo u doba kad su se Avari borili pod Konstantinopolom ratnička skupina Hrvata odlučila napustiti svoju bogatu i plodnu zemlju! Kako je jedina podloga za tako opravdavano doseljenje Hrvata carev tekst o Hrvatima-izbjeglicama na Heraklijevu dvoru, valja priznati da je careva laž ipak preslabi razlog zbog kojega bismo po svaku cijenu morali dalmatinske Hrvate »kao veliku ratničku skupinu« dovesti na Balkan u početku VII. stoljeća. Ne smijemo slijediti njihove tvrdnje već i zato što mi se čini danas gotovo dokazanim da Bijela Hrvatska nije doduše plod careve, a potom i anonimove mašte, ali mi se čini izvan svake sumnje da je Konstantin VII »svojim terminom označio geografski položaj Bjelohrvata«.¹² Budući da oba autora stavljaju Bijelu Hrvatsku ondje gdje se ona u X. st. zaista nalazila, nema sumnje da su tek oni — a ne dalmatinski Hrvati! — tražili među svojim *svremenjicima* narod i kraj iz kojega su, kako je car napisao, Bijeli Hrvati »vukli porijeklo«! Ta nije li, najblaže rečeno, neobična pretpostavka da su dalmatinski Hrvati, u X. st. znali da su njihovi preci pred tristo godina došli iz zemlje koja se u njihovo vrijeme zove Bijela Hrvatska!

Prema tome, ako Grafenauer tvrdi da su se dalmatinski Hrvati dva puta u razmaku od šezdeset godina preseljavali iz te svoje — tobožnje — Bijele Hrvatske, onda mu smijemo postaviti pitanje: što zna o Hrvatima u VII. stoljeću? Da li je zaista opravdano i dalje braniti tu pretpostavku u pravom smislu te riječi *samo zato* što car Konstantin nije imao drugoga posla već je radi bizantske slave prebacio dolazak dalmatinskih Hrvata u VII. st. učinivši ih pokornim bizantskim podanicima i, dakako, naručenim pobjednicima nad Avarima. Na kraju, postavljam pitanje: zašto se na sličan način ne riješava problem *dukljanskih Hrvata*? Pa oni ipak nisu izmišljotina Popa Dukljanina!

Ako ovim sumnjama dodamo uzorne *Margetičeve analize* avarsko-bizantinskih odnosa tridesetih godina VII. st.¹³ koje su ga dovele do prihvatljivog mišljenja da hrvatske seobe u to vrijeme nije bilo, otpada kao suvišna Grafenauerova hipoteza da su Hrvati iskoristili slabost Avara i pošli prema jugu. Uostalom, kad bismo unatoč spomenutim razlozima prihvatili Grafenauerovu tezu, morali bismo pretpostavljati da su Bijeli Hrvati (a tko zna gdje su tada bili!) doznali da se Avari spremaju u napad na Bizant i brže bolje su odlučili napustiti svoju zemlju!

Stoga još jednom valja istaći da je problem doseljenja Hrvata postavljen i riješavan na takav način sve prije nego logičan i historijski opravdan. Stječe se dojam: da nije bilo careve i anonimove priče o dolasku Hrvata i njihovu ratovanju s Avarima, bez sumnje bi rijetko tko tražio dalmatinske Hrvate u novoj domovini najmanje dva stoljeća prije nego što su se stvarno pojavili.

Prema tome, još i prije Margetičeva priloga o doseljenju Hrvata nagomilalo se toliko sumnji u Hauptmannovu i Grafenauerovu teoriju o doseljenju da je malo dostajalo da se ona sruši. Uostalom, dojmove koje je izazvao svojom teorijom o dvostrukoj seobi oslabio je već i sam autor kad u zaključku svoje rasprave ništa nije

¹⁰ Dolazak, str. 127.

¹¹ Marginalia, str. 26.

¹² N. dj., str. 18.

¹³ Vidi N. dj., str. 31—98.

ponovio o toj svojoj *nabačenoj ideji*!¹⁴ Zato sam još 1966. g. napisala da »rezultati dosadašnje historiografije nisu tako sigurni i čvrsti kakvim su ih zamišljali njihovi autori.«¹⁵ A nije li činjenica da nakon moga pisanja sam Grafenauer nije ustao u obranu svoga mišljenja jedan od dokaza da se — pokolebao? Premda mu je kao autoru postavljene teorije, vjerujem, znatno teže »uzmaknuti« nego nama koji smo se jedno vrijeme oduševljavali tom teorijom, ipak mislim da je već iz poštovanja prema svom vlastitom radu bio dužan vratiti se — dakako sine ira et studio — na problem doseljenja dalmatinskih Hrvata.

Čini se tako da bismo iz nekoliko razloga tvrdnje o *doseljenu Hrvata* u VII. st. kroz Avariju *mogli zaboraviti!* Jer, *prvo*: nemamo pojma gdje su Bijeli Hrvati, za koje car i anonim tvrde da su preci dalmatinskih Hrvata, u VII. st. boravili. *Drugo*, ne može se više braniti niti teorija da su Hrvati u nekom posebnom »seobnom valu« prodirali Avarijom do Jadrana tako da su već 622—623. g. ili nešto kasnije srušili avarsku vlast u Dalmaciji. Hrvate su u tom razdoblju tražili historičari samo zato što ih je na to natjerao car-pisac svojim pisanjem. *Treće*: da su Hrvati zaista već početkom VII. st. zamijenili Avare u Dalmaciji, morali bismo nailaziti njihove tragove u političkom i kulturnom životu toga kraja. A ipak se ne može mimoći utvrđena historijska činjenica da se dalmatinski Hrvati pojavljuju na historijskoj pozornici tek prvih godina IX. st.

No, razmotrimo *Margetičev prijedlog* za rješenje hrvatskog doseljenja u Dalmaciju. Polazna njegova točka je analiza 29. i 30. poglavlja DAI u kojima, za razliku od svojih predšasnika, Margetić vidi drukčiju »poruku«. Svoje mišljenje sažima ovako: »Sva pripovijest anonima, što se temelji na narodnom predanju ima sasvim jasnu poruku: *Sjeverni Hrvati* bili su *podređeni Francima*, blizu kojih su stanovali: dio tih Francima podređenih Hrvata odvojio se, krenuo na jug, osvojio Dalmaciju i ostao neko vrijeme pod Francima.«¹⁶ Premda Margetić dodaje da je »sasvim drugo pitanje« je li ta »narodna tradicija« točna, ipak u napomeni ide i »korak dalje«. Pita se, naime, nije li »hrvatska narodna tradicija zapravo glasila da su Hrvati došli i pobijedili Avare *po nalogu Franaka*! Ako su, razmišlja dalje Margetić, »Hrvati u staroj domovini bili podređeni Francima, i ako su neko vrijeme i u svojoj novoj domovini priznavali njihovu vlast, onda je smisao »narodne tradicije očito u tome da su oni došli po nalogu Franaka!«¹⁷ Dakako, takva pitanja može postavljati samo zato što ne mari svoje ideje i nabačene misli najprije smjestiti u sasvim jasan historijski okvir i tek onda ih izložiti! Ovako, žureći se, previdio je *najvažniju činjenicu*: *Sjeverni Hrvati* kojih doseljenje stavlja u posljednje godine VIII. st. iz *Bijele Hrvatske* nisu *mogli imati nikakve veze s Francima!*

Unatoč dobro poznatih datuma o franačkom prodoru prema istoku u drugoj polovici VIII. st., Margetić se upušta u dalje kombinacije. On već vidi anonima kome se ne sviđa takva »previše istaknuta uloga Franaka u dolasku Hrvata« i zato je mijenja. I već bismo pomislili da prihvaća takvu narodnu tradiciju da se u nastavku ne pita »da li takva tradicija odgovara stvarnosti?«¹⁸ Najzad, ako misli, kako tvrdi na kraju, »da je anonim prilično vjerno prenio narodno predanje«, ma da je tek ponešto ispravio položaj »nadvislanske Hrvatske«,¹⁹ onda nam je to novi dokaz da zaista nije znao izlaz iz problematike koju je tako zapleo i zbog toga se i nije mogao odlučiti za neko konačno rješenje. Dogodilo mu se to i zato što nije najprije ispitao vrijednost anonimovih podataka i što nije podvrgao kritici podatke za koje je smatrao da su sastavni dio narodne tradicije. Drugim riječima: čim je jednom u literaturi postavljena sumnja da su upravo podaci o »nadvislanskoj Hrvatskoj« djelo cara i njegova nastavljača (a ta se tvrdnja vuče historiografijom od Račkoga!), Margetić je bio dužan zauzeti stav prema takvom pisanju. Ta kako bi nam moglo biti

¹⁴ Marginalia, str. 15.

¹⁵ N. dj., str. 19.

¹⁶ Konstantin Porfirogenet, str. 15.

¹⁷ N. dj., str. 14.

¹⁸ N. mj.

¹⁹ N. dj., str. 15.

svejedno da li je Bijelu Hrvatsku izmislio »hrvatski narod« ili učeni ljudi u X. st. na konstantinopolskom dvoru?

Polazeći nadalje sa stajališta da u 30. poglavlju nema vremenskih oznaka bilo o avarskom osvajanju Salone ili o dolasku Hrvata i zatim, uzevši u obzir anonimovu tvrdnju, da su se Hrvati »izvjesni broj godina pokoravali Francima«, Margetić računa: nekoliko godina borbe s Avarima, deset godina pokoravanja Francima i sedam godina ustanka protiv Franaka, sve to čini 27 godina.²⁰ I dalje: ako hrvatska narodna tradicija misli na Ljudevitov ustanak koji je slomljen 822. g., »onda bi to značilo da su Hrvati po računu pisca 30. glave došli 795. g., tj. negdje krajem VIII. st. u koje se doba zaista i zbivaju borbe Franaka s Avarima«.

Premda je Margetić zaista nespretno i nesretno nastojao riješiti pitanje franačkog vrhovništva nad Hrvatima u staroj domovini, on ima pravo kad prigovara historičarima koji nisu htjeli uzeti u obzir anonimovu tvrdnju da se Hrvati od svoga dolaska u Dalmaciju nalaze pod franačkim vrhovništvom. Pogriješio je tek utoliko što nije sasvim točno zapamtio Grafenauerovo mišljenje. Vidjet ćemo naime kasnije da Grafenauer nije brisao podatak o Francima gospodarima Hrvata u Dalmaciji, nego u domovini (znajući dakako dobro da Franci nisu mogli biti »gospodari« Hrvata u Bijeloj Hrvatskoj niti u VII. st.!).

Ne razabравši da se u 30. poglavlju beznažno miješaju *dvije redakcije* vijesti o dolasku — o čemu će kasnije biti još govora — Margetić se uzaludno muči da ih spoji i tako slijepi događaje koje je prema anonimovu pisanju dijelilo dvjesto godina. Zato najprije kao da brani »narodnu tradiciju« tvrdnjom da »Hrvati nisu imali razloga izmisliti da su došli u Dalmaciju po franačkom nalogu i pod franačkom vlašću«,²¹ a zatim je ponovno zabacuje. I kad na kraju nalazimo i zaključak da je »sasvim malo vjerojatna odlučujuća uloga Franaka u selidbi Hrvata na jug«,²² onda se sasvim zbunjeni njegovim smušenim pisanjem pitamo: koja je njegova »posljednja riječ«? Zar tvrdnja da je »anonimni nastavljatelj cara Konstantina u glavi 30. De admi imp. *razmjerno* vjerno izložio hrvatsku narodnu tradiciju po kojoj su Hrvati došli na Balkan tek potkraj VIII. st.«?²³ Niti je to mogla biti narodna tradicija, niti je anonim prema toj tradiciji tvrdio da su Hrvati došli u Dalmaciju krajem VIII. st. Naprotiv, anonim ništa ne zna o *avarsko-hrvatsko-franačkom ratovanju* potkraj VIII. st., već govori, kako je opće poznato, o *hrvatsko-avarskom ratu*, ali ga zajedno s carem stavlja u — *VII. stoljeće!*

Međutim, kad Margetić kasnije raspravlja o franačko-avarskim ratovima, onda franačko-hrvatski i avarsko-hrvatski odnosi izgledaju drukčije: Pipin već 791. g. »odvaja« Posavinu i Dalmatinsku Hrvatsku od Avara, pa su zbog toga »Hrvati zamijenili avarsko vrhovništvo franačkim«. ²⁴ No, Hrvati nisu došli nasilno na Balkan, nego su »hrvatski ratnici prošli kroz avarsku državu uz odobrenje i čak poziv Avara i zamijenili njihove posade u vojničkim logorima u današnjoj Lici, zapadnoj Bosni i Dalmaciji oko Zadra i Splita«. ²⁵ Unatoč takvom, zapravo prijateljskom, avarsko-hrvatskom odnosu, Margetić nastavlja sa svojom pričom dalje: »Nije nemoguće — piše — da su Avari dobar dio svojih četa povukli u namjeri da ih pripreme u predstojećem okršaju s Francima, a nad Hrvatima zadržali tek slabo izraženu vlast«. Na kraju, Avari ulaze »u višegodišnje borbe s Hrvatima« što dovodi do njihova slabljenja u posljednjim godinama VIII. st.

Koje li *maštovite konstrukcije!* U njoj se Avari od ljubaznih domaćina hrvatskih ratnika pretvaraju odjednom u velike hrvatske neprijatelje, jer se nezahvalni Hrvati dižu protiv njih i ruše njihovu vlast ništa manje nego u Lici, zapadnoj Bosni i u Dalmaciji. To što Margetić u nastavku teksta nastoji nekim izvornim podacima učvr-

²⁰ N. dj., str. 24.

²¹ N. dj., str. 30.

²² N. dj., str. 31.

²³ Potcrtala N. K.

²⁴ N. dj., str. 60.

²⁵ N. dj., str. 61.

stiti svoju maštovitu sliku avarsko-hrvatsko-franačkih odnosa, samo je dokaz više da nije uspio naći izlaz iz sebi uistinu preteškog anonimovog teksta.

Zato ostaje, kako nam se čini, kao trajna vrijednost Margetičeve rasprave njegovo uspješno premještanje hrvatskog dolaska iz VII. u kraj VIII. st. Treba zaista požaliti što u razrađivanju te odlične ideje nije imao dovoljno strpljivosti i znanstvene radoznalosti koje bi mu bez sumnje pomogle da ponovnim ispitivanjem svih vijesti u DAI svojoj ideji osigura i zasluženi uspjeh.

Jedino Karantanija može biti stara domovina dalmatinskih Hrvata.

U prvom redu ponavljam: Margetiću je pošlo za rukom ispraviti dosadašnju teoriju o doseljenju dalmatinskih Hrvata u VII. st. Tvrdnja da su Hrvati došli u VII. st. u Dalmaciju zaista se više razumnim pretresom izvornih podataka ne može braniti. No, s druge strane, premještavajući doseljenje Hrvata u svršetak VIII. st., Margetić je ostao, kako smo se mogli uvjeriti, na pola puta, grčevito nastojeći dovesti u sklad vijesti koje se nisu dale povezati. Još uvijek pod snažnim dojmom Hauptmannova i Grafenauerova rada, preuzima od njih, u zao čas po sebe, ideju o velikoj vrijednosti tobožnje narodne hrvatske tradicije koja ga dovodi do još težih neprilika. Jer ako je točno da je hrvatska narodna tradicija stavljala pradomovinu dalmatinskih Hrvata u Bijelu Hrvatsku, onda ne može u isto vrijeme biti također točno da je ta ista tradicija stavljala hrvatsku pradomovinu u — jednu franačku zemlju! Margetić nije na žalost uzeo u obzir ni starije ni novije radove koji su upozoravali na to da narodna tradicija nije mogla ništa znati o hrvatskom doseljenju iz Bijele Hrvatske u VII. st.

Ali, Margetičeve nevolje iz kojih nije našao pravi put vrlo su poučne. One nas, po mom uvjerenju, prisiljavaju na to da *promijenimo svoj odnos prema izvoru*, a ne obrnuto, da nastojimo iz njega izbaciti sve ono što smeta našoj unaprijed stvorenoj slici o Hrvatima.

Stoga se i sada, kao i uvijek u sličnim slučajevima, valja vratiti na *izvor!*

Međutim, prije nego što citiram tekstove iz 30. i 31. glave DAI koji mogu posredno ili neposredno svjedočiti o hrvatskoj pradomovini, neka mi bude dopušteno izložiti *moj nazor o ovisnosti anonimova teksta od careva pisanja*.²⁶ Dakako, o tome je bilo u literaturi pisano, ali ipak mislim da još nije upozoreno na sve momente te ovisnosti.

U prvom redu, slažem se sa svim onim autorima koji su od Hauptmanna dalje i zajedno s njim zastupali mišljenje da je 30. glava²⁷ u DAI mlađa od carevih poglavlja i da je *neposredno* i na trenutke *ropski vezana* uz carev tekst u 29.²⁸ i 31.²⁹ poglavlju. Međutim, za razliku od dosadašnjih analiza, čini mi se da smijem ustvrditi da je čitav anonimov »*avarski kompleks*« *preuzet od cara*, počevši od avarskog osvajanja Dalmacije i Salone do njihove borbe s Hrvatima. Drugim riječima, anonim je proširivao carevo pisanje o Avarima, ali tako da za to proširenje nije skupljao niti dobio neke posebne vijesti iz Hrvatske. Sve da su Hrvati u X. st. bili bolji od današnjih historičara, jedva da bi tri stoljeća nakon tobožnjeg doseljenja nešto mogli znati iz dalekog doba Heraklijeva vladanja. A kako su, izvan svake sumnje, car Konstantin u prvom redu, a za njim anonim premjestili Hrvate u VII. st. iz Bijele Hrvatske u Dalmaciju, to među njima nema bitnih razlika.

²⁶ Ovu svoju namjeru popraćujem zapravo neobičnom, ali, čini mi se, potrebnom napomenom: ne znam grčki toliko da bih mogla *samostalno raspravljati o jezičnim problemima*, ali ipak znam toliko da mogu razabrati kad netko od mojih kolega — ispusti neki dio teksta! Služim se dakle *tuđim prijevodima* DAI nastojeći odabrati najbolje. Stoga neka čitalac za prijevod za koji smatra da je loš ili netočan pozove na odgovornost onoga čije će ime naći u mojoj bilješci. Uostalom, smatram da je mnogo bolje znati više historijskih činjenica, nego više »goli«, pa makar i najodličnijih prijevoda, jer oni sami po sebi rijetko daju riješenje problema koje sadržavaju. Suičeva »ocjena« Margetičeva rada to izvanredno potvrđuje.

²⁷ Vidi B. Ferjančić, Vizantiski izvori za istoriju naroda Jugoslavije, Tom II, Beograd 1959, str. 26—36. Dalje citiram Viz. izvori II.

²⁸ Viz. izvori II, str. 9—26.

²⁹ Viz. izvori II, str. 37—46.

Vijest o *porijeklu dalmatinskih Hrvata* zapisana je u cara na ovaj način:

1. Hrvati koji su sada u Dalmaciji vuku porijeklo od nekrštenih Hrvata nazvanih i Bijeli . . . ovi Hrvati dođoše caru Herakliju, po njegovoj zapovijedi se naseljuju u avarskoj zemlji pošto su prije toga, također po carskoj zapovijedi, ratovali s Avarima. Ti »isti Hrvati« imaju »u to vrijeme« arhonta Porgina oca.

2. *Anonim* ima pred sobom carev tekst koji ne smije očito mnogo mijenjati, ali ga smije nadopuniti nekim vlastitim zaključcima koji i ne moraju baš biti u skladu s carevim pisanjem. Zato anonim *neznatno mijenja* avarsko osvajanje Dalmacije (osvajaju je Avari, a ne Avaro-Slaveni) da bi od cara preuzeo i vremensku oznaku o tadašnjem sjedištu dalmatinskih Hrvata. »U to vrijeme Hrvati stanovahu s one strane Bagibareje gdje su *sada* Bjelohrvati«. Promijenio je dakle opis položaja Bijele Hrvatske, ali je ostavio, dodavši tek kronološki podatak, carevu avarsko-hrvatsku borbu u Dalmaciji. Dodatkom da se Bijeli Hrvati *sada*, to jest u X. st. tako zovu, anonim se ujedno ogradio od careva teksta koji taj podatak nije imao. Jer neće biti sumnje da je anonim tada znao da je car, a ne Hrvati tvrdio kako Hrvati »vuku porijeklo« od Bijelih Hrvata.

Tim odlomkom anonim ujedno završava »avarski kompleks« preuzet od cara u kojem je sebi ipak dozvolio da carev tekst »očisti« od podatka o Herakliju. A kako nije bilo posebnih razloga da ispravi cara u njegovu pisanju o Bijelim Hrvatima kao precima dalmatinskih Hrvata, preuzima ga u cijelosti. Uostalom, carev mu tekst vrlo dobro dolazi. Ako je naime skupljao vijesti iz Hrvatske — što sigurno jest — nema sumnje da mu nitko odanle nije znao točno reći odakle su Hrvati došli u Dalmaciju i gdje se nalazi njihova domovina, a kamo li da bi od njih mogao dobiti obavještenje o Bijeloj Hrvatskoj. I kad je već iz poštovanja preuzeo od cara više nego što mu je to moglo biti drago, odlučio je »rehabilitirati« Hrvate i od tobožnjih Heraklijevih podanika učinio ih je pobjednicima nad Avarima. To temeljito anonimovo »ispravljanje« careva neiskrena teksta o hrvatsko-avarskom odnosu odvodi ga, kako smo vidjeli, do druge krajnosti, ali on se bez dvojbe nije mnogo za to zabrinjavao. Smatrao je valjda svoj grijeh manjim od careva, iako je, vjerojatno, bio svijestan da je takvim pisanjem učinio Hrvate gospodarima Dalmacije već u VII. stoljeću!

Prema tome, već na prvu carevu izazovnu laž anonim ne može ostati miran. Još će jednom, kako ćemo još pokazati, u vijestima o pokrštenju caru »prati glavu« i to i ondje s velikim užitkom.

Za nas je ova spoznaja do koje smo došli uspoređujući anonimove i careve vijesti o Bijeloj Hrvatskoj i avarsko-hrvatskom odnosu neobično važna. Smatram, naime, da nam je dopušteno odbaciti obje redakcije tih vijesti tako kod cara kao i kod anonima. Hrvati nisu ništa znali niti su mogli znati u X. st. o svojoj tobožnjoj domovini u dalekom VII. stoljeću. Stoga i nisu mogli o tome slati nikakve vijesti na carski dvor. Još manje su mogli znati o nekim ratovima s Avarima u tom istom sebi dalekom VII. st. Našavši se, dakle, u neprilici i tražeći kraj po Evropi odakle su dalmatinski Hrvati mogli doći, car se odlučio za Veliku ili Bijelu Hrvatsku prije svega zato što je ona u njegovo vrijeme snažna i dobro organizirana država. Bio je stoga uvjeren da mu nitko neće moći zamjeriti što ni sam nije bio uvjeren u to da su dalmatinski Hrvati zaista boravili u doba cara Heraklija u Maloj Poljskoj. Tako ih je doveo na jug, učinio naravno bizantinskim podanicima i poslušnim carevim ratnicima, što mu, anonim nije, kako smo se mogli uvjeriti, oprostio.

Dakle, ponovimo: rezultati analize triju poglavlja u DAI su nam omogućili da iz njih izbacimo ne samo vijesti o *Bijeloj Hrvatskoj kao o pradomovini dalmatinskih Hrvata*, nego i čitav »avarski kompleks« kao izmišljene careve priče koje *pre-rađene* preuzima anonim. Time smo ujedno riješili problem tobožnje pradomovine dalmatinskih Hrvata i, što je još važnije, ne moramo se više mučiti s pitanjem *jesu li Hrvati u VII. st. ili kasnije ratovali s Avarima*! Car je zbog vrlo neugodnog odnosa Avara prema carstvu u VII. st. htio s pomoći Hrvata, bizantinskih podložnika pokazati tko je tobože bio stvarni gospodar stare Dalmacije, a anonim je radije

lagao u korist Hrvata. Ali, važno je za nas sada da znamo da su *obojica izmislila dalmatinske Hrvate u VII. st.!* Nije važno da li su ih opisali kao bizantske podanike ili kao samostalne ratnike!

Tako nam je ostao još *jedan*, zapravo *najdragocjeniji anonimov podatak o domovini dalmatinskih Hrvata!* Na *toj rečenici leži sva težina problema* i u njoj treba tražiti i rješenje problema. Potječe iz *anonimova teksta* koji je na tom mjestu više nego jasan!

Pošto je opisao preseljenje jednoga dijela dalmatinskih Hrvata u Ilirik i Panoniju i dao opis njihova arhonta, anonim nastavlja:

»Izvjestan broj godina i Hrvati u Dalmaciji pokoravahu se Francima kao i ranije u svojoj zemlji!«

Već je *Hauptmannu* smetao drugi dio ove rečenice, dakle podatak o franačkoj vlasti nad Hrvatima u novoj domovini, i ne znajući kako bi ga protumačio, proglašava ga — po starom i lošem običaju nekih autora — *umetkom* u anonimov tekst.³⁰ I *Grafenauer* se tako nemarno odnosi prema tom tekstu pa tvrdi kako je ovdje riječ tek »o hrvatskoj podložnosti Francima i o ustanku protiv njih«,³¹ što, razumije se, nije točno. Kad kasnije u svom tekstu razmatra problem seobe, ponovno netočno prepričava ovaj odlomak i tvrdi da su Hrvati bili »neko vrijeme samostalni, a zatim su došli pod Franke«,³² što također nije točno. No, najveću metodološku grešku čini kad iduće godine raspravljajući o »Koncu Kocljeve vlade« bez ustručavanja podatak o hrvatskoj domovini pod Francima jednostavno izostavlja.³³ To nije smio učiniti već i zato što mu je prijevod anonimova teksta ostao krnj. »Nekaj časa pa so bili podvrženi *tudi* Hrvatje v Dalmaciji Frankom«, pa je taj »*tudi*« zahtijevao nadopunu koja je izostala.

Naprotiv, *B. Ferjančić* uzima rečenicu u cijelosti i na osnovi nje zaključuje: »Iz ovih vesti izlazi da je pre dolaska Dalmatinskih Hrvata pod Franke, već bilo njihovih saplemenika pod franačkom vlašću«, zaključak s kojim se ne bi mogli složiti. Zato dalje pretpostavlja da su to vjerojatno »Panonski Hrvati čiji knez Vojnomir... prati franačku vojsku u borbi protiv Avara«. ³⁴ Takvom se tumačenju protivni anonimov tekst, jer pisac izričito tvrdi i ističe franačku podložnost dalmatinskih Hrvata »u njihovoj zemlji«, dakle u zemlji iz koje su došli! Panonska Hrvatska to ne može biti već i zato što to nije zemlja iz koje su oni došli.

S druge strane, ne smatram, ponovno ističem, opravdanim postupak *Hauptmanna* i *Grafenauera* koji su ono što im je smetalo proglasili *umetkom* i izostavili iz raspravljanja.

Naš postupak s anonimovim tekstom mora biti upravo obrnut: pokušajmo utvrditi kako je istinoljubivi anonim došao do podataka o dalmatinskim Hrvatima u staroj domovini? Već je *Grafenauer* sasvim točno konstatirao da je anonim dodavao carevim vijestima *svoje* za koje je imao i *samostalan izvor!* Nema, prema tome, sumnje da je »u krpanju« 30 glave moralo doći do sudaranja i sukobljavanja različitih vijesti u prvom redu zato što su bile i *različita porijekla*. Kako je očito da je anonim bio razapet između careve priče i svojih vijesti, izabrao je treći put koji nije mogao biti ravan.

Polazna točka anonimove gornje rečenice jest, bez dvojbe, *vijest* što ju je *dobio iz Hrvatske*. Sve upućuje na to da su Hrvati još sredinom X. st. pamtili da ih Franci prate kao neka zla kob ne samo u novoj domovini, nego i ranije u staroj postojbini. Suprotstavljena carevoj vještačkoj priči, ova, izgleda iskrena hrvatska tužba na franačku vlast jednostavno nas prisiljava da *pretke* i *domovinu dalmatinskih Hrvata* tražimo u zemlji u kojoj je *bilo Hrvata*, a u kojoj su također *vladali*

³⁰ Dolazak, str. 122.

³¹ Prilog kritici izvještaja Konstantina Porfirogeneta o doseljenu Hrvata, Hist. zbornik V, 1952, str. 1—56.

³² N. dj., str. 21.

³³ *B. Grafenauer*, Vprašanje konca Kocljeve vlade v Spodnji Panoniji, Zgod. časopis VI—VII, Ljubljana 1952—1953, str. 171.

³⁴ Viz. izvori II, str. 32, bilj. 91.

Franci! Dakako, ne u VII. st., nego u doba dolaska dalmatinskih Hrvata u Dalmaciju. Izbor i nije tako velik! Pođemo li s utvrđenog stajališta da se Hrvati pojavljuju u Dalmaciji u prvim godinama IX. st., *otpadaju*, osim *Bijelih Hrvata*, i *duklijski Hrvati*. Ali, *ostaju karantanski Hrvati!* Nitko, razumije se, ne smije tvrditi da u Karantaciji nije bilo Hrvata, a još manje da Karantacija nije u početku IX. st. priznavala franačku vlast.

Prema tome, ne bismo, uz najbolju volju, mogli naći u *franačkom političkom okviru* u početku IX. st. drugu zemlju, u kojoj su sjedili Hrvati, *osim Karantacije*.

Pokušat ćemo dakle u kratkom pregledu obuhvatiti današnje stanje problematike oko *uloge karantanskih Hrvata u slovenskoj prošlosti*.

Kad je 1959. g. B. Grafenauer posljednji put pisao o »*Hrvatima u Karantaciji*«³⁵ završio je prikaz stanja »hrvatske problematike u ranosrednjovjekovnoj slovenskoj povijesti« ovim rezultatima: »1. Nesumnjivo se u Karantaciju doselio i dio Hrvata ali su smjer, vrijeme i opseg ove migracije još uvijek sporni«!

To je ujedno sve što je Grafenauer htio zadržati od Hauptmannove »hrvatske teorije«. Dakle, odbio je kao neosnovano njegovo »izjednačivanje koseza i Hrvata« tako da je hrvatski utjecaj ograničio »samo na unošenje novog imena u slovensku povijest«, ali je i to pitanje za njega, Grafenauera također sporno!³⁶ Čim je sveo utjecaj hrvatski na ime — u čemu je ipak nemalo pretjerao — bilo je jasno da će odbiti i Hauptmannovu teoriju u onoj točki kad je ovaj nastojao dokazati posebnu ulogu Hrvata = osvajača = plemića i u slovenskoj prošlosti.

Pa ipak, iako smatram Grafenauerovu ocjenu Hauptmannova rada preoštrom,³⁷ moram se s njom u načelu složiti i to iz *dva razloga*: 1. radeći na problematici društvenog uređenja u Hrvata u srednjem vijeku, također sam morala posve zabaciti Hauptmannovu teoriju o Hrvatima = plemićima koji su se tobože nametnuli nakon doseljenja Slavenima — podložnicima. *Drugo*, možda još važnije, mogla sam još 1965. g.³⁸ pišući o *ličkim Kasezima* ustanoviti da ličkih Kaseza — nema! Ne samo da lički Kasezi nisu bili plemići od doseljenja (plemenitost ličkih plemića datira iz razdoblja Ludovika I Anžuvinskog),³⁹ nego Hauptmann »nije uspio dokazati niti to da su Kasezi u Lici — bili ljudi«. Naime, »Kasezi u Lici nisu tada bili ni pleme, ni hiža ni koljeno« — već *selo!*⁴⁰ »Prema tome, nema nikakve potrebe da poseban položaj tobožnjih *ličkih Kaseza* povežujemo s *karantanskim kosezima*, dakle da u međusobnom utjecaju tražimo odgovor na tobožnji slični društveni položaj«. Dakako, otpada i »identifikacija Kasezi = Hrvati = osvajači već u onom času kad nestaje zajednička društvena osnova. Filološki dokaz sam po sebi tako je nemoćan da se bez historijskog zaledja potpuno gubi. Ta »tko će u jednom jedinom imenu ličkog sela prepoznati ime jednog od petorice braće koja su dovela Hrvate na jug«?⁴¹

Budući da je Hauptmann za svoju teoriju o kasezima upotrijebio i podatak o »*Priboju Kasigu* iz 1348. g.« kao dokaz o postojanju »*dalmatinskih kasega*« morala sam i taj »dokaz« odbiti. Sasvim je lako bilo dokazati da »*dalmatinski Kasigi* nisu *Kasigi*, nego *Kašići*«! Zato sam bez oklijevanja zaključila da »*Kasezima* kao povlaštenom sloju hrvatskih osvajača nema traga u srednjovjekovnoj Hrvatskoj.«⁴²

Prema tome, tobožnja teorija o istovjetnom položaju Hrvata u Karantaciji i Hrvatskoj u srednjem vijeku posve se ruši. Hauptmann uopće nije smio dokazivati plemenitost Hrvata — osvajača ispravama koje se tiču hrvatskog plemstva iz sredine XIV. st. Danas je više nego jasno da *nobiles Croati* kao staleški pojam potječe

³⁵ Hist. zbornik XI—XII, 1958—1959, str. 208—231.

³⁶ N. dj., str. 229.

³⁷ Smatram da Grafenauer nije smio tvrditi da se Hrvati u slovenskim zemljama spominju samo kao ime, dakle kao neka etnička oznaka, jer već sama činjenica da se u X. st. nekoliko puta pojavljuje *pagus Crouati* dovoljan je dokaz da to »ime« ima u X. st. sasvim konkretan politički sadržaj! Vidi o tome niže dolje.

³⁸ Vidi »O Kasezima i Hrvatima u srednjovjekovnoj Hrvatskoj, »Dostignuća«, god. II, broj 1—2, Gospić 1965, str. 3—21.

³⁹ Vidi N. Klaić, Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku, Zagreb 1976, str. 605.

⁴⁰ O Kasezima, str. 10.

⁴¹ N. dj., str. 10—11.

⁴² N. dj., str. 12.

tek od 1347. g. kad je Ludovik I, došavši do ostrovičke utvrde i lučke županije, slobodnjacima na svom području podijelio — *nobilitet!* To je tek doba kad *nobilis Croata* postaje izrazito društveni i staleški termin, jer se dotad, u hrvatskom obliku — dakle *Hrvati* — upotrebljavao samo kao politički pojam, kao naziv za Hrvatsku. Dakle, *Hrvati* = *Croati* = *Croatia* = *zemlja* ili *država Hrvata*. U tom smislu upotrebljavaju naziv *Hrvati* i Trpimirovići, a isti smisao ima u vladarskom naslovu svih vladara od 1102 do 1918. g.

Tako je zaista od Hauptmannove »hrvatske teorije« u slovenskim zemljama ostala tek jezgra, naime, tvrdnja o *postojanju Hrvata u Karantaniji!*

Ali, ne možemo se osloboditi dojma da je B. Grafenauer, radeći posljednji na problemu karantanskih Hrvata, prikazivao »smjer, vrijeme i opseg« hrvatske »migracije« u Karantaniju spornijima nego što to u stvari jesu. I to prema njegovoj teoriji. Prije svega, svoj prilog o Hrvatima počinje vrlo određenom rečenicom. »Nesumnjivo su u naseljavanju Slavena u Istočnim Alpama i gornjem Posavju učestvovali i *manji dijelovi Hrvata*«. ⁴³ Budući da zajedno s Hauptmannom briše iz anonimova teksta podatak o domovini dalmatinskih Hrvata i o njihovu preseljenju u Panoniju i Ilirik, Grafenauer niže dokaze koji govore o »neposrednom doseljenju Hrvata sa sjevera u prvom talasu slovenskog doseljivanja u Istočne Alpe, t. j. od sredine VI. do pada Sirmija u ruke Avara«. ⁴⁴ Ne želeći još uvijek zauzeti *konačno stanovište*, govori o toj seobi kao o tuđemu, a ne svom mišljenju koje tobože ovisi i o problemu koseza u slovenskoj povijesti. Jer on sasvim dobro vidi: a. tragove Hrvata »od Kašuba do Krete i Spittala na gornjoj Dravi«; zatim b. vidi »rasparčanost tragova Hrvata u Karantaniji«; c. razabire u istoj zemlji i »povezanost hrvatske i duljevske disperzije« i najzad d. konstatira »nesumnjivo najjače tragove hrvatske disperzije u dvije linije, koje se razilaze kod koljena Mure, pa prva ide duž gornje Mure u srednju Korušku, a druga prema jugu do Drave — s vrlo oskudnim tragovima hrvatskog imena u današnjoj Sloveniji...«. ⁴⁵

No, kako u isto vrijeme odbija tada još svježih *Antoljakov* nespretno i neznanstveno obnovljen prijedlog da se problem Hrvata u Karantaniji riješi doseljenjem dalmatinskih Hrvata u slovenske zemlje, ⁴⁶ s pravom se pitamo kakav je konačan sud Grafenauera o karantanskim Hrvatima. Trebalo bi mu naime biti jasno da trećeg rješenja nema. Ta *Hrvati jesu u Karantaniji* bez obzira na to kakvo značenje historičar daje podacima o *pagus Crouatit!* Nazvali mi te Hrvate »slavenskom župom« ili nekako drukčije, nitko od nas koji o tome razmišljamo ne može se toliko zaboraviti da negira postojanje posebne *upravne* i naravno *teritorijalne*, ali i *sudske jedinice*, kako V. Klaić reče, »u staroj Karantaniji u X. stoljeću«. ⁴⁷

Stoga nam se čini opravdanom pretpostavka da ti Hrvati sjede ondje od doseljenja u VI—VII st., da su se na mjestu gdje su se zaustavili teritorijalizirali i na taj način stekli, rekli bismo, za dolaska Franaka, »državljanstvo« pod starim imenom. Grafenauer, mislim, nema pravo kad sa željom da posve oslabi Hauptmannovu teoriju neće uzeti u obzir i u razmatranje njegov dokaz o »hrvatskoj desetini« u drugoj polovici XI. st. Za njega je to tek dokaz »o postojanju hrvatske kolonizacije u tom kraju«. ⁴⁸ Zato smatram da su oba termina, naime, i hrvatski *pagus* i hrvatska *decima* daleko više nego svjedočanstvo o hrvatskoj migraciji u slovenske zemlje! Riječ je, po mom uvjerenju, o *crkvenoj* i *političkoj organizaciji* koju su Hrvati u Karantaniji dobili u vrijeme kad je Franak donio slovenskim zemljama, pa i karantanskim Hrvatima, i *mač* i *križ!* Nije bila riječ o nekoliko sela, već o župi ili, da upotrijebim Grafenauerov izraz, o »starom hrvatskom okrugu« u kojem se, nema sumnje, nalazilo toliko Hrvata da su dobili *posebnu političku organizaciju!* Ne bih uopće ulazila u pitanje kako je bio veliki taj *pagus* i da li je zaista obuhvatao či-

⁴³ N. dj., str. 207.

⁴⁴ N. dj., str. 218.

⁴⁵ N. mj.

⁴⁶ S. Antoljak, *Hrvati u Karantaniji*, Godišen zbornik FF., Knj. 9, Skopje 1956, str. 15—38.

⁴⁷ *Hrvati i Hrvatska*. Ime Hrvat u povijesti slavenskih naroda, Zagreb 1930², str. 16.

⁴⁸ *Hrvati u Karantaniji*, str. 211.

tavu brešku grofoviju, kako je tvrdio Hauptmann, jer za mene to više nije bitno. *Mali ili veliki, pagus postoji!* A kako se zove *pagus Crouuati*, ne može biti drugo no *posebna hrvatska upravna jedinica!* Pokušaj Grafenauera da lokalizaciju po pagusima protumači »kao konkretniju *geografsku lokalizaciju*«⁴⁹ zaista mi se čini smiješan, izmišljen zato da što manjom ispadne uloga Hrvata u slovenskim zemljama. Pogotovo ako prihvatimo njegovu dalju tvrdnju, naime, da su grofovije u Karantani organizirane tek poslije 970. g.⁵⁰ Zato smatram da je Grafenauer bio dužan upravo u tim okvirima pagusa tražiti i naći mjesto karantanskih Hrvata. Hrvatski problem se jednostavno ne može, a razumije se i ne smije, svesti na tobože nedovoljno utvrđenu ili nesigurnu migraciju. Ta htio to on priznati ili ne, između Hauptmannove zaista prenaplašene uloge Hrvata-plemića — kasega, postoji *historijska stvarnost* koju nitko ne smije brisati ili mimoići. Ako su u hrvatskim zemljama, uostalom kao i drugde, ostali »otoci« Hrvata, ako su Hrvati bili upravo nosioci upravnih jedinica, onda je jasno da su se Hrvati naselili i organizirali u takvom kraju kao posebna skupina, cjelina, pagus koji je mogao tokom vremena i mijenjati svoj sadržaj i strukturu.

Zato smatram da vrijeme migracije kao i uloge Hrvata u slovenskim zemljama nije tako »sporno« kako ga Grafenauer prikazuje.

Uostalom, za mene nema više nikakve sumnje da je upravo *jedan dio karantanskih Hrvata za franačko-avarskih ratova napustio svoju staru domovinu i prešao u Dalmaciju!* A što je vrlo karakteristično, carev se tekst ne protivi takvoj pretpostavci. Naime, kao što je poznato, car Konstantin ne tvrdi da su se dalmatinski Hrvati *doselili* iz Bijele Hrvatske, već da »*vuku porijeklo*« od Bijelih ili nekrštenih Hrvata,⁵¹ a to su dvije različite stvari!

Tzv. doseljenje dalmatinskih Hrvata.

Otkad je Lj. Hauptmann nabacio ideju — koju nije razradio — da su Hrvati oko 626. g. došli na jug⁵² taj se problem dodiruje gotovo u svim raspravama o prvotnim Hrvatima. Vidjeli smo da je *Grafenauer* dolazak pomaknuo nešto ranije, dok napokon nije *Margetiću* pošlo za rukom »doseljenje« prebaciti u posljednje godine VIII. st. Međutim, on se, na žalost, nije mogao odlučiti kakvu će stvarnu ulogu pri doseljavanju Hrvata dati Francima, a kakvu Avarima. Iz tih kolebanja ne nalazi izlaz prije svega zato što smatra da su Hrvati došli iz Bijele Hrvatske.

No, da ne ponavljam već toliko puta analizirane *anonimove podatke*, ograničiti ću se na *bit problema*.

Čini mi se, naime, da anonimove vijesti o doseljenju⁵³ imaju *dvije redakcije: jednu, vremenski raniju* koja govori o preseljenju Hrvata pod vodstvom sedmero braće »s one strane Bavarske«. Oni dolaze u Dalmaciju u doba kad su Avari pokoravali Romane i ratujući nekoliko godina s tim istim Avarima pobjeđuju ih i zavladaju Dalmacijom.

Ovakvoj *naivnoj priči* o doseljenju ne treba dugo tražiti izvor. Okosnica je njezina uzeta iz careve 29. glave, o čemu je već bilo govora. Pošio je iz careva teksta izbacio Heraklija, pripisuje Hrvatima *posuđenu priču o sedam vođa* (priča ima u X. st. već dvije redakcije u Bugara i Mađara).⁵⁴ Kako se nije usudio cara ispraviti tako temeljito da bi brisao Hrvate iz VII. st., učinio ih je *pobjednicima u Dalmaciji*. Tako skrpana priča vrijedila je malo više od careve, jer kad je već izmišljao, bio je velikodušniji prema Hrvatima. Stoga smatram, kako rekoh ranije, da bi bilo promašeno kad bismo i u ovu anonimovu priču povjerovali.

⁴⁹ N. dj., str. 217.

⁵⁰ Grofovije su, kako pretpostavlja, vjerojatno nastale »u vezi s drugim, njemačkim, oduzimanjem istočnih predjela Mađarima oko 970« (n. dj., str. 217).

⁵¹ Viz. izvori II, str. 37.

⁵² Dolazak, str. 127.

⁵³ Viz. izvori II, str. 30—33.

⁵⁴ Marginalia, str. 32—33.

Trebalo bi, prema tome, iz ove priče pokušati izvaditi *historijsku jezgru*. Pomoć li sa stajališta da su Bijeli Hrvati, dolazak Hrvata i njihova borba izmišljeni, ostaju kao historijska stvarnost — *Avari!* I neće biti sumnje da je upravo zbog njih caru bilo toliko stalo da Hrvate ugura u VII. stoljeće. Stoga mislim da bismo bez pretjerivanja mogli ustvrditi da u VII. st. *nije bilo* ne samo *doseljenja Hrvata*, nego *ni avarsko-hrvatske borbe*. Anonim je svojom pričom o doseljenju Hrvata u VII. st. platio dug caru i tek je tada smio i mogao pisati ono što je *doista čuo* negdje na hrvatskom dvoru ili među hrvatskim svećenstvom odnosno velikašima.

Zato će anonim na podlozi carevih vijesti najprije dati opis Bijelih Hrvata, zatim će umetnuti vremenski neodređeno preseljenje dalmatinskih Hrvata u Iliriki i Panoniju da bi se na kraju ponovno vratio na *Hrvate u Dalmaciji*.

Ali, kako je to učinio? Kao da ranije uopće ništa nije govorio o Hrvatima i njihovoj borbi s Avarima, sada odjednom, bez uvida ili povezivanja s ranijim tekstom, ubacuje *drugu priču u kojoj nema ni traga Avarima!* Naprotiv, iz te druge priče izbija veliki hrvatski bijes na Franke koji su bili vrlo neugodni prema Hrvatima i nakon njihova dolaska, jer su Hrvati i tada priznavali franačku vlast. Vidjeli smo sprijeda da ta franačka zemlja iz koje su mogli doći Hrvati može biti samo Karantanija.

I kad razmišljamo koji *bi mogao biti uzrok hrvatskog preseljenja*, mogli bismo pretpostaviti da je i u Karantaniji bilo razloga za nezadovoljstvo s franačkom vlasti. Grafenauer nas je još nedavno uvjeravao kakvo je raspoloženje bilo u zemlji kad je u njoj počela misionarska akcija. To se najbolje razabire u činjenici »da sta proti Hotimirovi politici i kršćanstvu že za njegova življenja nastala dva upora, da pa je oba zdušil z domačimi silami«. ⁵⁵ Za nas je, nadalje, vrlo važna Grafenauerova konstatacija da »težišče odpora proti pokristjanjevanju in obenem proti odvisnosti od Frankov pa je iskati pri *svobodnih članih vaških skupnosti* in deloma morda tudi pri tistem *delu plemenskih starešin*, ki bi si bili sami radi pridobili položaj karantanskega kneza in so zato trdno vztrajali pri izročilih nekdanje plemenske ureditve«. ⁵⁶ U svakom slučaju je *jedini uspjeli otpor* kojega je knez zadušio »z domačimi silami« nastao po Hotimirovoj smrti. God. 760 dobivaju Karantanci s Modestom svoga pokrajinskoga biskupa koji je, kako nas obavještava Grafenauer, posvetio tri crkve »pač kot nekake misijonske postaje«. ⁵⁷ Nakon Modestove smrti i oslabljenja franačke vlasti (zbog Bavaraca) nastaje ustanak koji Hotimir svladava. No, Hotimirovu smrt 769. g. iskorištavaju *slobodnjaci* koji su »posljednjič poskusili obnoviti stari red«. Taj je ustanak ugušio Tasilo koji 772. g. pokorava Karantaniju, ali u njoj ostavlja domaće knezove. Tada je s bavarskom pomoći otpor slobodnjaka slomljen. Kršćanstvo se otad mirno širi dalje.

Stoga kad razmišljamo o položaju Hrvata u Karantaniji, nameće se misao da je bio takav da je *mogao prouzročiti misao na otpor protiv »franačkog jarma«* bez obzira na to da li je bila riječ o franačkim, bavarskim ili domaćim predstavnicima vlasti.

Uostalom, i Grafenauer je isticao kako su Slovenci dobili s franačkom vlašću i novu mogućnost *kolonizacije u novim pokrajinama*. ⁵⁸ To osobito vrijedi za Panoniju. Upravo snažnom kolonizacijskom politikom isti autor tumači činjenicu da se »težišče slovenskega življenja sr. 9. st. iznenada začasno moglo prenesti iz Karantanije v Panoniju«.

Valja u vezi sa zbivanjima posljednjih godina VIII. st. također reći da je s Pipinovom vojskom pošlo u Panoniju nekoliko biskupa, među ostalima i *akvilejski patrijarh Paulin*. Tada je crkvena jurisdikcija na novom području podijeljena tako da je Drava činila granicu između akvilejske i salzburske crkve. ⁵⁹ Premda je još za

⁵⁵ Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1979, str. 124.

⁵⁶ N. mj. Poterala N. K.

⁵⁷ N. dj., str. 125.

⁵⁸ N. dj., str. 127.

⁵⁹ N. dj., str. 128.

Karlova života došlo između obojice prelata do borbe zbog granica, Karlo je 811. g. potvrdio svoje ranije odluke tako da je Drava ostala utvrđenom granicom.

Ako dakle razmišljamo o mogućim uzrocima nezadovoljstva Hrvata u Karantiji, mogli bismo ih naći: Hrvati su bili nezadovoljni politikom vlastitih knezova koji su kao i vladari tražili od njih da prime kršćanstvo. Zašto dakle ne bismo pretpostavili da su Hrvati u općem kolonizacijskom valu preselili u Dalmaciju? Možda su se spustili u kasniju Bansku Hrvatsku da bi se ondje zaustavili. Budući da je nemoguće zamisliti franačku vlast u to doba nad poganskim narodom, a hrvatski vođe nisu u novoj situaciji imali drugi izbor nego priznati franačku vlast, neće biti sumnje da su najodličniji hrvatski došljaci zajedno s knezom ili vođom primili kršćanstvo. To je bez dvojbe i bila cijena franačke pomoći hrvatskim vođama, ali ujedno i jamstvo njihova uspjeha. U prilog takvoj pretpostavci o pokrštenju kneza i njegove družine ide i činjenica da je *akvilejska crkva bila nadležna za hrvatsku crkvu* sve do biskupa Teodozija.

Sve nas ovo što je rečeno uvjerava da anonimovo pripovijedanje o franačkoj vlasti u staroj i novoj domovini nije ni izmišljeno ni iskrivljeno. Ostaje možda jedino dvojba ne odnosi li se hrvatska tužba na »franačku okrutnost« i na domovinu, iako anonim u tom pogledu ne ostavlja mjesta za nagađanja. Njegova priča o hrvatskom ustanku uvjetovana je, kako tvrdi, stanjem u novoj domovini.⁶⁰

Ustanak protiv Franaka i pokrštenje.

Spomenula sam da se anonim za vijesti o franačkom podložništvu služi *hrvatskom pričom* ili *izvještajem*. Namjerno nisam upotrijebila omiljeni izraz narodna tradicija jer mislim da nikakva prava narodna tradicija u X. st. nije mogla postojati u Hrvata. Ako se u Hrvatskoj u drugoj polovici X. st. nešto iz političke prošlosti pamtilo, onda to nisu pamtili »narodni pjevači«, nego, pretpostavljam, službeni hrvatski dvor ili hrvatski kler. Sačuvani su, naime, podaci da je Branimir uspostavio vezu s papom Ivanom VIII preko svećenika Ivana⁶¹ koji je, po svojoj prilici, sastavljao i pismo kneževu za papu.

Kad se negdje sredinom X. st. ispitivalo od strane bizantskoga dvora zašto su se Hrvati uopće digli protiv Franaka, onda se u poslanoj priči sve svodilo na *moralne odlike* Franaka, koji su hrvatsku djecu bacali psima. To nije ništa neobično. Hrvati su se dakle morali riješiti nasilnika Franaka, zato su s njima ratovali *sedam godina* (opet legendarni broj sedam) da bi na kraju pobijedili, pobili sve Franke i njihova arhonta *Kocila*. »*Otad ostavši nezavisni i samostalni, zatražiše sveto krštenje iz Rima i episkopi bijahu poslani i pokrstiše ih za Porina, arhonta njihovog.*«

Tok zbivanja je dakle bio takav: *borba s Francima — oslobođenje i samostalnost — pokrštenje iz Rima za Porina*.

Čini se da smijemo čitavu priču sažeti u *tri bitne točke: franačka podložnost — oslobođenje — pokrštenje iz Rima*. Budući da se iz Hrvatske posebno naglašavalo da je oslobođenje i postizavanje nezavisnosti bilo usko povezano s pokrštenjem, nemamo nikakvo pravo te procese promatrati i tumačiti odvojeno, kako to čini sveukupna dosadašnja literatura, od koje se ni ja sama nisam dosad razlikovala! Ali, to je prije svega zato što smo u najnovijoj historiografiji prepustili B. Grafenaueru da jedini o tome raspravlja⁶² tako da se poslije njega nitko od nas nije vraćao na starije mišljenje. Šteta, jer povjerenje koje smo mu ukazali preuzimajući njegovo, a ne *Šišićevo mišljenje*, ipak nije zaslužio jer je bio, kako ću pokazati, u pobijanju Šišićeve teorije o pokrštenju odveć *površan i pristran!*

Već je rasprava počeo citiranjem one *polovične rečenice iz anonima* iz koje je izostavio, kako smo spomenuli, podatak: »kao i ranije u svojoj zemlji.«⁶³ Da stvar

⁶⁰ Viz. izvori II, str. 32.

⁶¹ J. Stipišić-M. Samšalović, Codex diplomaticus I, str. 10.

⁶² To je učinio u navedenoj raspravi »Vprašanje konca Koceljeve vlade«, str. 171—190.

⁶³ N. dj., str. 171.

bude još gora, *Hauptmann* je tu anonimovu rečenicu prije Grafenauera prepričao još površnije. On je napisao: »Nekoliko vremena bijahu dalmatinski Hrvati podložni Francima. No, koliko su ovi bjesnili protiv njih da su hrvatsku dojenčad ubijali i bacali psima!«⁶⁴

Iste godine kad je izašla *Hauptmannova* rasprava štampa i F. Šišić »*Povijest Hrvata u doba narodnih vladara*«⁶⁵ gdje čitamo: »Kroz izvjesno vrijeme Hrvati koji su bili u Dalmaciji, pokoravahu se Francima, no Franci su ih mučili . . .«,⁶⁶ dakle također samo jedan dio teksta, iako u bilješci citira cijelu rečenicu!⁶⁷ Tako se dogodilo da prvi put cijelu anonimovu rečenicu nalazimo, nimalo slučajno, u najnovijoj raspravi L. *Margetića*.⁶⁸

Prema tome, nakon što su *Hauptmann* i *Grafenauer* uklonili tobožnji »dodatak« o hrvatskoj podložnosti Francima u staroj domovini, lakše su prihvatili više od sto godina staru teoriju R. *Dümmlera*⁶⁹ prema kojoj je *Porin = Borna, Kocil = Kadaloh*, a ustanak protiv Franaka diže *Ljudevit Posavski*. Dakako, već je *Dümmler* morao upozoriti da je podloga tih vijesti bilo »sporočilo ljudske tradicije«, koja je tobože zbog velike starosti bila »pokvarjena«. Ta već je pred sto godina bilo jasno da je *Borna* bio vjeran vazal franački, da je *Kadaloh* umro od groznice, i nije bio ubijen, a da *Ljudevita Posavskog* »tradicija« uopće ne spominje.

Unatoč tome, *Grafenauer* dolazi ponovno u pomoć *Hauptmannu* obarajući se na *Šišića* koji se u svojim djelima usudio oprijeti vladajućoj teoriji. *Šišićeva* teorija glasi: *Porga = Branimir, Kocilis = Kocelj*, a borba dalmatinskih Hrvata i njihova pobjeda odnosi se na njihovo uspješno ratovanje protiv *Kocelja*.⁷⁰ *Hauptmann* mu prigovara: vijest Bertinijanskih anala o *Karlmanovoj* borbi 876. g. protiv Hrvata odnosi se na *Vende*, a ne na *Hrvate*. Drugi *Šišićev* dokaz uzet iz *Ivana Djakona* o ratovanju »*Iljka*« ne vrijedi za *Franke* i najzad vijest iz *Leonovih Taktika* o *Baziljevom* pridobivanju *Slavena* i o oslobođenju domaćih arhonata znači, prema *Hauptmannu*, samo to da je car županstva nadomjestio nasljednim dinastijama.⁷¹ Potpuno uvjeren u točnost svoga mišljenja, *Hauptmann* prerano uzvikuje: »Doklegod pogledaš, ne možeš naći ništa, što bi ikako moglo opravdati vjerovanje, da bi dalmatinski Hrvati za ugasnuća italskih *Karolinga* zaista trebali biti svoju slobodu izvojevati oružjem u ruci.«⁷² Tako je, prema *Hauptmannovoj* tvrdnji, *Šišiću* ostao samo — *Kocelj*. No, ni taj argument ne vrijedi, jer je *Šišić* pogrešno označio *Kocelja* »vodom *Franaka* u borbi protiv odmetnutih Hrvata«, a nije mogao niti dokazati da je *Kocelj* upravljao *Panonskom Hrvatskom*.⁷³

Šišić nije ostao dužan *Hauptmannu*. Točku po točku odbija njegove prigovore, jer ga, kako kaže, nisu mogli uvjeriti da nema pravo.⁷⁴ Naročito je prigovaro *Hauptmannu* što se uhvatio za *Dümmlerovu* identifikaciju *Kocilis — Kadaloh* koja se »ima bezuvjetno odbiti kao neozbiljna«. Osim toga, za *Kadaloha* se zna gdje je i kada umro, a za *Kocelja* se ne zna ništa. Dok je 873. g. još živ, između 876—880. g. se spominje kao mrtav. A što je najvažnije, brani se *Šišić*, anonim tvrdi da je *Kocilin franački arhont*, a to je on i bio, naime, »vazalni panonski knez«. Dakako, ako vodi vojnu na dalmatinske Hrvate, »može se s velikom vjerojatnošću izvoditi da je *Kocelj* još i gospodar u *Panonskoj Hrvatskoj*«. Utoliko više, ima li se na umu da su *Franci* na koje *Konstantin* misli »upravo njemački, a ne *galski*« *Franci*.⁷⁵ *Šišić* zatim kao neozbiljan odbija *Hauptmannov* prigovor o tobožnjem *Koceljevu*

⁶⁴ Dolazak, str. 167.

⁶⁵ Zagreb 1925.

⁶⁶ *Povijest Hrvata*, str. 357.

⁶⁷ N. dj., str. 357, bilj. 33.

⁶⁸ *Konstantin Porfirogenet*, str. 8.

⁶⁹ Vprašanje konca, str. 172, bilj. 3.

⁷⁰ *Povijest Hrvata*, str. 317.

⁷¹ Koje su sile hrvatske povijesti odlučivale u vrijeme narodne dinastije. Tomislavov zbornik, Zagreb 1925, str. 167—172.

⁷² N. dj., str. 173.

⁷³ N. mj.

⁷⁴ *Povijest Hrvata*, str. 360, bilj. 33.

⁷⁵ N. dj., str. 358.

»gaženju prošlosti«, i na kraju mu odgovara da Winidi Bertinijanskih anala s kojima Karlman ratuje ne mogu biti ni Česi ni Moravci, kako se to obično uzima, jer je tada, točnije 874. g., »između kneza Svetopluka i Njemačke vladao neprekinuti mir sve do 882«, a još manje »Panonski Hrvati ili Karantanci koji se već odavno nisu micali«.

Grafenauer smatra 1953. g. svojim zadatkom bezuvjetnu obranu Hauptmanna i po svaku cijenu pobijanje Šišića. Pokušava nekim novim »dokazima« pokazati koliko je Šišić tvrdoglavo ustrajao na svojoj pogrešnoj teoriji. Tako, na primjer, na pamet tvrdi da je reforma 827. g. kad su dalmatinski Hrvati podređeni italском kralju »pomenila precej večje slobode« od vremena kad su bili »podrejeni furlanskom krajišniku«. ⁷⁶ To dokazuje, tobože, činjenica da je prognanik Gottschalk došao na Trpimirov dvor. Pa kad Grafenauer gradi na takvim, zaista labavim, dokazima, onda mu možemo odmah citirati i *protudokaz* te »večje slobode«: za Trpimira i Branimira datiraju se javni akti još po italским kraljevima (Lotar i Karlo III), što je formalni dokaz »neslobode« ili vazalske podložnosti. Zato se takvim dokazima ne smijemo služiti protiv Šišića. On je također upotrijebio protiv Šišića Nahtigala koji je »po vsej verjetnosti« dokazao da u imenu Kocla (lat. Cozili) treba gledati oblik imena Kadolah, preuđeseno preko hipokoristikona Kazzo — Kozili. ⁷⁷ Ali, ipak na kraju zaključuje da su »nam od Kotzilisa teoretično odprti obe poti tako h Koclju, kakor h Kadalohu«. Zato se i on prerano poveselio tvrdeći da »su svi momenti, na katere se je pri svoji interpretaciji teksta opirao Šišić« po njegovu »pretresu odpovedali«. ⁷⁸ Zatim iznova izlaže »poglavitne momente, na katere se moremo opreti« i to u 6 točaka. Ali, kako? *Nigdje u svih 6 točaka ni riječi o tom da se anonimova priča odnosi na dalmatinske Hrvate!* ⁷⁹ Ne samo to! U toj Hrvatskoj koja je »polvazalna slovenska kneževina«, ali »notranje popolnoma samostojna«, nema »nikakšnih predstavnika frankovske oblasti, arhontov«, niti frankovske vojske« tako da »nihče med Franki torej ni imel priložnosti, da bi izzival upor dalmatinskih Hrvatov«. Sve same *nedokazane pretpostavke* koje nisu ni posve logične. Ako, naime, anonim izričito tvrdi da su dalmatinski Hrvati ubili franačke namjesnike, onda štunjaja izvora o njima nije nikakav protudokaz logičnoj pretpostavci da su zaista od Borne do Branimira oni u Hrvatskoj postojali. Napokon, u čemu se sastojala »poluvazalnost« Hrvata? Zar nisu neke »dajatve« i »vojaška pomoć« ⁸⁰ opravdavali postojanje franačkih činovnika koji su ih ubirali? Ta podsjetimo se podataka rižanskog placita i vojvode Ivana, događaja koji jasno svjedoče kako je izgledala franačka vlast u jednoj zemlji u kojoj su živjeli zajedno Slaveni sa starim gradovima na obali.

Grafenauer nadalje zamjera Šišiću to, što je, kako misli, izmislio hrvatsku borbu protiv Franaka jer Ludovik Njemački i Karlman u borbi za Italiju »niso imeli časa, da bi se mudila s drobticami«, a osim toga je »nemogoče postavljati obsežnejše frankovske pohode proti upornim Hrvatom, do katerih Karlman pred pridobitje Italije tudi ni imel pravic«. ⁸¹ Napokon, Šišićeva je hipoteza nemoguća i zato što 874. g. drži Donju Panoniju »novi grof Gozvin«, ⁸² a od 884. g. pod Bra-

⁷⁶ Vprašanje konca, str. 182.

⁷⁷ N. dj., str. 183.

⁷⁸ N. dj., str. 184.

⁷⁹ To su ovi momenti: 1. okrutnost Franaka prema Hrvatima koja prouzrokuje ustanak; 2. postojanje franačkih arhonta ili vojske u Hrvatskoj; 3. otpor protiv Franaka; 4. pohod franačke vojske pod zapovjedništvom Kadolaha — Kotzilisa (!) protiv Hrvata; 5. početak hrvatske samostalnosti i 6. »obrat« k Rimu, dolazak biskupa od tamo i kristijanizacija (n. dj., str. 184). »Momenti« su sažeti tako da Grafenauer može unutar njih namjestiti sliku Hrvatske i Hrvata kakvu je unaprijed zamislio! Osim toga, ne vjerujem da je iz tih »momenata« slučajno ispao podatak o Porgil! Nadalje je Kotzilisa bez oklijevanja poistovjetio s Kadalohom, iako za to niti sam nema sigurnijih jezičnih analiza, pa ide i dalje i pretvara Kotzilisa u zapovjednika franačke vojske, premda to anonim ne tvrdi. On samo kaže da su Hrvati i Franci ratovali međusobno sedam godina i da su Hrvati na kraju pobijedili. Anonim nije napisao gdje se vodio rat — na kopnu ili na moru! — ali Grafenauer ipak stavlja franačku vojsku pod Kadaloha kako bi mogao tvrditi da se sve zbilo za Borne, iako to ne smije napisati, jer onda ne može ustanak pripisati Ljudevitu Posavskom.

⁸⁰ To tvrdi Grafenauer (n. dj., str. 184).

⁸¹ N. dj., str. 185.

⁸² N. dj., str. 186.

slavom je »regnum inter Dravum et Savum«, što je Grafenaueru dokaz da je »v panonski Hrvatski še vedno polvazalna plemenska kneževina, ne pa fevdalizirana pokrajina«. Ne vodeći uopće računa o tekstu izvora na koji se poziva, tvrdi da je Braslav imao u Panoniji »plemensku vojvodinu«, premda su već davno i Rački i Šišić odlično ocijenili položaj kneza Braslava. Šišić je izričito naglašavao da je on »vjeran i odan vazal franački«. ⁸³ Ipak nakon svega slijedi zaista neobičan zaključak. Premda nema za čitavo IX. st. nijedan podatak o »Panonskoj Hrvatskoj«, ipak smatra da je »ona ostala torej plemenska kneževina v teku vsega 9. stoletja« i nije bila »feudalizirana« kao slovenske pokrajine. ⁸⁴

Na kraju misli Šišića uništiti spočitanjem da se njegovo tumačenje Branimirove politike i povezivanja s Rimom ne može prihvatiti jer su Hrvati tada već imali biskupa, a odavno su bili pokršteni. Prema tome, završava Grafenauer kritiku: nijedna Šišićeva tvrdnja ne stoji, nije mu pošlo za rukom pronaći pravi »historijski okvir« u koji bi mogao staviti analizirani izvor.

Kad je L. Margetić nedavno raspravljao o tim problemima, upao je, kako pokazasmo, u pogrešku koja se Hauptmannu i Grafenaueru nije mogla dogoditi, naime, tražio je Franke kao gospodare Bijelih Hrvata (odnosno odseljenih dalmatinskih Hrvata) u Bijeloj Hrvatskoj krajem VIII. st.!

Što bismo dakle imali *prigovoriti Grafenaueru* koji se posljednji namjerno vratio na prastaru Dümmlerovu teoriju, premda su predložena u međuvremenu i druga bolja rješenja.

Prije svega to da je *izmislio Panonsku Hrvatsku!* Dapače, vidio ju je kroz cijelo IX. stoljeće! Zatim, isto je tako *izmislio samostalnost Hrvata* nakon 828. g. zato što mu je trebalo za opravdanje staroga mišljenja.

Međutim, već smo upozorili da su rječiti svjedoci franačkog vrhovništva sve do Branimira (uključivši i njega!) podaci o kralju *Lotaru* u falsificiranoj Trpimirovoj ispravi ⁸⁵ koji izvan svake sumnje upućuju na zaključak da je falsifikator imao pred sobom neku ispravu ili genealogiju hrvatskih vladara i italskih kraljeva kojom se poslužio i sastavio datum (po običaju privatne isprave na početak protokola). I podatak o »*kralju Karlu*« (Carolus rex) koji je prema Tomi Arhidjakuu vladao u vrijeme »*Branimiri ducis Sclauonie*« ⁸⁶ može potjecati također iz nekoga javnoga akta iz Branimirova vremena.

Upravo taj podatak o *kralju Karlu* — to može biti *samo Karlo III Debeli*, a ne *Karlo II Čelavi*, kako tvrdi Grafenauer — franačkom vladaru koji je 879 pošao u Italiju i 12. veljače 881. bio okrunjen za cara — *dragocjen je ključ za razumijevanje ove vijesti o dalmatinskim Hrvatima i o njihovoj borbi za oslobođenje od franačke vlasti!* Budući da je Karlo III, kako spomenusmo, krunjen za cara u početku 881. g., ⁸⁷ podatak kojim se služio Toma mora da je potjecao iz razdoblja između studenoga 879 i veljače 881. g.

A upravo u *to razdoblje* Karlove talijanske vladavine, dakle prije krunidbe za cara, datira se njegova *obnova ugovora* s duždem *Ursom Particijakom* na koju je upozoravao još i Šišić. »Još u januaru 880. obnovio je dužd Urso Particijak savezni ugovor (*pactum*) s kraljem Karlom III. Debelim u Raveni protiv Slovena. Dužd obećaje doći »ad vestrum solatium cum navali exercitu *contra gentes Sclavorum*, inimicos scilicet nostros vestrosque in quo potuerimus solatium prestare debeamus absque ulla excusatione.« ⁸⁸ Šišić nije pogriješio kad je u komentaru ovoga ugovora ustvrdio da je mir bio uperen i protiv Hrvata.

Ova obnova ugovora nastavak je na neki način neprijateljstava *hrvatsko-franačkih i hrvatsko-mletačkih* koja su počela 865—866. g. Prema svjedočanstvu Ivana

⁸³ F. Šišić, Povijest Hrvata, str. 396.

⁸⁴ N. dj., str. 188.

⁸⁵ CD I, str. 4: Regnante in Italia piissimo Lothario Francorum rege.

⁸⁶ F. Rački, Thomas: Historia Salonitana, str. 36.

⁸⁷ O. Grotefend, Taschenbuch der Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit, Hannover 1935, str. 111.

⁸⁸ Povijest Hrvata, str. 392.

Djakona Urso je, jedva postavljen za dužda, »adversus *Dommagoum Sclavorum principem cum navali expeditione properavit*«. ⁸⁹

U hrvatskoj se historiografiji dosad običavalo ove sukobe svoditi na hrvatsko-mletačka neprijateljstva za Domagoja, premda to Ivan Djakon nigdje izričito ne tvrdi. Uzme li se u obzir činjenica da je prema svjedočanstvu Gottschalka Trpimir pobijedio »narod Grka«, ali i situacija u Bizantu, mogli bismo ovo Domagojevo pljačkanje po Jadranu smatrati nastavkom Trpimirove politike. Ali, ne samo to! *Domagoj se pokreće i protiv italskoga kralja, dakle Franaka, koji tada drže Istru!* Kako Domagojev istup na Jadranu ugrožava i Mlečane, dužd Urso odlazi u obranu svoje »vode«, ali se Domagoj povlači i zatraži mir. Ivan Djakon tvrdi da je dužd primio taoce i tek tada se vratio u Veneciju.

Idućih godina Domagoj ne obnavlja pljačke prije svega zato što na prijestolje u Bizantu dolazi Bazilije I te hrvatski vladar mora čekati novu priliku. Ta se pružila kad je 12. kolovoza 875. g. Ludovik II umro u Veroni. ⁹⁰ Tada »*Sclavorum pessime gentes et Dalmacianorum Ystriensem provinciam depredare ceperunt*! Opljačkali su četiri istarska grada i očito su namjerali prijeći dalje prema Veneciji, na što je dužd Urso pošao protiv njih s 30 ladja i sve ih je negdje kod istarske obale pobio. Mletački kroničar dodaje da je taj pomorski sukob značio prekid saveza »quod inter Sclavos et Veneticos olim fuerat«. ⁹¹ Prema tome, neprijateljstva između Hrvata i Mlečana počinju 865. i nastavljaju se 875. g. i tek pošto je Domagoj umro (mortuo Domogoi Sclavorum pessimo duce), Urso sklapa mir (pacem et concordiam) s Hrvatima (cum Sclavis), ali protiv Neretvana ipak vodi mornaricu. ⁹²

Stoga je Grafenauer, *ne poznavajući dovoljno povijest Istre*, prigovarao Šišiću misleći da ovi sukobi nemaju nikakve veze s Francima! No, Domagojeva politika na Jadranu nakon Ludovikove smrti nas ništa ne iznenađuje. Za života italskoga kralja Domagoj je morao kao njegov vazal u borbu pod Bari, što iskorištava Bizant da bi opljačkao njegovu zemlju. Međutim, nakon smrti Ludovika II, Domagoj mijenja politiku i ponovno se od poslušnoga vazala pretvara u morskoga gusara koji *zajedno s Dalmatincima pljačka franačku Istru!*

Domagojeva nova politika — prvi put se hrvatski vladar diže protiv seniora italskoga kralja! — izaziva veliki otpor u Hrvatskoj kojega očito podupire i novi kandidat za prijestolje koji čeka u Konstantinopolu. Ipak, Domagoj se mudrom politikom povezo s dalmatinskim gradovima što mu je, u krajnjoj liniji, omogućilo da vlada do smrti. *Zdeslav nato tjera Domagojeve sinove*. ⁹³ Ivana VIII ništa ne smeta što je Zdeslav bizantski čovjek. On ga upotrebljava kao vezu s Bugarima.

Kad još iste 879. g. »neki Slaven« (quidam Sclavus) po imenu *Brenamir* ubija *Zdeslava* i preuzima njegovu kneževinu, za Hrvate se, kao i u početku Domagojeve vlade, pružala prilika da nastave s *protufranačkom politikom*. Ne iznenađuje nas da je Branimir — *još prije dolaska Karla III u Italiju* — pismeno potražio Ivana VIII uvjeravajući ga u *odanost svoju i čitava svoga naroda!*

Obraćajući se »*svim časnim svećenicima i čitavu narodu*« (omnibus uenerabilibus sacerdotibus et uniuerso populo), ⁹⁴ *Ivan VIII* izričito naglašava kako mu je Branimir pisao da su oni, dakle svećenstvo i narod, odani sv. Petru i njemu. Nije odveć iskren kad ih pozdravlja kao tobožnje »povratnike« svetoj rimskoj crkvi jer žele *njegov blagoslov!* Zato ih i prima očinskom ljubavlju i apostolskom će ih blagosti uvijek zaštićivati, ali tek budu li održali i *obećanje* koje su mu dali! Neka dakle budu »*fideles deo et sancto Petro*«, a on ih je zajedno s njihovim vladarom blagoslovio i preporučio Bogu.

⁸⁹ F. Rački, *Documenta*, str. 364.

⁹⁰ *Documenta*, str. 365.

⁹¹ *Documenta*, str. 366.

⁹² *Documenta*, str. 366.

⁹³ *Documenta*, str. 373.

⁹⁴ CD I, str. 13.

Istoga dana, to jest 7. V. 879. *Ivan VIII* šalje još dva pisma: jedno *Branimiru*,⁹⁵ drugo njegovu *biskupu Teodoziju*.⁹⁶ I *Branimira* pozdravlja kao najdražeg sina i blagoslivlje ga kako bi mogao lakše pobijediti vidljive i nevidljive neprijatelje i pobunjenike. Naravno i zato da bi mogao uspješno vladati.

Već adresa koju *Ivan VIII* šalje biskupu *Teodoziju* odaje papinska shvaćanja i namjere. Premda je *akvilejski patrijarh već posvetio Teodozija za ninskoga biskupa*, papa ga sad oslovljava kao »*izabranog biskupa svete ninske crkve*« (Theodosio, uenerabili diacono et electo sancte ecclesie nonensis)! Papa se dakako veseli da se na njega obratio, ali neka se ne usudi bilo gdje drugdje primiti sveto biskupsko posvećenje! Smije to primiti samo od apostolske stolice odakle su — tobože — i njegovi predšasnici primali posvećenje. Biskupsko posvećenje smije primiti samo od rimske crkve »*que caput est et magistra omnium ecclesiarum dei*«.

Prema tome, *Ivan VIII*, prvi papa koji sanja o primatu rimske crkve nad svim crkvama zapadnoga kršćanstva *ne priznaje već potvrđenog biskupa Teodozija* u Hrvatskoj zato što *ga on nije posvetio!* Nema sumnje da je *Ivan VIII* toliko ljut na *Teodozija* zato što mu je bilo jasno da je u Hrvatsku došao prekasno. To pokazuju kasnija pisma *Stjepana VI* i *akvilejskom patrijarhu Walbertu*,⁹⁷ ali i samom *Teodoziju*.⁹⁸ Kolebajući između Rima i Akvileje, *Teodozije* se radije osigurao ondje gdje je bio priznat i čašćen, što nije požalio. Jer on će nešto kasnije uz dopuštenje istoga metropolite primiti ne samo obnovljenu salonitansku, nego i splitsku biskupiju. Na kraju *Stjepanu VI* ne preostaje drugo već *Teodozija* poziva neka dođe u Rim — po *palij*!⁹⁹

Čitava ova opsežna *Ivanova* »korespondencija« divno potvrđuje anonimovu priču koju su njemu negdje sedamdesetak godina kasnije ispričali u Hrvatskoj. Borba i neprijateljstva odnosno »otpad« od *Franaka* počinje s *Domagojem* i traje i nakon *Branimirova* povezivanja s *Rimom*, po svoj prilici, sve do kraja *Ivanova* pontifikata.¹⁰⁰ U svakom slučaju, *Branimir* još priznaje *Karla III* kao italskog kralja za svoga biskupa. Ali, ta je vazalna podložnost samo formalna, jer je *Ivan VIII* prvi rimski biskup koji se nije brinuo samo za crkvene stvari! On je priznao hrvatskom vladaru — i *zemaljsku vlast* (principatum terrenum).¹⁰¹ To je ta *nezavisnost i samostalnost* o kojoj su toliko pričali u Hrvatskoj u X. st. želeći, po svoj prilici, izbjeći da bizantski dvor povrijede *istinitim priznanjem* kako je *Branimir* postigao samostalnost i na taj način što je *uklonio bizantskog kandidata!* Razumije se da *Branimir*, kojemu je 879. g. papa više nego potreban, obećaje sve: njegov će se narod zakleti na vjernost papi, a *ninski* će biskup doći na posvećenje u Rim. Stoga će *Ivan VIII*, negdje oko 880. g., razočaran što su ga *Hrvati* prevarili, poručiti: »*Melius est uotum non uouere, quam post uotum promissa non implere*«!¹⁰²

Uostalom, hrvatski računi nisu bili loši. Jer kad car *Konstantin* u *DAI* u 31. poglavlju priča o pokrštenju, onda, vjerojatno, ne bez osnove, tvrdi da su *Hrvati* iz *Rima* dobili i *-arhiepiskopa!*¹⁰³ Nije li onda *Stjepan VI* ipak poslao *Teodoziju* *palij*?

Tako nam je ipak, vjerujemo, pošlo za rukom pronaći *historijski okvir* u koji smo mogli smjestiti *hrvatsku priču o borbi protiv Franaka, o osamostaljenju i najzad pokrštenju*. Neće biti nikakve sumnje da je priča prije nego što je poslana na carski dvor u Hrvatskoj — *preradena*. Prije svega, zbog *Zdeslava*. Ali, sačuvana je jezgra: dodir *Ivana VIII* s *Hrvatima*, veza koja je u X. st. dobila na značenju u prvom redu zato što je i *Rim* priznao hrvatsku crkvu. A ne valja zaboraviti da je priča poslana iz Hrvatske nakon splitskih sabora, nakon kojih su *Hrvati*, oštećeni, imali dovoljno razloga za precjenjivanje papinske uloge u Hrvatskoj za *Branimira*.

⁹⁵ CD I, str. 14.

⁹⁶ CD I, str. 15—16.

⁹⁷ CD I, str. 19—20.

⁹⁸ CD I, str. 20—21.

⁹⁹ CD I, str. 21—22.

¹⁰⁰ Do 15. prosinca 882.

¹⁰¹ CD I, str. 15.

¹⁰² CD I, str. 19.

¹⁰³ Viz. izvori II, str. 40—41.

Stoga nas baš mnogo ne smeta što u toj priči o borbi protiv Franaka nismo našli ubijenog arhonta Kocila. *Možda je to zaista Kocelj*, ta on jest donjopanonski knez, a hrvatska borba protiv Franaka — koja, dakako, u priči dobiva *legendarni broj godina, sedam* — počela je već za Domagoja.

U svakom slučaju, ako i ostavimo problem Kocelja otvorenim Šišićevu smotanju, teoriju učvrstili tako jakim dokazima da će se jedva moći ponovno rušiti. Jer »protivnici« su *izmislili* sve: najprije Panonsku Hrvatsku, zatim Panonske Hrvate i njihovu tobožnju borbu za oslobođenje. Kao da to nije bilo dosta, od Panonskih se Hrvata »prešlo« na dalmatinske Hrvate i posudio njihov, dalmatinsko-hrvatski knez Borna, te na kraju i Kadaloh je morao biti ubijen da bi ta borba izgledala uvjerljivija.

Nije li, dakle, Šišić bio na pravom putu kad je upozoravao da podgrijavana Dümmlerova teorija o hrvatskom ustanku za Borne i Ljudevita Posavskog zaista nema smisla. No, dok se Dümmleru moglo za neke netočnosti još i oprostiti, Hauptmann i Grafenauer ih nisu smjeli ponoviti. Ta obojica su ustrajala na netočnim prikazima razvitka hrvatske crkve i kneževine kako bi lakše mogli »ukloniti« Šišića. Ponovna analiza izvora im nije dala pravo.

Možda ima ovo raspravljanje i jednu pouku: nije li se bolje uputiti u ispitivanje historijskih izvora s manje hvale o dobrom poznavanju klasičnih jezika, a s mnogo više poznavanja historijskih činjenica? Tada se ne bi moglo dogoditi da se postojanje jedne pokrajine »ab memorabili« dokazuje tek jednim — *imperfektom!*¹⁰⁴

Zusammenfassung

ÜBER DIE PROBLEME DER URHEIMAT, ANKUNFT UND CHRISTIANISIERUNG DER DALMATIENKROATEN

Nada Klaić

Die Autorin behandelt wieder die Probleme der Urheimat, Ankunft und Christianisierung der Dalmatienkroaten vor allem darum, weil sie die neueste Theorie von L. Margetić annimmt, daß die Kroaten am Anfang des IX. Jhs. nach Dalmatien angekommen sind. Sie analysiert wiederum alle Informationen über die Kroaten im Werk De administrando imperio und kommt zum Beschluß, daß aus dem 30. Kapitel des Werkes eines Anonymus dringend alles zu verwerfen ist, was er vom Kaiser Konstantin übernommen hat, also: die Darstellung der Ankunft der Kroaten zur Zeit Heraklites, ihres Kampfes mit den Avaren und ihr Untertansverhältnis zu den byzantinischen Kaisern. So bleibt im 30. Kapitel diejenige *wahrhafte Geschichte*, die der Anonymus von den Kroaten im X. Jh. bekommen hat: sie sind aus dem fränkischen Karantanien gekommen, sie haben auch in Dalmatien die Macht der Franken anerkannt, trotzdem sind sie den Kampf mit ihnen angefangen und waren dabei erfolgreich, sie wurden selbstständig und haben die Christianisierung aus Rom akzeptiert. So kehrt sich die Autorin hinsichtlich des Kampfes gegen den Franken und der Christianisierung auf die alte Theorie von Šišić zurück und schätzt, daß die Kroaten ihren Kampf gegen den Franken zur Zeit Domagojs anfangen und zur Zeit Branimirs endeten. Branimir war der erste kroatische Herrscher, der sich mit Rom verbunden hat und die Bekräftigung der »Staatsmacht« bekommen hat. In Kroatien im X. Jh. hat man das mit Recht als politische Verselbstständigung angesehen.

¹⁰⁴ M. Suić, Ocjena, str. 94 i 95. Suić podučava Margetića kako nije dobro shvatio tekst izvora kad je napisao da je arhont Posavske Hrvatske bio samostalan, jer u izvoru stoji »diapempomenon«, to »onda znači da je arhont Hrvatske primao poslanstvo (s darovima) samo od arhonta posavske Hrvatske i ni od koga drugoga«. Suić se dalje napreže da dokaže i položaj spomenutog arhonta i njegov odnos prema dalmatinskim Hrvatima, ali to čini isključivo jezičnom analizom teksta te mu na žalost ne pada na pamet da bi mu bila prva dužnost dokazati da taj arhont u kraju kamo ga on stavlja *doista* postojil. Da je to učinio, ili da je bar analizirao samostalno cjeloviti anonimov tekst, došao bi, pretpostavljam, do sličnih rezultata kao i mi, naime, da su ti »Posavski Hrvati« stvarno — karantanski Hrvati. Jer nema sumnje da su karantanski Hrvati imali svog arhonta! Stoga je, mislim, Suić mogao mirno ostaviti Margetićev prijevod o samostalnom arhontu, jer ga obojica i tako nisu uspjela pronaći!

Dušan Kos

POSEST LJUBLJANSKE KOMENDE
NEMŠKEGA VITEŠKEGA REDA

(od 13. do srede 18. stoletja)

Prva polovica 13. stoletja velja za obdobje boja treh močnih fevdalnih rodbin: Andechsov, Babenberžanov in Spanheinov za deželno gospostvo na Kranjskem. To je tudi čas prizadevanj za ustalitev deželnih in državnih meja na vzhodu. Pri tem so se omenjene rodbine opirale na svoje ministeriale, mesta, pa tudi cerkvene ustanove, zlasti samostane.¹ Nastanek najpomembnejših samostanov na Slovenskem datira v 12. in 13. stoletje.²

Sredi 13. stoletja je kot zmagovalec iz dinastičnih bojev izšel koroški vojvoda Ulrik III., ki se je zavedal, da bo njegova moč na Kranjskem temeljila na večjem številu njegovih fevdov ter razvejanosti posvetnih in cerkvenih posesti potom intenzivne zemljiške kolonizacije na njegovem gospostvu.³

Za pomoč pri utrjevanju oblasti v ljubljanskem teritorialnem gospostvu je Bernard Koroški že pred letom 1228 pripeljal v Ljubljano⁴ najmlajšega izmed treh najpomembnejših viteških redov, leta 1198 ustanovljeni Nemški viteški red (NVR, Ordo Sanctae Mariae Theutonicorum).⁵ Nekoliko prej se je red naselil na Štajerskem, kjer so križniki poleg posestev dobili še patronat nad župnijo pri Veliki Nedelji.⁶ Datum naselitve in ustanovitve redovne hiše (domus) ali komende v Ljubljani ni znan. Prvič jo omenja vojvoda Ulrik III. leta 1256, ko je potrdil nekatere svoboščine (»... das wir den brudern des Tewtschen haws, den wir haben wanung gegeben ze Laibach, alle recht und freyung...«).⁷ Še kasneje, leta 1268 se prvič pojavi v listini vojvode Ulrika križevniške cerkev (»... ecclesie beate Marie virginis gloriose domus Theutonicae Laibacensis...«).⁸ Osnovna dotacija NVR v Ljubljani je ležala na območju današnjih Križank, Križevniške ulice in Brega na Novem trgu, kjer je bilo pred prihodom križevnikov središče prejšnjega pridvornega gospodarstva.⁹ Tu je potekala prvotna križevniška kolonizacija, na kar še danes opozarja geometrijsko pravilna razporeditev ulic.¹⁰ Bolj problematična pa je trditev A. Melika, da naj bi pravilnost talnega načrta govorila tudi za načrtno kolonizacijo v krakovskem predmestju.¹¹ Ta bi namreč lahko izvirala iz kasnejše razdelitve komendske (dominikalne?) zemlje, do katere je komenda prišla v večji meri z nakupom šestih hub leta 1271,¹² v dar pa je tod dobila še nekaj njiv leta 1277 (»sitos inter Purchstal et flumen minus dictum Laybach...«),¹³ ter štiri njive pred Gradiščem leta 1280.¹⁴ Po Valenčičevem mnenju naj bi se ta posest nanašala na Krakovo.¹⁵ Milko Kos išče zadnje štiri njive (zame-

¹ B. Grafenauer, *Zgodovina slovenskega naroda*, II. zvezek, Ljubljana 1965, str. 353—360.

² Prav tam, str. 256—259.

³ P. Blaznik, *Zemljiška gospostva v Ljubljani in njeni okolici*, Publikacije MALJ — Razprave, II. zvezek, Ljubljana 1971, str. 31.

⁴ Prav tam, str. 38.

⁵ M. Tumler, *Der Deutsche Orden im Werden, Wachsen und Wirken bis 1400 mit einem Abriss der Geschichte des Ordens von 1400 bis zur neuesten Zeit*, Wien 1954, str. 25—29.

⁶ J. Minarič, *Križniške župnije Velika Nedelja, Ormož, Središče in Miklavž do konca 18. stoletja*, Ormož skozi stoletja II, Ormož 1983, str. 82—83. M. Tumler, o. c., str. 94.

⁷ F. Schumi, *Urkunden und Regestenbuch des Herzogtums Krain*, II. Band (= UR II), Laibach 1884 u. 1887, št. 232. M. Kos datira prvo omembo redovne hiše v leto 1263 (isti, *Srednjeveška Ljubljana*, Topografski opis mesta in okolice, Ljubljana 1955, str. 16).

⁸ GZLj, št. X/9.

⁹ B. Grafenauer, o. c., str. 259.

¹⁰ A. Melik, *Razvoj Ljubljane*, GV 5—6/1929—1930, str. 122.

¹¹ Prav tam, str. 134.

¹² GZLj, št. 1/2.

¹³ GZLj, št. 1/3.

¹⁴ GZLj, št. 1/4.

¹⁵ V. Valenčič, *Razvoj zemljiške in hišne posesti v Krakovem*, Kronika 19/1971, str. 82.

njuje jih s hubami) med južnim obzidjem Emone in Gradaščico ter domneva, da so v urbarju 1490 pod imenom »pod pristavo« (vnnnder dem mairhoff). Zato izključuje mnenje, da bi bilo zemljišče na Krakovem nekdaž razdeljeno med komendske podložnike.^{15a} Vse do leta 1267 je ljubljanski mestni gospod obdržal južne dele Novega trga. Takrat je namreč Ulrik III. podaril komendi zemljišče na Novem trgu, da bi si tam komenda zgradila kopališče (». . . unam nostram aream . . . quod fatres eidem domus possunt et debeant in predicta area commune stubam Balnearum edificare ponere . . .«).¹⁶ Poleg Spanheimov in njihovih ministerialov so bili donatorji komendi v 13. stoletju tudi nekateri andeški ministeriali, ki so večinoma imeli posest severno od Save. Pred letom 1228 je Henrik Andechs potrdil komendi lastništvo nad 18 hubami in desetino od 50 hub, katere so redu poklonili sinovi andeškega ministeriala Gerlocha iz Kamnika (Henrik, Pero, Wergand, Walter in Ortoľ).¹⁷ Ta posest je ležala nedvomno na ozemlju med Savo in Kamnikom, saj se pred smrtjo Henrika Andehsa posest spanheimskih in andeških ministerialov še ni pomešala.¹⁸ Vendar pa je komenda to posest izgubila še pred letom 1271, ko jo je prodala mekinjskemu samostanu za 50 mark oglejskih pfenigov.¹⁹ Zato pa je pridobila pred 15. majem 1273 štiri hube v Dobrljevem (Dobrilev), šest v Trzinu (Direzin) ter hubo v Malem Mengšu (Pfaftendorf).²⁰

Sredi 13. stoletja je komenda že imela posest na dolskem območju, zaradi katere je imela leta 1263 spor s Henrikom Staloeke, ki je »bona sita in Tal . . . occuparat«. Po razsodbi Ulrika III. je posest zopet prišla v roke komendi.²¹ Poleg nakupov in prejemanja posesti v dar je komenda na dolskem področju, predvsem v višje ležečih predelih, izvajala zemljiško kolonizacijo. Na to opozarja kolektivna zemljiška razdelitev na pravilne delce, proge in kombinacije le-teh, v višje ležečih krajih pa tudi na celke in drugotne grude. Mlajšega nastanka na tem območju je tudi cerkvena organizacija — vikarijat mengeške fare v Dolu se omenja šele leta 1452.²² Iz teh dejstev je razvidno, da je naselitev na omenjenem območju mlajšega datuma in da je potekala verjetno še v 13. stoletju. Kolonizacijo je komenda izvajala s svojega dvora v Sv. Heleni pri Dolu, kjer sta se ohranili dominikalna zemlja in pristava še v sredo 18. stoletja.²³ Konec 13. stoletja se je komenska posest obogatila na račun bivšega spanheimskega ministeriala Friderika Kraiga z dvema hubama v Savljah (»sitos in villa Sevlach«) in štirimi blizu Šentvida (»sitos citra sanctum Vitum in campo supra ciuitatem Laybach«).²⁴

Tako kot vsi redovi se je tudi NVR okoriščal s številnimi privilegiji, katere so mu podelili papež in posvetna gosposka. Že leta 1207 je kralj Filip dovolil NVR prejemanje državne fevdne posesti,²⁵ papež Honorij III. je leta 1221 osvobodil red desetinskih dajatev,²⁶ istega leta pa je cesar Friderik II. oprostil red plačevanja davkov ter dopustil dedovanje državnih fevdov.²⁷ Posebno pomembni pa so privilegiji teritorialnih gospodov, ki so v privilegijih NVR v vzhodno-alpskih deželah upoštevali tudi ljubljansko komendo na Kranjskem.

V začetku leta 1236 je cesar Friderik II. dal NVR vse sodne pravice z izjemo krvnega sodstva ter oprostil red mitninskih dajatev za vse stvari, ki so NVR po-

^{15a} M. Kos, o. c., str. 41.

¹⁶ AS, 1541 maj 5., vidimus listine iz dne 1267 julij 23.

¹⁷ MHDC/5, 1271 oktober 27. V tej listini objavlja Ulrik Durrenholz, glavar Koroške in Kranjske z Marko, razsodbo v sporu med ženskim samostanom v Mekinjah in komendo NVR v Ljubljani glede prodaje 18 hub in desetine od 50 hub, ki jih je redu potrdil Henrik Andechs. Ker pa je le-ta umrl 17. septembra 1228, je NVR prejel to posest še pred omenjenim datumom.

¹⁸ Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, II, Ljubljana 1980, str. 164.

¹⁹ Glej op. št. 17.

²⁰ GZLj, št. IX/5.

²¹ F. Schumi, UR II, št. 318.

²² S. Ilešič, Kmetška naselja na vzhodnem Gorenjskem, GV 9/1933, str. 80—86.

²³ RDA-G, št. 7, obrazec A.

²⁴ GZLj, št. VII/5.

²⁵ E. G. Petteneegg, Die Urkunden des Deutsch — Ordens — Central-archives zu Wien I, Leipzig 1887, št. 7.

²⁶ Prav tam, št. 45.

²⁷ Prav tam, št. 65.

trebne.²⁸ Leta 1256 je Ulrik III. natančno določil sodne pristojnosti ljubljanskega komturja v odnosu do deželnskega sodstva,²⁹ leta 1267 pa je podelil redu še pravico do azila ter osvobodil NVR na Kranjskem vseh nalog in davkov na svojem ozemlju.³⁰ Upoštevanje in potrjevanje privilegijev je bilo v lastni presoji trenutnega deželnega gospoda, zato so si cerkveni redovi pri vsakokratnem novem deželnem gospodu dajali potrjevati stare privilegije. Tako tudi NVR, kateremu so kasnejši habsburški deželni knezi samo še potrjevali privilegije, ne da bi dodali karkoli novega: vojvoda Albreht leta 1350,³¹ vojvoda Rudolf leta 1364,³² vojvoda Viljem leta 1396³³ ter cesar Friderik III. leta 1490.³⁴ S temi sodnimi privilegiji je komendsko gospostvo že v 13. stoletju dobilo patrimonialno oblast nad svojimi podložniki in postalo z nekaterimi javnimi, predvsem sodnimi funkcijami t. i. »gospostvo vmesnega tipa«, skoraj neodvisno od civilne oblasti.

Ulrik III. je poskrbel tudi za obrambo vzhodnih meja Kranjske, ko je leta 1268 podaril ljubljanski komendi župnijo Sv. Petra v Črnomlju,³⁵ ki jo je leta 1228 ustanovil oglejski patriarh Bertold za pomoč pri »spreobrnitvi ondotnega ljudstva, ki je živelo v neveri«. ³⁶ Križevni vitezi so poleg misijonarjenja bistveno pripomogli k premiku meje proti vzhodu, kjer poteka še danes narodnostna in republiška meja med SRS in SRH.

Kljub specifičnemu razvoju na tem teritoriju ter precejšnji oddaljenosti od upravnega sedeža v Ljubljani je nova hiša (domus) nastala v Metliki šele leta 1310.³⁷ Vse do leta 1359 se v listinah še vedno omenjajo lastniške in patronatske pravice ljubljanske komende nad vso posestvijo v Beli krajini.³⁸ Upravna podrejenost ljubljanski komendi izgine iz listin šele leta 1383 ob investituri duhovnika NVR Albrehta v župnijo Sv. Petra v Črnomlju. Pri tem se omenja prvi znani metliški komtur Henrik.³⁹ Razdelitev kranjske posesti NVR se je izvršila šele ob izbruhu sovražnosti med belokranjskimi križniki in zagrebškim Kaptolom predvsem po letu 1336, ko je zasedel črnomaljsko farno in metliško »titularno« komendo Henrik v. Oppavia⁴⁰ ter zaradi vse težjega upravljanja zemljiškega gospostva iz enega centra, če upoštevamo hitro rast komendskih posestev tako v okolici Ljubljane kot tudi na Dolenjskem in v Beli krajini.

Pospešen razvoj komendske posesti pa se je začel v 14. stoletju. Zdi se, da si je komenda v 13. stoletju prizadevala arondirati sklenjena polja na levem bregu Ljubljaničnice, katerih lastniki so bili ljubljanski meščani, pri katerih se je le počasi vršila »emancipacija od grude«, kot ugotavlja F. Zwitter.⁴¹

Že v 13. stoletju se je funkcija samopreskrbovalne proizvodnje zemljiških gospostev razkrojila. Gospostva so se spreminjala v prejemnike rent, pri katerih je bila pomembna le denarna vrednost le-teh. To pa je samo še pospeševalo promet

²⁸ F. Schumi, UR II, št. 93. (... eximentes eas ab omni seculari iudicio, munere servitorum et exactionem, onere secundum indultam eiusdem ordinis libertatem... concedimus predictis domibus et fratribus eorundem ut propria victualia, annonam... et alia bona ad usum eorum competentia tam in aquis quam in terris sine thelonis, mutis vectigalibus et exactionibus aliis deducant salubriter et quiete...).

²⁹ Prav tam, št. 232 (... und gepietten unsern lantrichtern, marchrictern, schaffern und schergen, das cheiner von irem gesind oder ir lewt, die im zugehorent, umb chainerlay sache die di rache des todes nicht argent sullen richten: ausgenommen ob yeman irs gesinde oder ir lawt yement laidiget oder gelten solt. so sol unser richter oder schaffer mit ihm nemen den gelaydigten oder den man des gelt, schuldig wirt, als die sache ist, und der bruder haws gen einemund dem andern das gerichte und die gerechtichait ze fordern, dem sol der schaffer oder des haws comenteuer, uber das furgelegt oder das furzelegen wirt, ein zimleich pessrung und rechtung. Ob aber yemant der vorgeannten brueder lewt oder gesind tief tut oder ander nufug als grosse, dadurch der dyeb oder ubeltretter wirt ze verdampfen, so sol sein gut alles beleiden dem haws und sol man in plos unserm lantrichter oder marchrichter geantwurtten, uber den sol, denn der richter nach der urteil rechten richten...).

³⁰ GZLj, št. XI/26.

³¹ GZLj, št. IX/27.

³² GZLj, št. III/5.

³³ GZLj, št. IX/44.

³⁴ E. G. Petteneegg, o. c., št. 2192.

³⁵ GZLj, št. X/5.

³⁶ F. Schumi, UR II, št. 59.

³⁷ E. G. Petteneegg, o. c., št. 988.

³⁸ GZLj, št. VII/23, IX/14, X/11, X/15, X/18. E. G. Petteneegg, o. c., št. 801, 1130, 1245, 1321, 1333.

³⁹ E. G. Petteneegg, o. c., št. 1498.

⁴⁰ F. Schumi, Archiv für Heimatkunde, I. Band, Laibach 1882/3, str. 31–84.

⁴¹ F. Zwitter, Starejša kranjska mesta in meščanstvo, Ljubljana 1929, str. 21.

s posameznimi enotami gospostev ter omogočalo večjo drobitev posestne strukture.⁴² Posledica takega razvoja za gospostva ljubljanske komende je bila precejšnja razbitost oziroma razprostranjenost zemljiškega gospostva, kar je razvidno iz edinega znanega srednjeveškega urbarja NVR iz leta 1490.⁴³

Značilno za NVR je, da se je izognil veliki cerkveni krizi, ki se je pojavila na Slovenskem v 14. in 15. stoletju, tako pri redovni duhovščini kot tudi pri duhovščini izven samostanov.⁴⁴ K disciplini v NVR je pripomogla vojaška organizacija reda ter izredna centralna organizacija, ki je temeljila na strogi službeni hierarhiji.⁴⁵ V 13. in 14. stoletju je bil NVR na najvišji točki svojega razvoja, že v začetku 15. stoletja pa je ob polomu v pribaltskih deželah ter ob turških vpadih prišlo do političnih in gospodarskih težav v redu, ne samo v nemških deželah, temveč tudi pri nas.⁴⁶

V takih razmerah je ljubljanska komenda že v prvih letih 14. stoletja pričela z intenzivnim zbiranjem posesti v okolici Ljubljane ter na Dolenjskem. V tem obdobju se je komendsko gospostvo širilo v štiri smeri: v okolico Mengša, Dola, severozahodno in vzhodno od Ljubljane do Save.

1) Od leta 1301 do 1356 se je vključilo v gospostvo pet hub v Trzinu.⁴⁷ Leta 1366 je Wendel iz Višnje gore zamenjal z ljubljansko komendo eno hubo v Stobu za hišo in domec na Novem trgu v Ljubljani.⁴⁸ Poleg nakupov in prejemanja posesti v dar se je komenda leta 1355 okoristila z eno hubo v Nadgorici (Nadgoricz pey der Saw), ki jo ji je podelil v fevd Herman Rewtenberger s Čreteža.⁴⁹ Dokončno pa se je ondotna posest formirala šele v prvi polovici 15. stoletja, ko se je leta 1421 v gospostvo vključila še ena huba v Mengšu (Manspurg)⁵⁰ ter šest hub, kupljenih leta 1437, v Grobljah (Groblach), Loki pri Mengšu (Laakch), Homcu (Kollnicz), v Jaršah (Jeritsch), ter v Stobu (Stüb).⁵¹

2) Na dolskem območju je komenda leta 1312 pridobila dve hubi v Rači (Ratse).⁵² Leta 1321 je Nikolaj s Save pridal komendi tri hube v Selcah pri Sv. Lambertu v Zasavju (Czelcz), ter za izvršitev prodaje zastavil še dve v Pšati,⁵³ ki pa jih je že čez dva meseca dokončno prepustil komendi za 22 oglejskih mark pfenigov.⁵⁴ Z nakupom dveh hub v Dolu in »Gogetschah« leta 1327⁵⁵ se je razvoj posesti na tem območju ustavil vse do leta 1405, ko je Vid Pšatski podaril komendi eno hubo v Beričevem (Verschacht) za »anniversarij«. ⁵⁶ Z menjavo je prešla v gospostvo ena huba v Zapodju pri Vačah, zato pa je izgubila dve hubi v Tunjicah.⁵⁷ Zadnja sprememba pred letom 1490 se je zgodila leta 1437, ko je komenda zamenjala eno hubo v Zapodju in tri v Dobrljevem za eno hubo v Blatu pri Grosupljem in eno v Vrhpolju nad Dolskim.⁵⁸

3) Težnje po arondiranju zemljiške posesti na področju od Ljubljane do Save zasledimo v prvi polovici 14. stoletja. Komendi je do leta 1378 uspelo akumulirati dve hubi v Mednem,⁵⁹ dve v Šiški,⁶⁰ eno hubo v Savljah⁶¹ ter dvor, gozd in domec v Glinici.⁶² Med leti 1339 in 1463 je komenda zaključila z zbiranjem posesti v ne-

⁴² Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, II, str. 148–149.

⁴³ Urbar NVR iz leta 1490; Fotokopija v ZAL; del urbarja za ljubljansko posest je objavil B. Oto-repec v GZLj XII/1.

⁴⁴ B. Grafenauer, o. c., str. 406–416.

⁴⁵ M. Tumler, o. c., str. 405–431.

⁴⁶ Prav tam, str. 547–558.

⁴⁷ GZLj, št. II/9, VII/7, VII/32. E. G. Pettenege, o. c., št. 859.

⁴⁸ GZLj, št. I/70.

⁴⁹ GZLj, št. VII/30.

⁵⁰ GZLj, št. VII/66.

⁵¹ GZLj, št. IX/68.

⁵² GZLj, št. I/11, VII/12.

⁵³ GZLj, št. II/4.

⁵⁴ GZLj, št. II/5.

⁵⁵ GZLj, št. IX/15.

⁵⁶ GZLj, št. VII/57.

⁵⁷ GZLj, št. IX/65.

⁵⁸ GZLj, št. X/55.

⁵⁹ GZLj, št. II/18.

⁶⁰ GZLj, št. I/15.

⁶¹ GZLj, št. VII/12.

⁶² GZLj, št. VII/45.

posredni okolici Ljubljane: v Gradišču in Blatni vasi. Znano nam je, da je komenda pridobila tod vsaj sedem njiv in dvor.⁶³

4) Leta 1312 je komenda z vključitvijo ene hube v Dobrunjah (Dobrown), ki jo je poklonil redu zet Friderika Kraiga, Oton Jetrbenški,⁶⁴ pričela s širjenjem gospostva vzhodno od Ljubljane. Ta proces je potekal vzporedno s pridobivanjem posesti drugod, značilno pa je, da se je začasno ustavil že leta 1330, ko so bile na tem delu ljubljanskega polja vključene v komendsko gospostvo tri hube v Mostah (Prukh),⁶⁵ po ena huba pa v Selu,⁶⁶ Hrušici⁶⁷ in Dobrunjah.⁶⁸ Šele leta 1405 je komenda tod spet začela pridobivati hubno posest, ko je dobila eno hubo v Vodmatu,⁶⁹ tri leta kasneje pa še dve hubi v Dobrunjah in 11 v Bizoviku (Holern).⁷⁰

Povsem nepričakovano pa je prišlo do vdora gospostva na polhograjski teritorij. Leta 1405 je namreč Vid Pšatski poleg hub v Vodmatu in Beričevem podaril komendi še po eno hubo v Zibeli (Wyegen), v »Preualicz«^{70a} in dve v Selu pri Črnem vrhu (Swartzenek).⁷¹ Komaj slab mesec zatem je sin pokojnega ljubljanskega vicedoma Zaharija podaril še tri hube za »anniversarij« v Babni gori (Babenberg).⁷²

V začetku 14. stoletja je ljubljanska komenda že imela vidno posest tako na Ljubljanskem polju kot tudi v Beli krajini. Pri tem se je pojavilo vprašanje povezave te posesti, še posebno, ko se je intenziviral razvoj trgovine in gospodarstva sredi 14. stoletja. V tem času se je tudi Dolenjska, »še posebej pa pokrajina ob Krki sorazmerno močno vključila v prometno mrežo, ki je iz hrvaških in ogrskih dežel usmerjala trgovino preko slovenskega ozemlja k primorskim mestom in dalje v Italijo.« Ob trgovskih poteh preko Dolenjske so si ustvarjali posest samostani, plemiči in tudi ljubljanski meščani, zainteresirani za razvoj trgovine in gospodarstva na tem področju.⁷³ Pomena tega teritorija se je nedvomno zavedala tudi ljubljanska komenda. Posest NVR v Črnomlju je bila povezana z Ljubljano po trgovski poti preko Čremošnjic, mimo gradov Rožek in Soteska, mimo Žužemberka, Rašce ter se pred Ljubljano združila z drugo potjo z jugovzhoda. Ta je bila za NVR pomembnejša, saj je povezovala sedež »titularne« komende preko Jugorja, Mehovega, Novega mesta, Trebnjega, Stične in Višnje gore ter se nato združila z zgoraj omenjeno potjo.⁷⁴ NVR si je ob teh poteh očitno želel ustvariti dovolj močno posest, da bi lahko uspešno povezoval oba oddaljena, upravno pa do leta 1383 neposredno povezana dela komenskega gospostva.

L. M. Golia postavlja prvo komendsko posest v Novem mestu v leto 1365.⁷⁵ Prva omemba posesti reda na Dolenjskem pa je že iz leta 1301, ko je provincialni komtur NVR Eberhard de Sulzberch zamenjal s kostanjeviškim samostanom dve hubi v Rojah pri Otoku (Gutenwerd) za pet hub v Orehku (Nuzdorf) v Marki z doplačilom 220 mark oglejskih pfenigov.⁷⁶ Leta 1349 je komenda kupila še dve hubi v Gradenjah pri Beli cerkvi (tzu dem Niedern Groden bei der Weizen kirchen),⁷⁷ naslednji znani podatek pa je šele iz leta 1483, ko je komenda zamenjala z Ludvikom in Ulrikom Gallom dve prazni hubi v Račjem selu (Regwartschiess) pri Trebnjem za eno hubo v »Dobrayelich«.⁷⁸ Po teh skromnih virih lahko le približno sklepamo, kje in kako se je razvijala posest komende na Dolenjskem. Prvotna posest je ležala ob omenjenih

⁶³ GZLj, št. I/49, I/53, I/58, I/97, II/39, II/67, VI/16, VI/31, VII/89, VII/27.

⁶⁴ GZLj, št. VII/11.

⁶⁵ GZLj, št. II/11, II/12.

⁶⁶ GZLj, št. VII/12.

⁶⁷ GZLj, št. II/7.

⁶⁸ Glej op. št. 64.

⁶⁹ Glej op. št. 56.

⁷⁰ GZLj, št. IX/53.

^{70a} Preualicz so verjetno isto kot Prebald v urbarju 1490 in Prewolle leta 1750.

⁷¹ Glej op. št. 56.

⁷² GZLj, št. VII/58.

⁷³ F. Gestrin, Trgovsko prometni položaj Novega mesta (od ustanovitve do konca 16. stoletja), Novo mesto 1365—1965, prispevki za zgodovino mesta, Maribor 1969, str. 130.

⁷⁴ Prav tam, str. 133 in zemljevid na strani 131.

⁷⁵ L. M. Golia, Križatija v Novem mestu, Novo mesto 1365—1965, prispevki za zgodovino mesta, Maribor 1969, str. 144; prim. GZLj, IX/35.

⁷⁶ GZLj, št. IX/10.

⁷⁷ GZLj, št. IX/26.

⁷⁸ GZLj, št. X/85.

trgovskih poteh ter je bila praviloma sorazmerno precej oddaljena od Novega mesta kot trgovskega in gospodarskega središča na tem teritoriju (npr. Roje in Račje selo). V 15. stoletju pa je komenda izvedla akcijo za koncentracijo hubne posesti čim bližje Novemu mestu, ki je že leta 1490 skoraj v celoti ležala nekoliko jugovzhodno od Novega mesta.⁷⁹

Sredi 15. stoletja je komenda svojo posest v neposredni okolici Ljubljane tako zaokrožila, da je že ovirala razvoj mestne posesti.⁸⁰ Velika sodna imuniteta komendskega gospostva je povzročala trenja med mestom in komendo, ki so se pokazala ob vprašanju upravičenosti pobiranja nekaterih davkov od podložnikov komende ter zaradi prizadevanj mesta po omejitvi sodnih imunitet NVR v Ljubljani. Spori so se pojavili, čim se je pri izrednem davku in kasnejšem novem rednem obdavčevanju upoštevala v večji meri obrt. Pri starem mestnem davku, katerega je bila komenda po letu 1450 in 1561 oproščena, obrt še ni bila samostojen element obdavčevanja.⁸¹ Po razsodbi leta 1450 in 1561 so se križevniški podložniki v plačevanju davkov delili na tri skupine: 1) trgovce, ki so izenačeni z meščani in ne plačujejo davkov od nepremičnin, 2) obrtnike, ki plačujejo le davek na obrt, ter so oproščeni določenih obveznosti do mesta, 3) križevniške kmete, ki nimajo nikakršnih obveznosti do mesta. Namesto tega pa daje komtur mestu pavšalen znesek.

Ta razdelitev je temeljila na podlagi sprejema v meščanstvo, opravljanja meščanskih poslov in udeležbe pri uživanju mestne gmajne.⁸² Užitek komendskih podložnikov na le-teh sta urejevali listini vojvode Leopolda leta 1410 in cesarja Friderika leta 1450.⁸³ Kot sem že omenil, je razmerje med mestom in komendo določala kopica imunitetnih privilegijev, predvsem iz 13. stoletja. Kljub temu je prihajalo do sporov, ki jih je deželni knez kot ljubljanski mestni gospod skušal rešiti v obojestransko zadovoljstvo leta 1450. V tej listini so bile natančno razmejene pristojnosti mestnega deželskega sodnika in ljubljanskega komturja na območju ožje Ljubljane.⁸⁴ Ljubljanska komenda je ostala gospostvo s pomembnimi sodnimi pravicami še vse v prva stoletja novega veka, kljub nekaterim spremembam v korist centralizacije uprave in sodstva avstrijskih dežel.⁸⁵ Zaradi izjemnega položaja je komenda imela med 16. in 17. stoletjem številne spore z mestom, npr. leta 1568⁸⁶ in 1611.⁸⁷

Konec 15. stoletja se je rast komendskega gospostva ustavila za dobri dve stoletji, gospostvo pa je ohranilo značilne poteze stanja iz leta 1490 vse do zemljiške odveze leta 1849.⁸⁸ V urbarju 1490 je razvidna strnjena posest v neposredni bližini Ljubljane, na področju severozahodno in vzhodno od Ljubljane, v okolici Polhovega gradca, Mengša in severovzhodno od Dola, na južnem obrobju Ljubljanskega barja ter na Dolenjskem, jugovzhodno od Novega mesta, torej na vseh tistih mestih, kamor se je komenda že v 14., ponekod pa celo konec 13. stoletja usmerila v pridobivanje posesti. Komenda je pred letom 1490 imela razdeljeno bolj oddaljeno posest na osem upravnih enot: šest žup (Supp): bizoviška, dragomerska, trzinska, dolska, ižanska in novomeški urad, ter del gospostva na Ljubljanskem polju, med Ljubljano, Savo in janškim hribovjem na vzhodu, ki pa ni bil upravno vključen v župo, temveč je bila hubna posest po vaseh neposredno podrejena komturju v Ljubljani. Posebna enota je bila tudi posest na Primorskem. Posamezne komendske župe so

⁷⁹ Urbar 1490.

⁸⁰ P. Blaznik, o. c., str. 38.

⁸¹ S. Vilfan, Zgodovina neposrednih davkov in arestnega postopka v srednjeveški Ljubljani, ZČ 6-7/1952-1953, str. 432.

⁸² Prav tam, str. 433.

⁸³ V. Valenčič, Agrarno gospodarstvo Ljubljane do zemljiške odveze, Publikacije MALj — razprave, I. zvezek, Ljubljana 1958, str. 8; prim. F. Komatar, Jahresbericht der K. K. Staats-Oberrealschule in Laibach 1904, št. 24 in GZLj, št. II/52.

⁸⁴ F. Zwitter, o. c., str. 33-38; I. Vrhovec, Ljubljanski meščanje v minulih stoletjih, Ljubljana 1886, str. 54; prim. F. Komatar, o. c., št. 24.

⁸⁵ Prav tam, str. 86.

⁸⁶ I. Vrhovec, o. c., str. 120.

⁸⁷ Prav tam, str. 98.

⁸⁸ J. Zontar, Kranjski sodni red za deželska sodišča iz leta 1535, ZČ 6-7/1952-1953, str. 570 in 580; prim. Urbar 1490 in P. Blaznik, o. c., zemljevid Pripadnost kmetij zemljiškim gospostvom v ljubljanski okolici leta 1848.

bile sestavljene iz več vasi, z izjemo župe Bizovik, katero so sestavljale le hube v Bizoviku. Le-te so prešle v komendsko gospostvo v celoti leta 1408⁸⁹ ter verjetno že pred tem predstavljale posebno enoto — župo. Ostale župe je komenda formirala na novo tam, kjer se je zaradi lažje uprave izkazala potreba. Posest je bila skoncentrirana predvsem ob važnejših trgovskih poteh, npr.: župe Trzin, Dol, Dragomer, posest severozahodno od Ljubljane in urad v Novem mestu; ali pa je bila kako drugače pomembna za NVR v Ljubljani (npr. Vipava zaradi lastnih potreb po boljšem vinu). Obseg komendske posesti, ki so jo hasnovali podložniki, je razviden iz tabele, ki je sestavljena po urbarju 1490. Pri tem velja upoštevati, da je komenda imela še dominikalne travnike na Barju, ki se kasneje označujejo z imenom Križanica, ter nekaj dominikalnih njiv, verjetno južno od Novega trga, kjer so morali po urbarju 1490 komendski podložniki opravljati tlako. V okolici Novega mesta pa je bil red tudi gorski gospod in je posedoval vinograde na Zajčjem vrhu, Zalokah, Orehku in v »Driponovitz«, ter zato prejemal gornino v vinu (pergrecht).⁹⁰

V obdobju intenzivnih turških vpadov ter verskih bojov v 16. stoletju je NVR preživel hudo krizo, ki pa se je pojavila v Prusiji že v začetku 15. stoletja. Stanje obeh kranjskih komend, ljubljanske in metliške, se je zlasti poslabšalo v začetku 16. stoletja, saj je posest obeh ležala prav na ozemlju, ki je najbolj trpelo od Turkov. Tem težavam so se pridružile na eni strani vedno večje zahteve deželnega kneza po izrednih davkih, s pomočjo katerih bi lahko organiziral uspešno obrambo pred turško nevarnostjo, na drugi strani pa potrebe velikega mojstra NVR v zvezi z obrambo redovne države pred Poljsko.⁹¹ Le tako lahko razumemo davek, ki ga je leta 1458 naložil avstrijski deželni komtur Hans v. Pomersheim vsem komendam NVR v avstrijski baliji, da bi red lahko odplačal dolg velikega mojstra reda Ludvika v. Erlichshausna.⁹² Zaradi takih razmer sta bili obe kranjski komendi prisiljeni v prodajo dela svoje posesti kljub nasprotovanju deželnega vicedoma, ki ni dovoljeval, da bi odtekal »deželni denar« izven dežele.⁹³

V tem času so posest ljubljanske komende zajele zemljiške spremembe, ki pa niso bistveno spremenile podobe gospostva vse do leta 1739, ko je komenda kupila ljubljansko posest deželnega glavarja.⁹⁴ Večje spremembe so se pojavile skoraj izključno v neposredni okolici Ljubljane, na južnem obrobju Ljubljanskega barja, v Vipavi in v novomeškem uradu. Predstavljajo prizadevanja mesta, da se osvobodi obroča, s katerim so ga v srednjem veku obdala pomembnejša gospostva,⁹⁵ in težnje komende po boljši povezanosti svojega gospostva. Leta 1534 je mesto vsrkalo del posesti NVR znotraj pomirja, ki »von den türken und anderen Feinden arg beschädigt wurden«. Ta posest je obsegala pet hiš »pri šoli« (»bey der Schul«) na sedanjem Trgu francoske revolucije, 18 hiš v Križevniški ulici (»Vischergassen«), 16 hiš na Bregu (»Am Rain«) in 34 hiš z vrtovi v Gradišču (»Burgstall«). S to pogodbo bi prešla v last mesta vsa komendska posest, ki se izkazuje na teh mestih v urbarju 1490. Vendar pa pogodba iz leta 1534 ni bila v celoti realizirana vse do leta 1737. Takrat je mesto kupilo od komende pet hiš na Trgu francoske revolucije, devet v Križevniški ulici, 21 1/2 hiš z vrtovi (domcev) v Gradišču ter še 32 hiš z vrtovi, 8 1/2 hube, 8 vrtov in več njiv pri Sv. Janezu in na Vojdišču^{96a} za 37.000 goldinarjev. Ta prodaja se tiče dela ozemlja, ki ga je mesto kupilo že leta 1534, vendar ga ni v celoti prevzelo. Število hiš kaže, da je šlo leta 1534 za večji kompleks hiš med Križevniško ulico in Novim trgom ter za celoten komendski Breg. Mesto je leta 1534 prevzelo le malo posesti v Gradišču, saj je v pogodbi 1737 omenjeno kar 2/3 hiš

⁸⁹ Glej op. št. 70.

⁹⁰ prim. Urbar 1490 in P. Blaznik, o. c., str. 51.

⁹¹ M. Tumler, o. c., str. 549—559.

⁹² E. G. Petteneegg, o. c., št. 2065.

⁹³ A. Dimitz, MHK 1868, str. 61—64.

⁹⁴ P. Blaznik, o. c., str. 50. E. G. Petteneegg, o. c., št. 2933.

⁹⁵ P. Blaznik, o. c., str. 49.

^{96a} V. Valenčič lokalizira »Voydisch« v Vojdišče (križišče Smartinske in Vilharjeve ceste ter Zelene jame); isti, Agrarno gospodarstvo Ljubljane, str. 17.

z vrtovi od skupnega števila leta 1534.⁹⁶ Kako temeljito je mesto vsrkalo to posest, je razvidno iz terezijanskega katastra, ki izkazuje leta 1750 v Gradišču le še en komendski domec in dva vrtova, od katerih pripada eden komendskemu špitalu.⁹⁷ Kljub izgubi te posesti pa bi bilo zgrešeno misliti, da se je velikost komenskega gospostva v 16. in 17. stoletju le zmanjševala. Ravno nasprotno, jedro posesti je ohranilo prejšnjo velikost navzlic občasnim prodajam manjših delov posesti.

Že leta 1498 je komenda zamenjala z ljubljanskim meščanom Hansom Glanhoferjem dve hubi v Dragomlju za eno v Klečah pri Dolu in eno na desnem bregu Gradaščice nad Trnovim, poleg mlina Petra Kolesy-a (»der Kolesy Mühle bei der kleinen Laibach«).⁹⁸ Kmetija je ležala na območju današnje Kolezije. Leta 1538 je deželni komtur Erazem v. Thurn zum Kreuz zamenjal z Andrejem Mainingerjem dva »hoff« na Igu za 1/2 hube v Iški vasi.⁹⁹ Pri tem velja omeniti, da je komenda zaradi težje dostopnosti in uprave prodala leta 1711 Ivanu Erazmu Engelshausnerju svojo celotno izansko posest, ki je obsegala 12 hub v Planinici, Škriljah, Pijavi gorici in Studencu-Igu.¹⁰⁰ Pred letom 1549 je komenda pridobila še eno hubo v Kozarjah (»zw Khosar«),¹⁰¹ do leta 1608 pa še mlin, kmetijo in travnik ob Glinščici (»an der Glenitz«).¹⁰²

Z nakupom deželno-glavarske posesti leta 1739 je ljubljanska posest komende dosegla svoj vrh.¹⁰³ S tem nakupom se je še posebej okrepila hubna posest v Štepanji vasi, Slapah, Orlah in Mostah. Poleg večjega števila hub je komenda pridobila še pristavo z dvema njivama: pri Sv. Krištofu in na Friškovcu (Hochen Gericht), dva travnika na Barju: Zornica in Hauptmanca¹⁰⁴ ter 7 mlinov v Zadobrovi, Zg. Kašlju, Slapah, Dragomlju in Dolu.¹⁰⁵ Posebno pomembna pa je bila pravica do razpolaganja s skupnimi njivami, napravljenimi v gmajnah na Ljubljanskem polju. Njive je komenda dajala v (»leib«) zakup podložnikom različnih gospostev. Vsak zakupnik je užival povprečno eno ali dve njivi. Leta 1750 so bile omenjene njive v Mali vasi in Stožicah (104), Tomačevem (67), Jaršah (35), Obrijah (20), Šmartnem ob Savi (21), Hrastjah (37), Snebrjah in Zadobrovi (156), Mostah (93), Vodmatu (67), Zg. Kašlju (40), Sp. Kašlju (42), Studencu (18), Slapah (78), Polju (25), Klečah pri Savljah (40), Savljah (87), Zapužah (25), Šentvidu (14), Vižmarjah (47), Dravljah (115), Poljanah (2), na Trati (7), Ježici (26), na Ljubljanskem polju (»Laybacher Feldt« (25) in »Pod-Goro« (15). Približno 550 njiv pa je bilo še v Orlah, Štepanji vasi, Rudniku, Srednji vasi, Dobrunjah, Dolnji vasi, Zadvoru, Sostrem, Češencah in Zgradišču.¹⁰⁶

Skoraj istočasno je ljubljansko mestno gospostvo kupilo ljubljansko deželsko sodstvo, kateremu je pripadala pravica, da v imenu deželnega kneza upravlja gmajne. Zato je bilo treba urediti vprašanje kompetenc med mestom in komendo. Leta 1746 je prišlo do kompromisa. Komendi je odslej pripadala pristojnost, ki je bila opisana v urbarju deželnega glavarstva iz leta 1592, mesto pa si je zavarovalo pravice nad deželsko sodnimi gmajnami in gozdovi v smeri proti Vrhniki in Rakovniku.¹⁰⁷

Velikost in celovitost bivše deželno-glavarske posesti je vidna v upravni strukturi gospostva še daleč v 18. stoletje, ko je tvorila posebno enoto ter bila v popisu v terezijanskem katastru ločena od stare komenske posesti.

Med leti 1490 in 1750 je komenda svojo staro ljubljansko posest upravno prestrukturirala. Zmanjšan je bil obseg komendi neposredno priključene posesti, ki je

⁹⁶ P. Blaznik, o. c., str. 49. F. Komatar, o. c., št. 57.

⁹⁷ BT-G, št. 7, obrazec E.

⁹⁸ GZLJ, št. VI/79.

⁹⁹ AS, 1538 januar 14.

¹⁰⁰ P. Blaznik, o. c., str. 62; Urbar 1490.

¹⁰¹ AS, 1549 april 16.

¹⁰² AS, 1608 marec 5.

¹⁰³ Glej op. št. 94.

¹⁰⁴ RDA-G, št. 8, obrazec A.

¹⁰⁵ BT-G, št. 8, obrazec F.

¹⁰⁶ BT-G, št. 8, obrazca E in G.

¹⁰⁷ P. Blaznik, o. c., str. 50.

leta 1490 obsegal kar 85 hub, leta 1750 pa le 20 3/4 hube. Iz te velike enote so nastali uradi v Dravljah in Polhovem gradcu, stari urad (župa) v Bizoviku pa se je razširil z okoliško komendsko posestjo. Skupna vsota posesti je bila leta 1750 v primerjavi z letom 1490 precej višja: z 256 in 1/2 hube je narasla na 285 in 1/4 hube. Večje je tudi število domcev oziroma kajž, vinogradov ter mlinov.¹⁰⁸ Opazno je izrazito drobljenje hub, celo na 1/8 cele hube. Sem ne štejemo označevanje domcev in kajž z 1/16 ali celo 1/32 hube, saj je imelo to le računski pomen ocenitvi velikosti individualne posesti. Drobljenje je poleg naravnih in geografskih dejavnikov pospeševala še težnja zemljiškega gospoda po povečanju zemljiške rente. Posebno izrazit je bil proces na Dolenjskem, kjer je vinogradništvo omogočalo preživetje ob manjših kosih zemlje, ter ob važnejših prometnih vpadnicah, kjer so se ljudje lahko ukvarjali tudi s tovorništvom in drugimi neagrarnimi storitvami (npr. področje žup Dol, Dravlje in Trzin).

Leta 1750 je stara dominikalna posest štela še 4 njive na Mirju, dve na Vojdišču, dva vrta na Mirju in en na Vojdišču ter po en travnik na Mirju, pri pristavi (»zu Mayerhoff«), pri Mestnem logu (»bey Stadt waldt«), na Barju (»in gemösst«) in v Bizoviku (»zu Bisouik«). Komendi je pripadal tudi gozd v Dragomerju in v Glinici, poleg tega pa je imela v lastni uporabi še tri ribnike na Mirju. Nekaj dominikalne posesti se je ohranilo tudi v dolskem uradu, pri Sv. Heleni. Tod je leta 1750 še stala pristava ter nekaj njiv in gozd.¹⁰⁹ Do leta 1750 je komenda izgubila celotno posest na Primorskem z izjemo ene hube, ki je ležala v vasi Sp. Branica.

Močno pa se je spremenila posest v novomeškem kletnem uradu. Navzlic upadu prometa skozi Novo mesto konec 16. in v začetku 17. stoletja ter napadu prejšnje vloge mesta in pokrajine zaradi neprestane turške nevarnosti¹¹⁰ se zdi, da novomeški urad ni utrpel vidnejše škode. Primerjava urbarjev iz let 1490, 1560 in 1563 kaže na večjo krajevno spremembo posesti. Sredi 16. stoletja je posest ležala v Orehku, Brezovici, Selih pri Zajčjem vrhu, na Zajčjem vrhu, pod Grmom, na Grmu, v Šentjoštu, Črmošnjicah, Skrjančah, Plemberku, Beli cerkvi, Jami, na Slatniku in na Brodu. Vendar obeh urbarjev iz 16. stoletja ni mogoče primerjati z urbarjem 1490, ne v posestnem stanju, ne v obremenjenosti podložnikov, ker nimata označenih hasnovalnih enot. V 17. stoletju je prišlo v uradu do večje razširitve posesti. Tega procesa ni mogoče zasledovati drugje kot v povečanju premoženja »Križatije«, ki se opazi ob vsakokratnih izdelavah inventarjev nepremičnin, ki so pripadale uradu.¹¹¹ Po popisu leta 1750 se je hubna posest povečala za dobro tretjino (glej tabelo 1750), povečalo pa se je tudi število vinogradov. Sredi 18. stoletja je pripadalo komendi v novomeškem uradu še pet dominikalnih vinogradov v Starcih (»zu Starizberg«),¹¹² dva travnika pri Šentjoštu in Srobotniku¹¹³ ter vinogradi, katere je komenda dajala v užitek po vinogorskem pravu. Ležali so na Zajčjem vrhu, v Brezovici in Vinji reber, Sv. Juriju, Starcih, Verdunu, Sv. Nikolaju, Vižnah, Hrenovici, Selcah in Čateški gori.¹¹⁴ Poleg precejšnje rente od našete posesti je komenda pobirala tudi del desetine v treh župnijah z 22 vasmi.¹¹⁵

Doslej smo ugotavljali le razvoj hubne posesti ljubljanske komende. Na koncu bi se dotaknil še razvoja kajžarstva v komendskem gospostvu. Začetki razkroja hubnega sistema se pojavijo konec srednjega veka v dveh oblikah: v deljenju hub in v ekspanziji kajžarstva. Za nastanek kajžarstva so bili odločilni: porast podeželskega prebivalstva, možnost dninarskega dela na podeželju, nasičenje kolonizacijskega sveta s hubami ter bližina večjih urbanih središč in trgovskih poti.¹¹⁶

¹⁰⁸ prim. tabele 1490 in 1750.

¹⁰⁹ RDA-G, št. 7, obrazec A.

¹¹⁰ F. Gestrin, o. c., str. 136–138.

¹¹¹ L. M. Golia, o. c., str. 144–150.

¹¹² RDA-G, št. 7, obrazec B.

¹¹³ Prav tam, obrazec A.

¹¹⁴ BT-G, št. 7, obrazec B.

¹¹⁵ RDA-G, št. 7.

¹¹⁶ S. Vilfan, Pravna zgodovina Slovencev (od naselitve do zloma stare Jugoslavije), Ljubljana 1961, str. 289–293.

Leta 1490 v komendskem gospostvu kajžarstvo zaradi solidnega položaja podložnikov še ni bilo razvito v večji meri. Kljub temu sta že obstajala dva tipa kajžarjev: 1) tisti, ki so služili od »hoffstata« (domca). Pojavljajo se na Novem trgu, v Krakovem, »pod Pristavo«, v Gradišču, Sp. Šiški, pri Sv. Janezu (glej tabelo 1490) in na Studencu-Igu (glej tabelo 1490). Pri tem pomeni »hoffstat« isto kot hiša, kar potrjuje enaka obremenitev podložnikov na Novem trgu (tu ni izrecno naveden »hoffstat«) in npr. v Krakovem (podložniki so plačevali od »hoffstata«). 2) Drugi tip se pojavlja le v Dolu (glej tabelo 1490), kjer je Peter Cimerman poleg ene cele hube plačeval še od enega »vnder sees«. Izraz sam sicer označuje kajžarja, ki se je naselil na gmajni.¹¹⁷

Hiter porast kajžarstva v 16. in 17. stoletju je pogojevala predvsem delitev gmajn, kjer je bila naseljena večina podružnikov. Tako je tudi na komendskem gospostvu število kajžarjev ponekod celo dosegalo število naseljencev na hubah. Popolna slika stanja je razvidna iz »Bekantnuss Tabellen«. Podružništvo ali kajžarstvo se je sredi 18. stoletja delilo na dva načina: 1) Po naselitvi. Večina kajžarjev je bila naseljena na gmajnski zemlji, nekaj pa jih je prebivalo na »gruntih« drugih kmetov, npr. v Utiku (Valentin Rozman in Gregor Gorjanc) in Dravljah (Jernej Ciler in Hanže Vrejer). Nekateri kmetje pa so poleg dela hube imeli še eno kajžo ali domec (»hoffstat«), npr. Anton Južina v Brezovici pri Domžalah in Martin Bezjak v Dobrunjah. 2) Po obliki hasnovanja. Poleg »hoffstatov« iz leta 1490 se leta 1750 omenjajo tudi kajže (»käusel«). Pri obeh oblikah gre sredi 18. stoletja za raztegljiva pojma. Tako kajža kot domec sta lahko vključevala njive in vrtove ali pa bila povsem brez njih — torej sta oba izraza lahko pomenila samo »hišo«. Mnenja sem, da v tem času oba izraza (domec in kajža) na komendskem gospostvu pomenita isto. V novomeškem uradu je bil leta 1750 le en sam domec v Pangrč-grmu. Zaradi pretežno agrarne proizvodnje ter gospodarske in populacijske krize urbanih središč na Dolenjskem se je kajžarstvo tod kazalo le v begu v gorice.

Največji razmah v tem oziru izkazuje bivša deželno-glavarska posest, kjer je deželni glavar pospeševal kajžarsko kolonizacijo, da bi prišel do večje rente tudi na račun gmajn, ki so mu pripadale v upravljanje (glej tabelo 1750).¹¹⁸ Pregled razvoja kajžarstva lahko zaključimo z ugotovitvijo, da se gospostvo v tem oziru ni razlikovalo od drugih istodobnih posestev. Kajžarstvo pa je konec obravnavanega obdobja predstavljalo pomembno komponento v povečevanju zemljiške rente gospostva.

Gospostvo ljubljanske komende je stopilo v zadnje stoletje fevdalne dobe kot strnjena celota ter po velikosti in razprostranjenosti predstavljalo eno najpomembnejših gospostev na osrednjem Kranjskem. Konec 18. in v 19. stoletju pa se je položaj gospostev komend v Ljubljani in Metliki pod vplivom reform v korist centralizacijske uprave in sodstva ter razmeram podložnikov delno spremenil. Popolnejšo sliko stanja komend NVR na Slovenskem v 19. in 20. stoletju bo mogoče dobiti šele po temeljitem pregledu gradiva tako na Dunaju (Deutsch-Ordens-Centralarchiv) kot v Arhivu Slovenije, kjer je poleg gradiva za zgodovino metliške komende v 19. in 20. stoletju ohranjeno tudi gradivo za komendo v Veliki Nedelji.

¹¹⁷ Urbar 1490.

¹¹⁸ BT-G, št. 7 in 8, obrazec E.

SEZNAM OKRAJŠAV V BESEDILU IN OPOMBAH:

AS: Arhiv Slovenije, fond listin. Za pomoč in nasvete pri pregledovanju gradiva v AS se posebej zahvaljujem prof. Emi Umek, Pavlu Mikliču in Petru Strnadu.

BT-G: Bekantnuss Tabellen — Ober Krain v AS.

GV: Geografski vestnik.

GZLj: Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku, objavil B. Otorepec med leti 1956 in 1968.

MHDC: Monumenta historia ducatus Carinthie.

MHK: Mittheilungen des historischen Vereins für Krain.

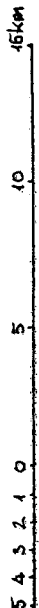
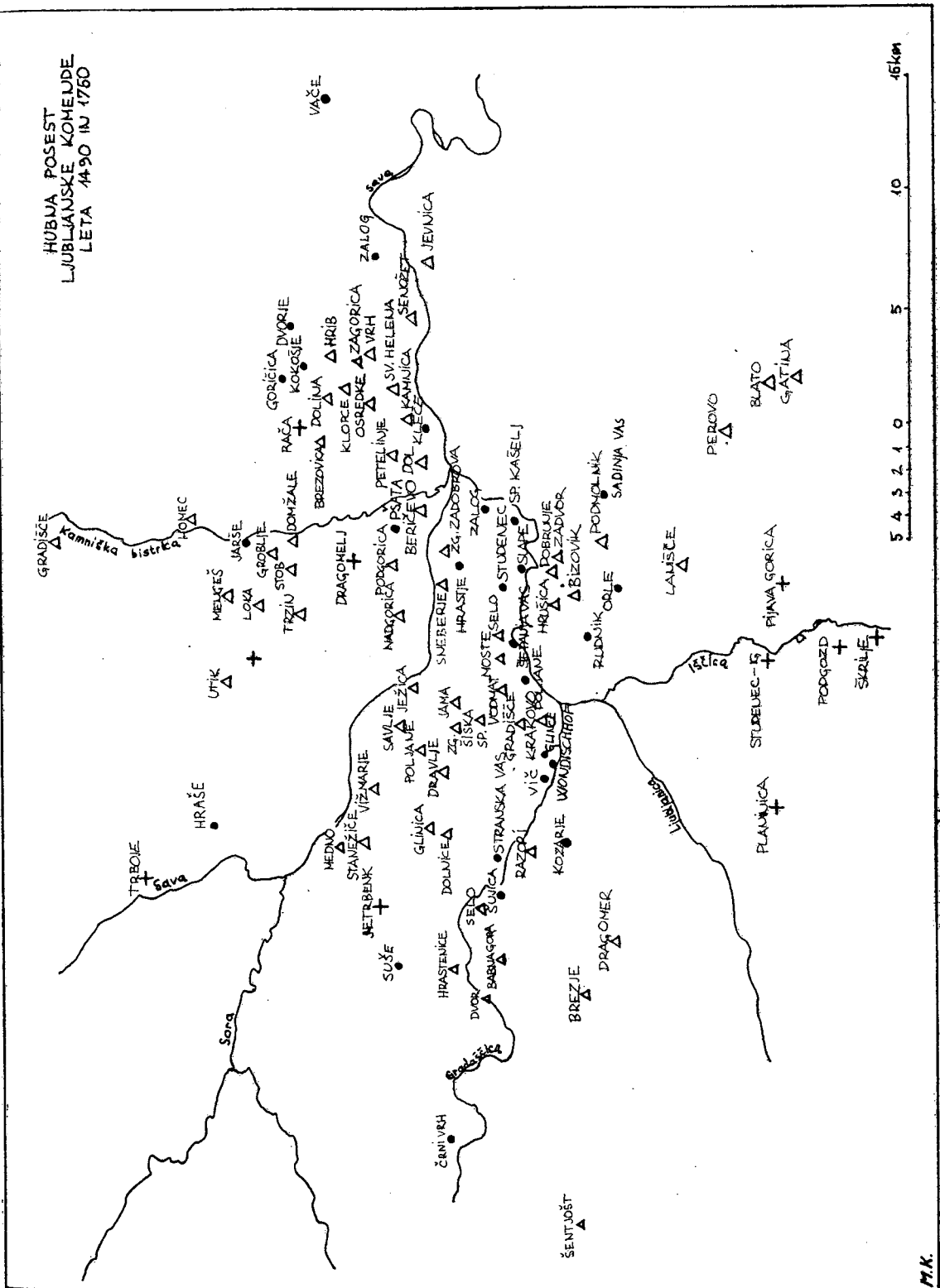
NVR: Nemški viteški red.

RDA-G: Rektificirani dominikalni akti — Ober Krain v AS.

ZALj: Zgodovinski arhiv Ljubljane.

ZČ: Zgodovinski časopis.

HUBNA POSEST
LJUBLJANSKE KONELJDE
LETA 1490 IN 1760

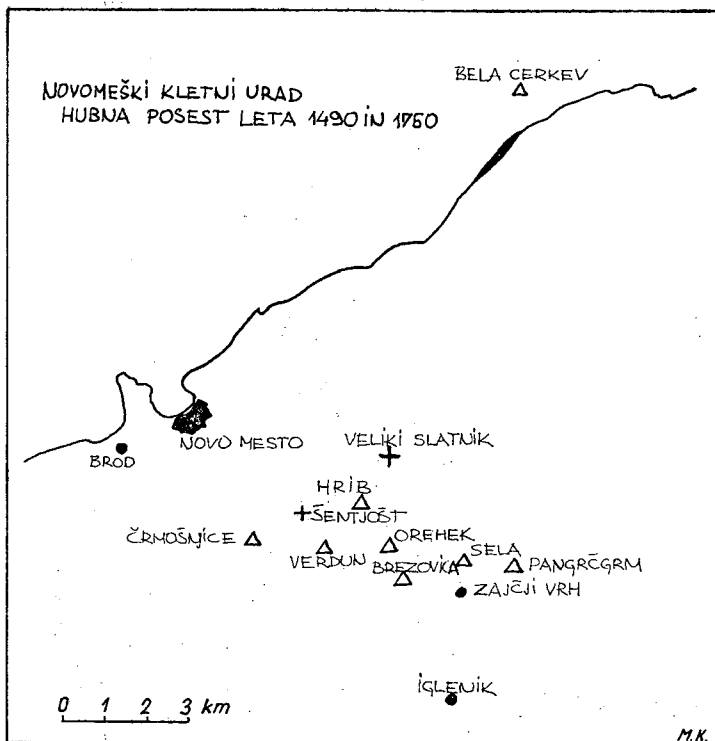

M.K.

*Novi trg
in Krakovo
leta 1744*

Del florisa mesta Ljubljane, kot ga je videl Janez Dizma Florjančič pri izdelavi »Ducatus Carniolae tabula chorographica« 1. 1744. Stevilke na karti pomenijo: št. 6: Nemška vrata v obzidju Novega trga, št. 20: pristanišče na Bregu, št. 26: komendski kompleks, št. 35: Zg. in Sp. Krakovo. Mikrofilm karte mi je odstopil Branko Korošec, za kar se mu iskreno zahvaljujem.

Posestna struktura komendskega gospostva po urbarju leta 1490*

Komendi neposredno podrejena posest v Ljubljani in bližnji okolici ter posamezne upravne enote — župe	Hube					PH	V	DV	N	T	M
	2	1	1/2								
»pri šoli« ¹							5				
Ribiška ulica							18				
Sp. Krakovo							16				
Zg. Krakovo							23				
»Pod pristavo« ²							5				
Gradišče							38				
Sv. Janez ³		4					19				
»Auf dem Lannd« ⁴		3									
Selo		1									
Sneberje		1									
Blatna vas ⁵		5									
Zadobrova		3									
Savlje		3			1						
Moste		2									
Vodmat		1									
Babna gora		3									
Dvor		1									
Selo		1		2	1/2						
Zibel pri Babni gori		1									
Jeterbenk		3									
Hrastenice		2									
»Prebald«		1									
Stanežiče		1									
Medno		2									
Glinica		2									
Dolnice		1									
Vižmarje		2									
Poljane pri Šentvidu		4									
Dravljje	1	6									
Razori		1									
Jama		1									
Ježica		1									
Zg. Šiška		5									
Sp. Šiška		6					4				
Zadvor		1									
Podmolnik		1									
Dobrunje		2									
Hrušica		2									
Perovo		2									
Gatina	1										
Lanišče		3									
Blato		1									
Bizovik											
Bizovik											11

* V tabelah uporabljam krstice: Un. — Untersass, PH — pusta huba, K — kajža, V — domec (Voštat, Hoffstat), N — njiva, T — travnik, DV — vinograd, M — mlin. Pri prevedbi srednjeveških krajevnih imen sem uporabljal delo M. Kos, Gradivo za historično topografijo Slovenije (za Kranjsko do leta 1500), izdal Inštitut za občo in narodno zgodovino SAZU, Ljubljana 1975.

Imena, ki jih nisem uspel lokalizirati pišem v originalni obliki ter jih zato ni na obeh kartah. Znaki pomenijo: + kraje, ki se pojavljajo le leta 1490, Δ kraje, ki se pojavljajo v letih 1490 in 1750, ● kraje, ki se pojavljajo le leta 1750.

¹ Mišljena je komendska šola, ki je stala blizu Nemških vrat pri Kržankah. Po njej se je imenovala bližnja skupina hiš (M. Kos, o. c., str. 16).

² Komendska pristava je stala ob jugovzhodnem vogalu nekdanje rimske Emone. Zaradi trdnih zidov so jo imenovali tudi »ajdovski gradec« ali »na gradu«. Leta 1583 je po Valvasorju pristavo uničil požar (M. Kos, o. c., str. 42–43).

³ Področje na današnji Trubarjevi cesti ter v Prečni, Kolodvorski in Dalmatinovi ulici (M. Kos, o. c., str. 54).

⁴ Posest »auf dem Lannd« je ležala verjetno blizu Sv. Janeza.

⁵ Jedro Blatne vasi je ležalo med odcepi današnje Dalmatinove ulice na južni strani in Pražakove ter Slomškove ulice na severu (M. Kos, o. c., str. 51).

Komendi neposredno podrejena posest v Ljubljani in bližnji okolici ter posamezne upravne enote — župe	Hube					PH	V	DV	N	T	M
	2	1	1/2								
Dragomer											
Dragomer		5									
Brezje		4									
Sentjošt ⁶		1									
Trzin											
Trzin		18									
Nadgorica		1									
Loka pri Mengšu ⁷		1									
Mali in Veliki Mengeš		2									
Gradišče		2									
Homec		1									
Utik pri Vodica		4									
Groblje		1									
Stob		5									
Domžale		1									
Selo		1									
Trboje		3									
Dol											
Sv. Helena		1									
Kamnica		3									
Petelinje		5									
Beričevo		1									
Podgorica		2									
Brezovica		2									
Klopce		3									
Zagorica		4									
Dolina		3									
Osredke		2									
Senožet		8									
Hrib		2									
Vrh		2									
Jevnica		1									
Dol		10					1				
Rača		6									
Dragomelj		2									
Ig											
Pijava gorica		1									
Podgozd		1									
Planinica		3									
Škrilje		6									
Studenec — Ig		1					1				
Novo mesto											
Orehek		8				1					
Brezovica		4									
Sela		4				1					
Pangrč Grm		4				1					
Verdun		3									
Crmošnjice pri Stopičah		4									

⁶ M. Kos pomotoma pravi, da je komendski »Sannd Jobst« naveden v urbarju 1490 med Trzinom in Depaljo vasjo (Gradivo, str. 594). V urbarju pa je naveden v Dragomerski župi, ki ji sledi župa Trzin. V RDA in BT iz leta 1750 še Sentjošt izrecno navaja v uradu Dragomer. Torej lahko »Sannd Jobst« pomeni le Sentjošt nad Horjulom.

⁷ M. Kos lokalizira »Lackh« v Malo Loko pri Ihanu (Gradivo, str. 337). Ker pa je ta vzhodno od Dragomlja in spada po urbarju 1490 Dragomelj v župo Dol, je pod imenom »Lackh« bolj verjetno mišljena Loka pri Mengšu.

Komendi neposredno podrejena posest v Ljubljani in bližnji okolici ter posamezne upravne enote — župe	Hube			PH	V	DV	N	T	M
	2	1	1/2						
Bela cerkev		2		1					
Hrib in »pri mlinu«		1							1
Veliki Slatnik		1							
Šentjošt		1							
Rajnovišče		1		1					
Zajčji vrh						10			
Zaloke						11			
Orehek						4			
»Dripnovitz«						3			
Posest na Vipavskem in v Kopru⁸									
»fara Vipava« ⁹		3							
Vipava						2			
Gabrje						2			
»Vosel« ¹⁰						4			
Koper						1			
»pri pristavi« ¹¹							1	1	
Skupaj	2	245	2 6 1/2	130	37	?	?	1	

⁸ Vsi vinogradi v Primorju so dominikalni, oni na Dolenjskem pa gorsko-pravni.

⁹ Mišljen širši okoliš Vipave.

¹⁰ »Vosel« je verjetno ležal med Sp. Branico in Gabrjem.

¹¹ Pristava je stala v Vipavi.

Posestna struktura komendskega gospostva po RDA in BT okrog leta 1750

Komendi neposredno podrejena posest v Ljubljani in bližnji okolici ter posamezne upravne enote — uradi	Hube										Un.						
	1	1/2	1/3	1	3/4	1	2/3	5/8	1/2	3/8	1/3	1/4	1/6	1/8	V	K DV ^{11a}	M
Krakovo															4	70	
Gradišče															1		
Vič																	
Selo					1						1						
»Ambtmannschaft« ¹²																	
Glince					1			2									1
»Wondischhof« ¹³																	
Kozarje																	
Stranska vas																	
Sujica																	
Sneberje																	
Zadobrova																	
Savljje				3													1
Moste				1													
Vodmat				2													
				1													
Vipavska posest																	
Sp. Branica				1													
Dravljje																	
Stanežiče				1													1
Medno				1													1
Glinica				1												1	
Dolnice				1												1	
Vižmarje				2													
Poljane pri Sentvidu				1													1
Dravljje				4													
Razori				1													2
Jama				1													
Ježica				1													
Zg. Šiška				2													
Sp. Šiška				2													6
Polhov gradec																	
Babna gora				1													1
Trstenik ¹⁴																	2

^{11a} Vsi vinogradi, razen petih v Starcih so gorsko-pravni.¹² Posest, ki jo je užival uradnik komendskega gospostva (Ambtmann). Huba je sicer ležala v Sp. Šiški.¹³ M. Smole enači »Wondischhof« z Abondijevim dvorcem v Gradišču (Graščine in gradovi na nekdanjem Kranjskem, Ljubljana 1982, str. 63). Drugo možnost vidi P. Blaznik na področju južno od Viča ob Gradaščici (o. c.), zemljevid Pripadnost kmetij zemljiškim gospostvom v ljubljanski okolici okrog leta 1700 in 1848).¹⁴ Netokalizirano.

Posestna struktura komendskega gospostva po RDA in BT okrog leta 1750

Komendi neposredno podrejena posest v Ljubljani in bližnji okolici ter posamezne upravne enote — uradi	Hube										Un.						
	1	1/2	1/3	1	3/4	2/3	5/8	1/3	3/8	1/3	1/4	1/6	1/8	V	K	DV ^{1a}	M
Dol																	
Sv. Helena																	
Kamnica							2							2			1
Zalog				1													
Petelinje				2			6										
Podgorica				2			2									2	1
Kleče				1												1	
Brezovica				1													
Vače																	
Klopce																	
Zagorica																	
Dolina				1		1											
Osredke																	
Senožet																	
Hrib				1													1
Vrh				1													1
Kokošnje																	
Dvorje																	
Jevnica				1		1											
»na konzozo« ¹⁵				1													1
Goričica																	2
Dol				1		2	2	2	2	2	15						1
Novo mesto																	
Orehek																	
Zajčji vrh				2			1										1
Brezovica							10		2								53
Sela							8										24
Pangrč Grm				1			6										1
Verdun				1			4										6
Črmošnjice pri Stopičah				1			4										1
Brod																	
Bela cerkev				1			4										2
Iglenik				4													
Hrib in »pri mlinu«																	4
Sv. Jurij																	
																	76

¹⁵ Verjetno ledinsko ime.

Posestna struktura komendskega gospostva po RDA in BT okrog leta 1750

	Hube										Un.						
	1	1/2	1/3	1	3/4	2/3	5/6	1/2	3/8	1/3	1/4	1/6	1/8	V	K	DV	M
Komendi neposredno podrejena posest v Ljubljani in bližnji okolici ter posamezne upravne enote — uradi	1	1/2	1	1/3	1	3/4	2/3	5/6	1/2	3/8	1/3	1/4	1/6	1/8			
Starci																	26
Sv. Nikolaj									4			9					28
Vižne									4								31
Hrenovica					1				5		3	6					38
Selce									6								95
Čateška gora									6								37
Bivša deželno-glavarvska posest v okolici Ljubljane																	
Štepanja vas					11												
Rudnik																	6
Poljane									4								5
Orle					1												2
Moste									5								3
Slape					2				6								2
Zg. Zadobrova					1				6								4
Sp. Kašelj					1												1
Dol																	3
Studeneč									2								1
Hrastje					1				2								3
Vodmat									2								1
Selo												3					8
Dravljje																	4
Vižmarje																	4
Sadinja vas					1												
Sp. Šiška												2		2			4
Zg. Šiška					1									1			4
Beričevo																	8
Dobrunje																	
Zadvor									2								
Pšata					1												
Podpeč ¹⁶																	
Dragomelj														2			
Skupaj	5	1	1	102	15	5	1	261	4	6	94	9	3	27	142	496	13

¹⁶ Podpeč — katera?

Zusammenfassung

**DER BESITZ DER KOMMENDE DES DEUTSCHEN RITTERORDENS
IN LJUBLJANA (LAIBACH) VOM 13. JH. BIS ZUR MITTE DES 18. JH.**

Dušan Kos

Die erste Erwähnung des Deutschen Ritterordens in Krain reicht in die Zeit vor dem Jahre 1228 zurück. Herzog Bernard von Kärnten hatte dem Orden eine Grunddotatation in Ljubljana (Laibach) zuerteilt; die im südlichen Teil des Neuen Marktes (Novi trg) lag. Ungefähr zur selben Zeit machte sich der Orden die Schenkungen der Ministerialen von Andechs nördlich der Save auf dem Ljubljansko polje (Laibacher Feld) nutzbar. Die außergewöhnliche Position der Herrschaft der Kommende war durch zahlreiche Immunitätsprivilegien aus dem 13. Jh. gesichert. Bis zum Ende des 13. Jh. läßt sich der Besitz des Deutschen Ritterordens in der näheren Umgebung von Ljubljana (Krakovo, Gradišče, Šentvid und Savlje) und Dol (Lustthal) verfolgen. Im Jahre 1268 erhielt die Kommende von Ljubljana die Pfarre zu Črnomelj (Tschernembl). Der Besitz wurde erst in der Zeit zwischen 1359 und 1383 endgültig von dem Ljubljanaer getrennt. Im 14. und 15. Jh. begann die Kommende systematisch ihren Besitz auf Kosten des Adels und des Bürgertums sowohl in der Umgebung von Ljubljana als auch in Unterkrain (Dolenjsko) zu erweitern. Dabei stand das Bestreben, die beiden Kommenden und die Verwaltung in Novo mesto (Rudolfswert) wirtschaftlich zu verbinden. Ende des 15. Jh. wirkte sich der Kommendebesitz schon hemmend auf die Entwicklung der Ljubljanaer Stadtherrschaft aus. Dem gesellten sich noch zahlreiche Zwistigkeiten infolge von Gerichts- und Steuerimmunitäten zu, sowie eine politische und gesellschaftliche Krise im 16. Jh. So verkaufte die Kommende 1534 und 1737 einen Teil ihres Besitzes innerhalb der Stadteinfriedung. Trotz dieser Einbuße nahm der Umfang des Besitzes nicht wesentlich ab. Im Jahre 1739 erwarb die Kommende noch den gesamten Besitz des Landeshauptmanns durch Kauf und erreichte dadurch ihre größte Ausdehnung. Das letzte Jahrhundert der Feudalzeit betrat die Kommende als eine der bedeutendsten Herrschaften in Mittelkrain.

Ali ste že poravnali letošnjo članarino za zgodovinsko oziroma muzejsko društvo in naročnino za »Zgodovinski časopis«? Če ne — storite to čimprej in olajšajte delo društvenemu odboru in upravi revije!

*
*
*

Ste že izpopolnili svojo zbirko starejših letnikov »Zgodovinskega časopisa«? Večina letnikov je na voljo pri upravi revije na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, YU-61000 Ljubljana, Aškercjeva 12 (telefon: (061) 332-611, int. 209). Podrobne informacije o zalogi in o cenah so objavljene v vsaki številki »Zgodovinskega časopisa«.

*
*
*

Opozarjamo tudi na možnost prednaročila na ponatis vseh sedaj razprodanih starejših letnikov ZČ. Do sedaj je izšlo v ponatisu že sedem letnikov revije: marca 1977 ponatis prvega zvezka z letnico 1947, septembra 1978 ponatis 17. letnika za leto 1963, januarja 1980 ponatis 18. letnika za leto 1964, septembra 1980 ponatis št. 1-2/1972, decembra 1981 ponatis št. 1-2/1970, marca 1983 ponatis št. 1-2/1968, julija 1984 ponatis št. 3-4/1972 in februarja 1985 še ponatis št. 1-2/1971 »Zgodovinskega časopisa«.

Darja Mihelič

PRISPEVEK K OSVETLITVI ZASLUŽKOV IN CEN
V SREDNJEVEŠKEM PIRANU

Referat na posvetovanju o zgodovini denarstva in bančništva na Slovenskem. Ljubljana, 11. in 12. decembra 1984.

Cene in zasluži, zasluži in delo, delo in nedelo predstavljajo — kot je videti — poglavitno skrb človekovega vsakdanjika. V kakšni obliki dojemamo to skrb dandanes, vemo vsi — kako pa je bilo nekoč? Kakšni so bili nekdanji življenjski stroški, zasluži, možnosti zaposlitve, kako so se ljudje včasih soočali z vprašanjem »nagrajevanja po delu«?

Bogati viri piranskega arhiva (v nadaljevanju PA) nudijo številne drobne podatke o zastavljenih vprašanjih, ki tudi v daljnem srednjem veku niso bila zamenljivega pomena za piransko meščanstvo. Piran pa se je v tem pogledu le malo ali nič razlikoval od ostalih zahodnoistrskih mest. Podatki za ta prispevek segajo v čas pred štiridesetimi leti 14. stoletja.

Poglavitne denarne enote, ki so tedaj krožile v Piranu, so bile denarič, solid in libra (, ki so bili med seboj v razmerju 240 : 20 : 1,) ter groš, solid grošev in libra grošev, ki so bili med seboj v enakem razmerju, le da je bil groš v osemdesetih letih 13. stoletja sprva vreden 26, kasneje pa se je ustalil na vrednosti 32 denaričev, ki jo omenja tudi piranski statut iz 1307.¹ Zaradi lažjega spremljanja prispevka so v njem cene in zasluži prevedeni na prvo omenjeno lestvico.

Kakor moremo za čas pred sredo 14. stoletja ugotoviti (dandanes skoraj nedojemljivo) dejstvo, da je bila vrednost denarja desetletja in desetletja konstantna, tako je glede cen (zlasti za agrarne proizvode) opazno izredno veliko nihanje (izraz sam kaže, da ne le v smeri navzgor) in sicer tako po različnih letih kot po letnih časih v posameznem letu. Cene agrarnih proizvodov so bile namreč odvisne od letine; v primeru dobre letine so bile cene teh proizvodov zmerne, če pa je bila letina slabša (zaradi naravnih ujm, vojaške nevarnosti ipd.), so se občutno zvišale. V teh primerih je priskočila na pomoč mestni preskrbi zunanja trgovina z dobavo blaga, ki ga je primanjkovalo. Tovrstna trgovina je bila tedaj dokaj tvegana, zato tudi uvoženo blago ni bilo poceni.

Glede na sodobne življenjske stroške pritegujejo pozornost zlasti cene prehranbenega blaga (žita, bobna, mesa, sira, soli, medu, olja, vina) tekstilnih izdelkov in obutve; tem naj kot zanimivost pridružimo še zvezek iz papirja (»quaternus bambaxii«). S stališča sodobnega standarda so zanimive tudi cene nepremičnin, vinogradov, mestnih parcel, hiš ter plovil.

Od raznovrstnega žita, ki so ga Pirančani uporabljali za prehrano, je bila najdražja pšenica (zanjo je bil v veljavi splošni izraz »frumentum«, »bladum«, redko »triticum«). Cena za (beneški) star (, katerega prostornino ceni sodobna literatura²

¹ Prim. N(otarska) K(njiga) 1, f(olio) 17 — 1283, 4. 5.; D. Mihelič, Najstarejša piranska notarska knjiga (1281—1287/89), SAZU, Viri za zgodovino Slovencev 7, Ljubljana 1984, (št.) 210; C. de Franceschi, Gli statuti (del comune di Pirano del 1307 confrontati con quelli del 1332 e del 1358, Monumenti storici dalla Deputazione di Storia Patria per le Venetie, n. v. 14, Venezia—Padova 1960), (knjiga) 1/(člen) VI (statut iz 1307). Na Piranskem so krožile še druge vrste denarja: od manjših enot breški denar (»frixacensis«) in nemški (?) denar (»denarius Allemus«), od večjih pa marka, dukat in florin, pa tudi marka srebra in libra zlata.

² Dela, ki sistematično predstavljajo naše stare mere, so zlasti: S. Vilfan, Prispevki k zgodovini mer na Slovenskem s posebnim ozirom na ljubljansko mero (16.—19. stoletje), Zgodovinski časopis 8/1954, 27—86; Z. Herkov, Mjere Hrvatskog Primorja s osobitim osvrtom na solne mjere i solnu trgovinu, Historijski arhiv u Rijeci i Pazinu, Posebna izdanja 4, Rijeka 1971; M. Vlainac, Rečnik naših starih mera u toku vekova I, SANU, Posebna izdanja 349/40, Beograd 1961; 2, 372/47, Beograd 1964; 3, 418/63, Beograd 1968; 4, 472/74, Beograd 1974.

na 83,3 litra oziroma za žito 70,6 kilograma,) pšenice se je gibala od 26 solidov, 8 denaričev³ do 64 solidov,⁴ pogosto pa je znašala 37 solidov in 4 denariče.⁵ Cene rži so nihale od 22 solidov in 2 denaričev do 36 solidov (običajno pa so znašale 26 oziroma 28 solidov) za posamezen star, star ječmena je stal 20, prosa 24 do 26, sirka pa 14 do 24 solidov. Cena rži in prosa je znašala tri četrtine cene pšenice, ječmen in sirek pa sta bila v povprečju skoraj enkrat cenejša od pšenice. Star boba je stal 24 do 32 solidov, nekaj takega torej kot rž in proso.

Libra oziroma slabega pol (0,477) kilograma govedine je v devetdesetih letih 13. stoletja stala 6, svinine pa 10 denaričev. Cena govedine je torej znašala tri petine cene svinine. Star pšenice je veljal približno toliko, kot 75 liber govedine oziroma 45 liber svinine, ali ob posodobljenju mer: kilogram govejega mesa je bil enakovreden dvema kilogramoma pšenice, kilogram svinine je bil dražji od treh kilogramov pšenice. Četrtilski goveji zrezek bi bil vreden toliko kot pol kilograma pšenice, svinjski pa toliko kot pet šestin kilograma pšenice. Žito, ki ga je Piran neobhodno potreboval za prehrano, je večinoma izviralo iz uvoza, zato je njegova cena v primerjavi z navedenimi cenami (domačega) mesa razmeroma visoka. Goveje in svinjsko meso v tedanji piranski prehrani ni bilo življenjskega pomena — ne nazadnje zaradi obilja rib, ki ga je nudilo piransko priobalno področje. Cen za določeno količino rib, ki bi omogočale primerjavo, pa za ta čas, žal, ni na razpolago.

Libra (0,477 kilograma) sira je v tridesetih letih 14. stoletja stala solid oziroma solid in 2 denariča. Bila je torej dvakrat dražja od enake količine govedine oziroma skoraj tako draga kot poldruga libra svinine. Sir je bil na Piranskem izredno zaželeno prehransko blago: bil je (kot ribe) postna hrana, uporabljal se je tudi za zabelo. S tem je do neke mere pojasnjena njegova visoka cena.

Sol je bila od nekdanj neobhodna v prehrani, uporabljala se je tudi za konzervacijo živil. Piran je razpolagal z obsežnimi solinarskimi področji. Cena za modij, ki je znašal blizu 900 (pred 1355 896,5) litrov⁶ soli, se je gibala od libre, 12 solidov in 8 denaričev do 5 liber. Realna srednja cena, ki se konkretno omenja za modij soli, je znašala 3 libre in 4 solide. Sočasna cena za modij soli v Ogleju, Latisani in Portogruaru je bila npr. skoraj trikrat tolikšna: znašala je kar 10 liber.⁷ Lastna preskrba in ugodne razmere za pridobivanje soli so piransko sol za domačo rabo precej pocenile. Bila je približno šestkrat cenejša od enake količine pšenice.

Med se je v onem času uporabljal kot sladilo. Pirančani se sami niso ukvarjali s čebelarstvom, ampak so med uvažali iz ostale Istre iz krajev Umag, Brtonigla, Novigrad.⁸ Cena libre (0,477 kilograma) medu z voskom je v drugi polovici dvajsetih in v tridesetih letih 14. stoletja znašala 10 denaričev, prav toliko, kot cena libre svinjskega mesa.

Olje nekdanj ni bilo potrebno le v prehrani, ampak tudi za razsvetlavo, cerkvene obrede ipd. Oljarstvo, ki je slonelo na predelavi plodov domačih oljk, je bilo

³ Pri najnižji ceni ne gre za pravo prodajno ceno, ampak se taka cena pšenice omenja marca 1338 v zapisu o sporu piranske komune z njenim dobaviteljem žita, prim. PA — (listina iz) 1339, 9. 3., Piran.

⁴ Tudi pri najvišji ceni ne gre za pravo prodajno ceno, ampak se taka cena pšenice omenja novembra 1339: mati, ki je dala sina v uk obrtniku, je morala prispevati sredstva za nakup pšenice za sinovo prehrano, prim. V (tecdomska) K (njiga) 8, f. 220^v (verso) — 1339, 22. 11.

⁵ Taka cena za star pšenice je bila v veljavi relativno pogosto, tudi v razmaku več desetletij.

⁶ Solni modij je vseboval 12 solnih starjev po 2 solni mecen. Pred 1355 je bila piranska mecenca soli določena v višini 57,5 beneških oljnih liber, prim. PA — 1338, 31. 5., Piran. Solni star bi torej držal 74,7 litra, solni modij pa 896,5 litra. Zdi pa se, da so Pirančani sprva (še v začetku 14. stoletja) za merjenje soli uporabljali kar žitni modij, ki je držal 4 žitne starje in je torej meril 333,2 litra. Na to domnevo navaja podatek iz piranskega statuta iz 1307: v eni sapi omenja prodajo soli in žita, ki naj bi se odvijala po komunalni meri, pri čemer se je plačal enako visok davek za prodajo posameznega modija žita ali soli, prim. C. de Franceschi, Gli statuti, 8/XXI (statut iz 1307).

⁷ Prim. A. S. Minotto, Documenta ad Forum Julii, Patriarchatum Aquileiensem, Tergestum, Istriam, Goritiam spectantia 1/1, Acta et diplomata e R. Tabulario Veneto 1/1, Venetiis 1870, 146 (1281, 21. 10.), 80 (1317—19), 82 (1317—19).

⁸ Npr. VK 6, f. 100 — 1336, 1. 8. (Umag); VK 8, f. 66—66^v — 1338, 6. 8. (Brtonigla); VK 2, f. 83^v — 1328, 11. 7. (Novigrad).

na Piranskem precej razvito. Cene olja so za posamezno urno (80,55 litra)⁹ olja znašale od 3 liber, 18 solidov in 6 denaričev do 8 liber. Kot srednjo moremo vzeti konkretno omenjeno ceno 5 liber in 10 solidov za urno olja. Urna olja je stala približno toliko, kot trije starji pšenice. Bila je za dve tretjini dražja od modija soli. Liter olja je stal nekaj manj kot trije kilogrami pšenice, tričetrt litra olja je bilo enakovredno kilogramu govedine, liter in četrt olja pa kilogramu svinine.

Tudi vino je štel med domače proizvode, ki jih je bilo na Piranskem v izobilju. Cene vina so precej nihale. Za razliko od današnjih cen vina, ki so močno različne glede na vrsto vina in na njegovo geografsko poreklo, je šlo pri piranskem vinu za pridelek iz grozdja, ki je zrastle v domačem okolišju, pri čemer se od vrstnega vina omenja edino rebula. Cene vina so znašale od 15 do 40 solidov za urno (80,55 litra), kot srednjo bi lahko privzeli konkretno omenjano ceno 26 solidov in 8 denaričev za urno vina, kar je več kot štirikrat ceneje od srednje cene za enako količino olja. Liter vina je stal manj kot dve tretjini kilograma pšenice, manj kot tretjina kilograma govedine oziroma manj kot petina kilograma svinine.

Cene oblačil, ki se omenjajo v zapisih, so precej visoke: pri njih gre večinoma za slavnostna (npr. poročna) oblačila. Oblačilo (t. i. »indumentum«) je lahko doseglo ceno 75 liber,¹⁰ kar bi tedaj zadostovalo za nakup skoraj 14 urn olja in več kot 56 urn vina, v današnjih merah pa za nabavo skoraj 11 hektolitrov olja, dobrih 45 hektolitrov vina oziroma skoraj poldruge tone govedine. Običajne cene za pogosto omenjano oblačilo »tunica« pa so znašale od 5 do 10 liber.

Za leto 1307 je ohranjen izredno podroben maksimiran cenik obutve.¹¹ Omenja raznovrstna obuvala od škornjev, ki so lahko pokrivali tudi stegna, prek čevljev do pomenilo od štirih liber (približno dveh kilogramov) govedine oziroma šestkratne cen obutve je bil od 2 solidov do 34 solidov in 8 denaričev, kar je v naradni izmeri sandalov, pa tudi najvišjo dovoljeno ceno za podplatenje čevljev oziroma za šivanje zgornjega dela čevlja na podplat. Navaja raznovrstno usnje za čevlje: goveje, ki je podrobneje označeno glede na to, ali gre za kožo s hrbtna, boka ali iznad lopatice goveda, dalje ovčje in kozje usnje. Ženska obutev je bila cenejša od moške. Razpon cene za liter vina do vrednosti 68 liber (33 kilogramov) govedine oziroma 105 litrov vina.

V zanimivo popestritev omenimo ceno zvezka iz papirja, ki je predstavljal ročno izdelano redkost: stal je 6 solidov¹² (, kar bi zadostovalo za nakup 12 liber oziroma približno pol toliko kilogramov govedine).

Med nepremičninami so se cene vinogradov gibale od solida in 8 denaričev do 237 solidov (oziroma do 13 liber in 13 solidov) za ar zemljišča. Cene komunalnih parcel so za kvadratni meter znašale od 12 solidov in 8 denaričev do 60 solidov (oziroma do 3 liber) in 10 denaričev. Razpon cen hiš je bil od nekaj do 600 liber za posamezno hišo. Običajna cena za hišo je znašala od 30 do 150 liber; zgoraj omenjena najvišja cena za oblačilo je bila torej enakovredna ceni dveh skromnejših hiš oziroma ceni polovice nekoliko solidnejše zgradbe. Tudi cene raznovrstnih plovil so bile izredno različne, znašale so od 3 liber do 279 liber, 5 solidov in 5 denarjev.

Pregled **zaslužkov** tedanjih Pirančanov¹³ je omejen na plačila, ki so izhajala iz dela in storitev, opuščeni pa so dohodki, ki jih je lastnikom v obliki najemnin, rent

⁹ Piranski statut je določal urno v višini 3 (beneških) oljnih medrov in 4 beneških oljnih liber; medrum je na Piranskem držal 40 oljnih liber, prim. C. de Franceschi, Gli statuti 1/VII (statut iz 1307), 7 (statut iz 1332); 9/XIII (statut iz 1307), 11 (statut iz 1332); razmerje medra in libre izhaja iz podatka, da je centenarij (100 liber) enakovreden poltretjemu medru olja, gl. C. de Franceschi, Chartularium Piranense (, Raccolta dei documenti medievali di Pirano) I (1062–1300/, Atti e memorie della Società istriana di Archeologia e Storia Patria — v nadaljevanju Atti e memorie — 36, Parenzo 1924), (št.) 68, 85, 122, 210.

¹⁰ Prim. VK 4, f. 16^v — 1333, 14. 4.

¹¹ Gl. C. de Franceschi, Gli statuti, 10/XIII (statut iz 1307).

¹² Prim. C. de Franceschi, Chartularium Piranense I, (št.) 221.

¹³ Za podrobnejše podatke o teh vprašanih prim. D. Mihelič, O nagrajevanju dela in uslug v srednjeveškem Piranu, Acta historico-oconomica Iugoslaviae 8, Zagreb 1981, 81–93.

ali obresti prinašala posest agrarnih in neagrarnih proizvajalnih sredstev, prometnih sredstev in kapitala.

V srednjem veku zasledimo na Piranskem dva bistveno različna načina plačevanja za opravljeno delo. Pri prvem so bili zaslužki zaposlenih natančno določeni glede na konkretno opravilo ali storitev oziroma glede na trajanje zaposlitve. Ta način plačevanja je glede višine zaslužkov konkretnější in zgovornejši od drugega načina, ki je bil za tisti čas značilen in pri katerem se je odnos delodajalec — delavec prelevil v družabniško razmerje. Delodajalec je v posel vložil (proizvajalna, denarna) sredstva, delavec pa svoje delo. Plača za delavca ni bila točno določena, ampak jo je predstavljal vnaprej dogovorjen delež (polovica, ena ali dve tretjini) dobička ali izgube od posla. Odveč je pripomba, da je bil »zaslužek« v teh primerih lahko tudi negativen: če sta se družabnika v tveganju posla zaračunala, sta po dogovoru skupaj krila izgubo. Poslevodeči družabnik je moral kriti del izgube, za svoje opravljeno delo pa sploh ni bil plačan. Opisani način poslovanja se je uveljavil v vseh gospodarskih strokah: pri obdelavi vinogradov in oljčnih nasadov je lastnika zemlje in obdelovalca povezoval spolovinski (ali kak drug podoben) odnos; »socida« je oblika družabništva med lastnikom živine (»patronus«) in pastirjem (»socialis«).¹⁴ Tudi lastnike oziroma zakupnike komunalnih ribiških lovišč in ribiče, kakor tudi lastnike solin in solinarje, je običajno povezovalo družabništvo. V obrti so družabniški odnosi povezovali lastnike proizvajalnih sredstev in neposredne proizvajalce, v trgovini lastnike kapitala, (»stans«) s potujočimi trgovci (»tractator«).¹⁵ Kriterij za določitev plačila glede na opravljeno delo je v teh primerih silno nejasen: poslovni uspeh namreč ni bil odvisen le od izvajalčeve pridnosti in učinkovitosti, ampak tudi od zunanjih dejavnikov (, kot so npr. kužne bolezni, napete zunanjepolitične razmere ali pa celo nekaj tako nepredvidljivega kot slabo vreme).

Ta prispevek predstavlja predvsem prvi omenjeni način plačevanja dela in storitev, pri katerem so bila plačila določena v obliki konkretnih denarnih zneskov. Za lažje razumevanje teh zneskov je koristen podatek, da je strošek za nakup kilograma pšenice, polovice kilograma mesa in litra vina znašal solid in 3 denariče; taka dnevna potrošnja bi mesečno znesla 37 solidov in 6 denaričev, letno pa 22 liber, 16 solidov in 3 denariče.

Skupino zaposlitve s konkretno določenimi plačami predstavljajo javne zaposlitve komunalnih funkcionarjev in uradnikov. Njihove plače so bile predvidene s statuti ali s sklepi komunalnih organov. Letna plača najvišjega komunalnega funkcionarja, piranskega podestata, je bila predvidena v določilih listine o podreditvi Pirana Benetkam 1283. Letno naj bi prejemal 600 liber, k temu pa bi dobil še bivališče, konje, travnike in služinčad.¹⁶ Ob podestatu so bili najvišji mestni uradniki štirje sodniki, ki so bili plačani za štiri mesece. V začetku 14. stoletja je vsak od njih prejel za svoje službovanje po 8, od začetka tridesetih let pa po 12 liber (za mesec službovanja so bili torej petindvajsetkrat oziroma sedemnajstkrat slabše plačani od podestata, če niti ne upoštevamo ostalih ugodnosti, ki jih je ta užival).¹⁷ Plača komunalnega pisarja je 1274 znašala kar 40 liber letno;¹⁸ ta služba pa je kasneje spremenila vsebino: po določilih iz 1307 je pisar za štirimesečno delo prejemal plačo 4 libre;¹⁹ z ozirom na sedemdeseta leta 13. stoletja je bil njegov mesečni dohodek zmanjšan več kot za trikrat. Podestatov notar je 1283 zaslužil 32 liber letno²⁰ (plača mestnega sodnika je v začetku 14. stoletja znašala le tri četrtine tega zneska). Sorodni poklic vicedomov je bil v začetku tridesetih let 14. stoletja plačan

¹⁴ Za »socido« prim. D. Mihelič, Socida v Piranu od 1280 do 1340, Slovensko morje in zaledje, Zbornik za humanistične, družboslovne in naravoslovne raziskave 2—3, Koper 1978—1979, 63—78.

¹⁵ Za tovrstno trgovsko poslovanje prim. zlasti F. Gestrin, Piranska komenda v 14. stoletju, Prispevek k problemu tehnike trgovine v srednjem veku, SAZU, Razprave 1/5, Hauptmannov zbornik, Ljubljana 1966, 241—268.

¹⁶ Prim. C. de Franceschi, Chartularium Piranense I, (št.) 168.

¹⁷ Gl. C. de Franceschi, Gli statuti, 1/III (statut iz 1307), 3 (statut iz 1332).

¹⁸ Prim. PA — 1274, 26. 2., Piran.

¹⁹ Gl. C. de Franceschi, Gli statuti, 1/III (statut iz 1307), 4 (statut iz 1332).

²⁰ Gl. A. S. Minotto, o. c., 149 (1283, 2. 4.).

s po 20 librami letno,²¹ kar je bilo le nekaj nad polovico sočasnega sodniškega zasluzka. Vicedomi in notarji pa so za svoje delo prejeli še gibljivi del zasluzka: statuti so predvidevali pristojbino, ki jo je morala stranka plačati za vsak (obvezni) vpis v notarsko ali vicedomsko knjigo.²² Pristojbina za različne vpise je znašala od solida do groša. Komunalni uslužbenci so bili tudi advokati, ki so za sodelovanje v pravnih prejemali od enega do 5 solidov. Plačilo za svoje sodelovanje v pravdi so si morali izterjati vnaprej, sicer jim (tu gre verjetno za primer neuspelega nastopa) podestat ne bi jamčil, da ga bodo prejeli.²³ Dnevno plačilo za službeno potovanje komunalnih uslužbencev je v preglednem razdobju znašalo od 3 do 20 solidov (glede na potrebno spremstvo, oddaljenost obiskanega kraja ipd.).²⁴ Med komunalne uslužbence so večkrat spadali tudi zdravniki. Podatkov o plači komunalnega zdravnika v Piranu za ta čas ni na razpolago, pač pa je znana letna plača komunalnega zdravnika v Puli v štiridesetih letih 14. stoletja.²⁵ Znašala je 300 liber (polovico zneska, ki ga je v osemdesetih letih 13. stoletja letno prejemal piranski podestat), po obrokih pa so mu izplačevali tudi odškodnino za stanovanjsko najemnino v višini okrog 16 liber. Zdravnik je ob stalnem dohodku prejemal še plačilo za vsako storitev posebej. Znana plačila za zdravniške storitve so znašala od 4 liber do 33 liber in 12 solidov.

Tu naj se pomudimo še pri plačevanju dveh poklicev: učiteljskega in slikarskega. »Mojster slovnice« je 1325 prejemal po 2 libri, 13 solidov in 4 denariče mesečno (letno torej 32 liber) od gojenca, ki pa je v času šolanja živel pri učitelju na njegove stroške.²⁶ V omenjenem letu je učitelj poučeval štiri znane učence. Podatek o bolonjskem slikarju, ki je živel v Benetkah in je za Pirančane izdelal božje podobe, omenja, da so mu Pirančani za preostanek plačila dolgovali 96 liber in 20 denaričev, ki naj bi mu jih izplačali v vinu.²⁷

V gospodarstvu se konkretno plačilo za delo redkeje omenja. Vinogradniška dela so se plačevala z zneski od 2 solidov in 4 denaričev do 5 solidov dnevno, oziroma od 16 do 24 liber letno. Ribiški posel je pogodbenemu ribiču za vsak dan ribarjenja z delodajalcem omogočil zaslužek 2 solidov in dela rib.²⁸ Letni zaslužek solinarja je za delo v posameznem obratu običajno znašal 4 libre in (po odtegnitvi komunalnega deleža) polovico pridelane soli. Pomočnik pri delu v solinah je za pomoč v sezoni pridobivanja soli dobil hrano, dve srajci, sukno in 4 libre.²⁹ Pri obrtnih strokah je plačilo za enoletno delo čevljarkega vajenca poleg hrane in stanovanja znašalo približno 2 do 3 libre, medtem ko je krojaški vajenec za pridno delo slabega leta dobil hrano, pijačo, obleko in obutev, njegova mati pa je morala prispevati še 8 liber za sinovo prehrano.³⁰ Plače pomočnikov so bile višje: čevljarški pomočnik je poleg hrane letno zaslužil še 10 do 16 liber oziroma v treh letih 5 liber ob hrani in obleki.³¹ Krojaški pomočnik je prejemal mesečno plačo v višini libre in 12 solidov ter oblačilo.³² Zidar je z gradnjo hiše, ki je trajala poldrug mesec do osem mesecev, zaslužil 32 oziroma 50 liber (višjo vsoto je prejel ob hitrejši gradnji).³³ Tuj tesarski mojster je za opravljena gradbena dela v piranskem pristanišču 1337 po posredništvu svojega sina prejel od piranske komune preostanek plačila za

²¹ Podatek je povzet po Pahorjevem rokopisnem prepisu piranskega statuta iz 1332, 10/12. Rokopis je v hrabri v Zgodovinskem inštitutu Milka Kosa ZRC SAZU.

²² Prim. C. de Franceschi, Gli statuti, 8/XXXII (statut iz 1307); po Pahorjevem rokopisnem prepisu piranskega statuta iz 1332, 8/26 (po dejanskem zaporedju bi moral ta člen nositi številko 27), 10/12.

²³ Prim. C. de Franceschi, Gli statuti, 1/X. XII (statut iz 1307), 10 (statut iz 1332).

²⁴ Prim. op. 12; idem, Gli statuti, 8/XIII (statut iz 1307), 9 (statut iz 1332).

²⁵ Prim. C. de Franceschi, Chartularium Piranense (, Raccolta dei documenti medievali di Pirano) II (/1301—1350/), Atti e memorie 47, Pola—Parenzo 1935—1937, (št.) 172.

²⁶ Gl. VK 1, f. 28^v — 1325, 11. 4.; C. de Franceschi, Chartularium Piranense II, Atti e memorie 44, Pola—Parenzo 1932—1933, (št.) 48.

²⁷ Prim. VK 2, f. 65^v — 1328, 14. 6.; C. de Franceschi, Chartularium Piranense II, Atti e memorie 50, Pola—Parenzo 1938—1940, (št.) 4 (Aggiunte).

²⁸ Prim. VK 2, f. 7 — 1328, 22. 3.

²⁹ Prim. VK 2a, f. 17^v — 1330, 22. 4.

³⁰ Prim. op. 4.

³¹ Prim. VK 2, f. 206^v — 1329, 19. 1.

³² Prim. VK 2, f. 162^v — 1328, 20. 11.

³³ Gl. VK 4, f. 199^v — 1334, 30. 1.; VK 8, f. 46^v — 1338, 29. 6.

svoje delo, ki je znašal kar 450 liber.³⁴ Izdelava soda iz uvoženih dog in kosov za dno, ki je trajala približno dva tedna, je stala 7 ali 8 liber.³⁵

»Nagrajevanju po delu« so bili podvrženi vsi dogovori, ki so se osnovali na opisani družabniški način med vlagateljem sredstev (delodajalcem) in izvajalcem posla (delavcem): če ni bilo dobička, ni bilo plačila za izvajalčevo opravljeno delo.

Pri drugem načinu plačevanja so bili zasluži določeni glede na konkretno delo. V gospodarstvu se je plačevanje že opravljenih storitev in dela (za nazaj) gotovo ravnalo po delovnem učinku. Številni dogovori, ki so zaslužek za posamezna opravila določali vnaprej, pa so predvidevali, da mora delavec plačati kazen za vsako neupravičeno odsotnost z dela. Včasih je zadostovalo, da je našel zase ustrezno nadomestilo (drugega delavca). Še več: v času trajanja dogovora je bilo marsikateremu delavcu prepovedano pohajanje po gostilnah, popivanje in igranje na srečo. Glede plačila po učinku so zgovorni dogovori glede zdravniških storitev: pogoj, da bo zdravnik dobil plačilo za svoje delo le v primeru, da bo njegova terapija uspešna, nam danes zveni zafrkantsko.

Edino skupino poklicev, kjer sprotnega preverjanja delovne uspešnosti ni bilo, srečujemo v javni komunalni upravi: obveznosti in dohodki komunalnih uslužbencev so bili statutarno določeni ne glede na delovno vnemo in uspešnost. Vsaka podobnost s sodobnimi razmerami pa je seveda zgolj naključna.

Sommario

UN CONTRIBUTO PER CHIARIRE IL PROBLEMA DEI SALARI E DEI PREZZI NELLA PIRANO MEDIEVALE

Darja Mihelič

L'articolo, che si basa sulle ricche fonti dell'Archivio di Pirano, chiarisce la problematica ed il rapporto tra i prezzi di svariati prodotti d'uso quotidiano e di altri che potremmo considerare di lusso. Per quanto riguarda i primi si è reso d'obbligo un confronto con i rapporti attuali dei prezzi. Risulta quindi che 2 chilogrammi di frumento costavano quanto un chilogrammo di carne di manzo ovvero 3/5 di chilo di carne di maiale, 1/2 chilo di formaggio, 12 chilogrammi di sale, 3/5 di chilo di miele, 3/4 di litro d'olio oppure 3 litri di vino. I prezzi delle calzature variavano da 2 a 33 chilogrammi di carne di manzo o da 6 a 105 litri di vino. Il prezzo più alto di cui siamo a conoscenza pagato per un vestito equivaleva al prezzo di quasi una tonnellata e mezza di carne di manzo, cioè a quello di 2 case modeste o alla metà di una più lussuosa.

Il secondo problema trattato dall'articolo riguarda la questione dei guadagni per vari lavori e prestazioni d'opera. Qui si parla soprattutto di lavori i cui compensi erano esattamente definiti, mentre si fa solo un breve accenno agli altri tipi di pagamento (ad esempio parte dei profitti di un affare). I mestieri con stipendi prestabiliti erano quelli degli impiegati e dei funzionari comunali, tra i quali il meglio retribuito era il podestà. Lavori e prestazioni nell'economia offrivano diverse possibilità di guadagno: relativamente ben pagati erano i lavoratori delle saline, nell'edilizia ed i bottai.

La terza questione di cui l'A. si occupa nell'articolo è quella della »retribuzione in base al lavoro«. Ad eccezione degli impieghi pubblici, in cui si avevano stipendi stabiliti dallo statuto, tutti gli altri lavori venivano regolarmente pagati in base ai risultati del lavoro.

³⁴ GI. PA — 1337, 22. 7., Piran; VK 7, f. 88 — 1337, 22. 7.; C. de Franceschi, Chartularium Piranense II, Atti e memorie 46, Pola 1934, (St.) 128.

³⁵ Prim. VK 8, f. 185 — 1339, 22. 7.; VK 2a, f. 14 — 1330, 15. 4.

Damijan Guštin

FINANČNI VIRI IN DENARNIŠTVO NARODNOOSVOBODILNEGA GIBANJA NA SLOVENSKEM 1941—1945

Referat na posvetovanju o zgodovini denarstva in bančništva na Slovenskem. Ljubljana, 11. in 12. decembra 1984.

I.

Izbruh II. svetovne vojne septembra 1939 je povzročil v gospodarstvih večine evropskih držav hude pretrse, zlasti v nevtralnih državah pa tudi nov gospodarski polet. Nemir, ki ga je vnesel začetek vojne, ni obšel tudi gospodarstva jugoslovanske države, katerega finančne razmere niso bile trdne že od gospodarske krize v začetku tridesetih let. Po letu 1931 je namreč bančništvo v veliki meri ohromelo. Od okoli 700 bank v državi jih je 301 zaprosilo za odložitev plačevanja obveznosti, za sanacijo ali nestečajno likvidacijo. Veliko varčevalcev je popolnoma ali delno izgubilo svoje vloge, le nekateri so od leta 1937 dalje lahko dvignili svoje vloge. Hranilne vloge so se znižale, v desetletju od 1931 do 1941 od 14 na 9 milijard dinarjev. Zato je bila država prisiljena uveljaviti predpis o zaščiti denarnih zavodov in hranilnic z dne 23. novembra 1933, ki je omogočal nelikvidnim bančnim in hranilnim zavodom začasno zaustavitev vloženih sredstev, pa tudi obrestne mere na vložena sredstva so se med trajanjem moratorija izplačil znižala.¹

Hranilnice in kreditne zadrugе, ki so imele vložena sredstva pretežno v kmetijsko proizvodnjo, je hkrati zadeval zakon o izvajanju odloka o likvidaciji kmečkih dolgov, da se neizterljivi tovrstni dolgovi predlože v izplačilo za to ustanovljeni Privilegirani agrarni banki v Beogradu, zanje pa so denarni in hranilni zavodi dobili protivrednost v 3 % obveznicah.²

Slovensko bančništvo je delilo enake slabosti kot bančništvo v vsej državi, bilo je heterogeno in nekoncentrirano, boljše je bilo le stanje glede samostojnih in regulativnih hranilnic in posojilnic ter kreditnih zadrug. Bančna nelikvidnost je v Dravski banovini prizadela zlasti manjše zavode, odlog plačil je bil odobren skupaj 4 bankam in 14 hranilnicam. Tako je npr. Hranilnica v Ptujju razglasila 24. 7. 1935, da bo za dobo 6 let izkoristila predpise o zaščiti denarnih zavodov. Toda tudi velika Ljubljanska kreditna banka in Zadružna gospodarska banka sta leta 1935 izkoristili moratorij izplačil v okviru zakona o zaščiti kmetovalcev in uredbe o zaščiti denarnih zavodov.³

Od bank, ki so imele center v Ljubljani (bila je tretji finančni center v državi) so bile največje Ljubljanska kreditna banka, Zadružna gospodarska banka in Kreditni zavod za trgovino in industrijo, ki so obvladale nad 85 % denarnega tržišča v Dravski banovini. V Ljubljani so poleg teh delovale še Obrtna banka, Prometna banka, Zadružna banka, Hipotekarna banka jugoslovanskih hranilnic, od številnih hranilnic in posojilnic je bila najmočnejša Mestna hranilnica ljubljanska in Celjska posojilnica, ki je prerasla v delniško družbo in poslovala že kot poslovna banka. Vsega skupaj pa je poslovalo na ozemlju Dravske banovine 6 podružnic državnih

¹ Službene novine Kraljevine Jugoslavije XV, 1933, št. 278, 4. 12. 1933, Uredba o zaščiti novčanih zavoda i njihovih verovnika 22. 11. 1933; B. Krnjavić: Sedem razdobij v razvoju našega bančništva, Bančni vestnik XX, 1971, št. 9, str. 267—270.

² Službene novine Kraljevine Jugoslavije, XIV, 1932, št. 91, 20. 4. 1932; D. Potočnik: Slovensko denarništvo 1918—1938, Spominski zbornik Slovenije, Ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije, Ljubljana 1939, str. 451, 455; V. Valenčič: Pregled našega zadružnega gibanja in stanja, prav tam, str. 460—461.

³ T. Hočevar: Slovensko poslovno bančništvo 1913—1941, Bančni vestnik XXXIII, 1984, št. 9, str. 271; V. Cvirn: Banke in hranilnice v Ptujju, Bančni vestnik XII, 1963, št. 11, str. 331—333; D. V. Gajič: Karakteristike razvoja bankarstva u Jugoslaviji između dva svetska rata, Beograd 1965, str. 36—44.

denarnih zavodov, 9 privatnih bank z 10 podružnicami, 6 podružnic hrvaških bank, 28 samoupravnih in regulativnih hranilnic in 510 kreditnih zadrug, 1940. leta pa je bilo v Ljubljani 6 delniških bank, 5 podružnic privilegiranih denarnih zavodov (državnih), 4 podružnice poslovnih bank, zunaj Ljubljane pa še 17 podružnic ljubljanskih bank. Po številu torej spoštovanja vredna bančna in hranilniška mreža, ki pa po svoji finančni moči ni ustrezala podobi, saj je obračala le okoli 9 % vsega bančnega kapitala v Jugoslaviji, manj kot pa je ustrezalo gospodarski moči Dravske banovine.⁴

Po izbruhu vojne je tudi v Jugoslaviji, kljub njeni nevtralnosti, začelo prevladovati vojno gospodarstvo. Posledica pospešenih priprav na obrambo (povečano oboroževanje in utrjevanje), vojne konjunktore (izvoz prehrabnenih izdelkov, zlasti v Nemčijo) in nezaupanja do bančnih zavodov je bila precejšnja inflacija, ki je nižala življenjsko raven neposedejočim slojem. Količina denarja v obtoku je leta 1937 znašala 6,4 milijard dinarjev, 1939 9,7 milijard, 1940 13,8 milijard, aprila 1941 pa že 19,5 milijard; od leta 1939 pa do 1941 se je torej količina denarja v obtoku podvojila.⁵

II.

V kratki aprilski vojni 1941 je Jugoslavija klonila. Napadalci so si jo razdelili in posameznim delom namenili različne usode. Vsi trije okupatorji, ki so si razdelili zasedeno slovensko ozemlje, so težili po njegovi vključitvi v okvir lastne države, tako upravno-politično kot tudi gospodarsko.

Nemški okupator si je dodelil največji del zasedenega slovenskega ozemlja, ki je obsegalo Gorenjsko, Koroško, Štajersko in del Dolenjske; ta območja so bila tudi gospodarsko najpomembnejša. Razdelil jih je v upravo dvema šefoma civilne uprave; po krajšem prilagoditvenem obdobju naj bi bila vključena v nemško državo, državnima okrožjema Koroški in Štajerski. Italijanski okupator je dobil gospodarsko šibkejšo in manj obsežno Notranjsko in preostali del Dolenjske, dobil pa je tudi Ljubljano. Iz teh območij je 3. maja 1941 ustvaril Ljubljansko pokrajino in jo s posebnim statutom priključil Kraljevini Italiji. Najmanjši del je bil dodeljen madžarskemu okupatorju, saj je dobil le Prekmurje, tega je decembra 1941 priključil v okviru priključitve »Južnih pokrajin« (Délevidekek) Madžarski.⁶

Vendar pa nam ta okvirna opredelitev pokaže glede denarnega sistema drugačno podobo, pač zaradi tega, ker je Ljubljana pripadla italijanskemu okupatorju. Madžarski okupator si ni od denarnih zavodov odrezal nič pomembnejšega, bistveno pa je bilo nesorazmerje med nemškim in italijanskim deležem. Ker je bilo največ central denarnih zavodov, pa tudi podružnic v Ljubljani, je italijanski okupator nadziral okoli 91 % sredstev poslovnih bank, nemški pa le 5 % in le delno se je to nesorazmerje popravilo pri samostojnih in regulativnih hranilnicah in posojilnicah ter kreditnih zadrugah.⁷ Aneksionizem je seveda imel za posledico tudi vključitev gospodarskih potencialov zasedenih pokrajin v gospodarski sistem, pri tako hitri preureditvi in vključitvi bančnega in hranilnega sistema, kot ga je izvedel nemški okupator, pa je odločalo tudi omenjeno nesorazmerje, saj bi sicer povzročil hude gospodarske probleme na zasedenem območju, ki po pretrganju vezi z Ljubljano finančno ni zmoglo samostojnega delovanja.

Nemški okupator je takoj ob uvedbi civilne uprave uvedel začasno zaporo vseh denarnih zavodov in sicer za sredstva, ki so bila v njih pred 1. aprilom, oziroma

⁴ T. Hočevar, nav. d., str. 270; A. Ogrin: Bančništvo na Slovenskem in Denarni zavod Slovenije pri predsedstvu SNOS, Borec XX, 1969, št. 5, str. 398; D. V. Gajič, nav. d., str. 36—44.

⁵ J. Šorn: Nominalni porastek delavskih mezd in način računanja draginskih doklad v Sloveniji pred okupacijo, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, VI, 1966, št. 1—2, str. 55—61; N. Vučić: Razvoj in problemi monetarne politike v Jugoslaviji 1918—1941, Bančni vestnik, XXIV, 1975, št. 4, str. 131—135.

⁶ T. Ferenc: Okupacijska civilna uprava na Slovenskem in njeno gradivo, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja XX, 1980, št. 1—2, str. 31—52; isti: Aneksionistična in raznarodovalna politika okupatorjev v Sloveniji, Simpozij Drugi svjetski rat i mir među narodima, Zagreb 1972, str. 221—229; isti: Okupacijski sistemi v Sloveniji 1941—1945, Vojaški informator 1968/69, št. 1 in 2, Naša obramba I, 1969, št. 1—12.

⁷ T. Hočevar, nav. d., str. 270.

pred 24. aprilom 1941. Posebne, nujne potrebe (izplačilo mezd, pokojnin, oskrbovalnin) je na Štajerskem odobral šef civilne uprave oziroma njegov pooblaščenec, na Gorenjskem pa civilni komisarji, tam je bilo dovoljeno tudi razpolagati z omejenimi vsotami.⁸ Ta zapora je bila na Štajerskem sproščena z odredbo 19. maja 1941, ki je dopustila, da poslujejo vse banke, podružnice, obrtne kreditne zadruga, privatne banke, hranilnice in kreditne zadruga po posebnih navodilih pooblaščenca za bančne in kreditne zavode, ki postavlja zavodom tudi upravnike (Wirtschaftler).⁹ Štajerski bančni zavodi so morali z veljavnostjo od 1. aprila 1941 upoštevati tudi maksimiranje obrestnih mer, ki so znašale: za hranilne vloge na vpogled največ 2,5 %, vezane nad 6 mesecev največ 3 % in vezane nad 1 leto največ 3,25 %, za tekoče račune na vpogled največ 1 %, z odpovednimi roki pa največ od 1,75 % do 3,125 %. Za posojila so bile obrestne mere maksimirane na 4,5 % ali 5 %, pri nekaterih vrstah pa je zraven spadala še provizija največ 1,125 % in 0,25 % prometne provizije. Kreditne zadruga so lahko prekoračevale tako maksimirane obrestne mere za 0,25 % do 0,5 %, glede na vrsto hranilnih vlog.¹⁰

Namero, da popolnoma reformira obstoječi bančni in hranilniški sistem, je nemški okupator izrazil s pritegnitvijo nemških bank, ki so prevzele dotedanje podružnice ljubljanskih in ostalih bank. Šefa civilne uprave Überreiter in Kutschera sta dovolila ustanoviti podružnice dunajskih bank Kreditanstalt-Bankverein A. G. (v Mariboru, Celju in Kranju), Länderbank (v Mariboru) in Volksbank (v Kranju). Hkrati so bili postavljeni temelji novemu hranilniškemu sistemu. V vsakem okrožju naj bi ustanovili okrožno hranilnico (Kreissparkasse) (Maribor, Celje, Ptuj, Brežice, Kranj, Radovljica in Kamnik), kreditni zavodi pa naj se spremenijo v rajfajznovke.¹¹ Za okrožne hranilnice prevzemajo jamstvo okrožja, upravljajo pa jih predstojništva (Vorstand) iz poslovodij in političnih komisarjev. Poslovodjo določa šef civilne uprave, je predpostavljeni vseh nameščencev in uradnikov banke, političnemu komisarju pa je odgovoren glede poslovanja in finančnega obračuna. Mestna hranilnica Maribor prevzame naloge žiro centrale za nove hranilnice.¹² Hkrati je potekala postopna likvidacija vseh hranilnic. V okrožjih so bili zanj zadalženi poslovodje okrožnih hranilnic. Po potrebi so morale hranilnice odstopiti svoje poslovne prostore, opremo in nameščence proti odškodnini. V prehodnem obdobju je hranilnicam bilo dovoljeno poslovati s starimi strankami, nove vloge pa so morale takoj odvajati okrožnim hranilnicam.¹³

Podobno je nemški okupator uredil področje zavarovalništva. Ukinil je vsa dovoljenja za delo posameznih zavarovalnih zavodov, za zavarovanje pa je pooblastil več nemških zavarovalnic s sedežem na Dunaju, v Grazu, Berlinu in sicer vsako za točno določeno vrsto zavarovanja, ki so prevzele tudi upravljanje podružnic v likvidaciji; pod upravitelji so lahko omejeno poslovali le zavodi prijateljskih držav in tisti s podrejenih ozemelj.¹⁴

V skladu z načrti je nemški okupator tudi postopal. Ustanovil je tako okrožne hranilnice kot rajfajznovke in obrtne kreditne zadruga v Mariboru, Celju in Ptuj, njihovo poslovanje pa bo še potrebno proučiti.¹⁵

⁸ Verordnungs- und Amtsblatt des Chefs der Zivilverwaltung in der Untersteiermark (dalje V- AB Untersteiermark) I, št. 2, 17. 4. 1941; Verordnungs- und Amtsblatt des Chefs der Zivilverwaltung für die besetzten Gebiete Kärntens und Krains (dalje V- AB Kärnten) I, št. 1, 24. 4. 1941.

⁹ V- AB Untersteiermark, I, št. 15, 20. 5. 1941, odredba o denarnih in kreditnih zavodih na Sp. Štajerskem 19. 5. 1941.

¹⁰ Prav tam, št. 12, 17. 5. 1941, naredba o najvišjih obrestnih merah v kreditni stroki in na zasebnem kreditnem trgu; V- AB Kärnten I, št. 15, 27. 6. 1941, naredba o določitvi najvišjih obrestnih mer od 25. 6. 1941.

¹¹ Glej op. 9; V- AB Kärnten I, št. 15, 27. 6. 1941, št. 32, 22. 11. 1941.

¹² V- AB Untersteiermark I, št. 20, 10. 6. 1941, prva izvršilna odredba k naredbi o denarnih in kreditnih zavodih; V- AB Kärnten I, št. 16, 3. 7. 1941, odredba o razpustu in likvidaciji hranilnic od 3. 7. 1941.

¹³ Prav tam.

¹⁴ V- AB Untersteiermark I, št. 24, 18. 6. 1941; V- AB Kärnten I, št. 14, 23. 6. 1941.

¹⁵ Primerjaj: Ž. j.: Prispevek k zgodovini bank in hranilnic v SR Sloveniji, Bančni vestnik XIII, 1964, št. 1, str. 12–13; V. Cvirn, nav. d., str. 331–333; H. K.: Razvoj bank in hranilnic v Kranju, Bančni vestnik XIII, 1964, št. 6, str. 183–184.

Vprašanje razdelitve vlog Poštne hranilnice Kraljevine Jugoslavije je bilo rešeno avgusta, po 15. avgustu 1941 so imeli varčevalci možnost svoje vloge zamenjati po običajnem kurzu za vloge pri nemških poštno-hranilnih ustanovah, najraje pri Postsparrkassenamt na Dunaju.¹⁶

Italijanski okupator je glede bančnih in kreditnih zavodov postopal drugače. V prvem obdobju po okupaciji je omejil delovanje denarnih zavodov, potem ko je prve take omejitve uvedel že Narodni svet za Slovenijo, ki je ukazal ustaviti izplačilo vlog Poštni hranilnici. Bančni zavodi so lahko izplačevali omejene vsote, z vsakega računa 1000 dinarjev, hranilnice pa le po 500 dinarjev, odložene pa so bile tudi vse terjatve, razen mezd, najemnjin, rent, zavarovalnin in terjatev za že dobavljeno blago.¹⁷ Ta zapora je bila delno sproščena 1. maja 1941, ko je bila tudi povišana vsota izplačil na 2000 oziroma 1000 dinarjev,¹⁸ ostal pa je močno omejen promet z vrednostnimi papirji, devizami in delnicami.

V obstoječi bančni sistem je italijanski okupator posegel z dvema ukrepoma. Za poslovanje z valutami in tujino je pooblastil »Istituto nazionale per i cambi con l'estero« in ga je opravljala Banca d'Italia, odvil je torej domačim bankam možnost poslovanja s tujino.¹⁹

Vse banke oziroma njihove podružnice, ki so imele centrale izven po italijanski vojski zasedenega območja ali pa je v njih bil udeležen kapital držav, s katerimi je bila Italija v vojni, je postavil civilni komisariat pod sekvester, za sekvestre pa je imenoval pretežno svoje finančne uradnike. 3. maja so bili od bančnih zavodov postavljeni pod sekvester Splošno jugoslovansko bančno društvo, Državna hipotekarna banka, Zanatska banka a. d., Narodna banka Kraljevine Jugoslavije, Privilegirana agrarna banka, vse s sedežem v Beogradu, enako pa je bilo tudi z zavarovalnicami Jugoslavija, Elementar, Royal Exchange Assurance Corporation, zadnji s sedežem v Londonu, La nationale — incendie-vie s sedežem v Parizu in Slavijo, jugoslovansko zavarovalno banko s sedežem v Ljubljani, slednja zaradi deleža češkega kapitala v njej.²⁰ Sredi julija je bil prav Slaviji sekvester ukinjen z obrazložitvijo, da je pri njej udeležen kapital domačega izvora in prijateljskega naroda.²¹ Pod sekvester je septembra 1941 prišla še podružnica Poštne hranilnice, v začetku oktobra pa še zavarovalna družba Jugoslovanski Feniks.²² Hranilnico Dravske banovine je okupator preimenoval v Hranilnico Ljubljanske pokrajine, kar pa gre le na rovaš prilagoditve novi upravni enoti, ne da bi spremenil njeno vlogo.²³

Sredi maja je sledila nova sprostitev izplačil in sicer do 2000 din iz bančnih vlog do 10.000 dinarjev, 2500 din iz bančnih vlog do 30.000 dinarjev, 3000 din iz bančnih vlog do 50.000 dinarjev, 4000 din iz bančnih vlog nad 50.000 dinarjev, iz hranilnih vlog enake višine pa pol manj. Vendar pa je visoki komisariat Ljubljanski kreditni banki, Zadrugi gospodarski banki in Obrtni banki podaljšal za nedoločen čas odlog plačil.²⁴

Sredi junija je visoki komisar odpravil plačilni odlok bankam in zavarovalnicam, potem ko je z odlokom od 14. maja odredil odpravo splošnega moratorija. Uvedene so bile tri vrste vlog (na vpogled, vezane z 3 ali 6 mesečnim odpovednim rokom in »navadne vloge«, pri katerih je vlagatelj lahko razpolagal mesečno le z 10 %

¹⁶ V. AB Untersteiermark I, št. 34, 8. 8. 1941.

¹⁷ Službeni list banske uprave Dravske banovine XII, št. 31, 16. 4. 1941, uredbi o odložitvi plačil zasebnopravnih terjatev in o poslovanju Poštne hranilnice v Ljubljani.

¹⁸ Bollettino Ufficiale del R. Commissariato civile per i territori sloveni occupati — Službeni list kraljevega civilnega komisariata za zasedeno slovensko ozemlje, št. 35, 30. 4. 1941, odlok o prenehanju zapore plačil in določba o izmenjavi in valutah na zasedenem ozemlju Jugoslavije.

¹⁹ Prav tam.

²⁰ Prav tam, št. 36, 3. 5. 1941, odloki o postavitvi sekvestra; Bollettino Ufficiale per la provincia di Lubiana — Službeni list za Ljubljansko pokrajino (dalje Službeni list), št. 37, 7. 5. 1941—XIX, odloki o postavitvi sekvestra. O strukturi zav. banke Slavija glej I. Martelanc: Zasebnopravno zavarovalstvo v Sloveniji, Spominski zbornik Slovenije, str. 466—467.

²¹ Službeni list, št. 56, 12. 7. 1941—XIX.

²² Prav tam, št. 77, 24. 9. 1941—XIX, št. 80, 4. 10. 1941—XIX.

²³ Prav tam, št. 47, 10. 6. 1941—XIX, odločba o preimenovanju Hranilnice Dravske banovine v Hranilnico Ljubljanske pokrajine.

²⁴ Prav tam, št. 41, 21. 5. 1941—XIX, odlok o podaljšanju plačilnega odloga bankam.

vloženega, pri manjših vlogah pa s 30 % vloženega).²⁵ V veljavi so ostali odloki o zaščiti denarnih zavodov, pa tudi obrestno mero je posebni odbor iz zastopnikov Društva bančnih zavodov in Zveze hranilnic in zadružnih zvez, določil šele sredi junija 1941, potrdil pa visoki komisar z odredbo 25. junija 1941 in je znašala za vloge na vpogled 1 % letno, za vezane vloge s 3 mesečnim odpovednim rokom 2,5 %, za vezane vloge na 6 mesecev 3 %, za navadne vloge 2 %. Te obrestne mere so bile veljavne za vse bančne in hranilne zavode, razen za Poštno hranilnico, ki je ohranila v veljavi prejšnjo obrestno mero.²⁶

Madžarski okupator je na svojem okupiranem območju našel le nekaj bank, hranilnic in kreditnih združenj. Okupator bank ni zaprl, morale pa so se včlaniti v Centralo madžarskih denarnih zavodov. Madžari so zlasti favorizirali Prekmursko banko, v kateri je deloval G. Hartner. 1. decembra so z njeno pomočjo likvidirali Občinsko hranilnico v Murski Soboti.²⁷

Vprašanje zamenjave denarja na okupiranih območjih je bilo za okupatorja zaradi njihovih teženj po priključitvi le-teh svojim državam, pa tudi poenotenja gospodarskega sistema eno najnujnejših vprašanj.

Italijanski okupator je v odnosu do dinarja pokazal več nestrpnosti. 15. aprila je general Robotti, komandant XI. armadnega korpusa odredil začasni tečaj lire napram dinarju, ne da bi posegel v določanje legalitete valut, in sicer v razmerju 100 dinarjev = 30 lir.²⁸ Ta odlok je nato ponovil tudi komandant divizije »Re« general Fiorenzoli,²⁹ nato pa tudi novoimenovani civilni komisar za zasedena slovenska ozemlja, ki je liro tudi formalno uvedel kot zakonito plačilno sredstvo na okupiranih območjih.³⁰ Še natančneje je to vprašanje uredila nova civilna oblast z odlokom o denarnih in valutnih reformah od 26. aprila 1941. Omejen je bil vsak prenos dinarjev izven okupiranih ozemelj. S kasnejšo uredbo je bil uveden na okupiranih ozemljih celo trivalutni sistem (dinar, lira in albanski frank v razmerju 30 lir = = 4,80 alb. franka = 100 din) z omejitvijo, da je dinar le valuta za denarno poslovanje znotraj okupiranih območij.³¹

Za zamenjavo denarja se je italijanski okupator odločil šele potem, ko sta svoje odloke o zamenjavi objavila ostala okupatorja. Italijanski kralj je sicer že 2. junija podpisal ukaz o zamenjavi valute, ki je določal, da postane lira edino zakonito plačilno sredstvo na zasedenih ozemljih, roke za zamenjavo naj bi določil minister za finance, izvedla pa Banca d'Italia. Prinesel pa je kraljevi ukaz novi tečaj, po katerem naj bi potekala zamenjava denarja, in sicer 38 lir za 100 dinarjev, torej kar za 26,7 % ugodnejši menjalni tečaj od tedaj veljavnega.³²

Ta odlok je visoki komisar objavil tik pred začetkom roka za zamenjavo denarja obenem s svojim izvršilnim razglasom o zamenjavi denarja 18. junija 1941, rok za zamenjavo pa je bil razmeroma kratek, od 19. do vključno 26. junija 1941. Opravile naj bi jo poslovalnice, ki jih je zato pooblastila Banca d'Italia, in sicer v Ljubljani pri finančnem ravnateljstvu, banovinskem finančnem oddelku in davčnem uradu za okolico, v Ribnici, Kočevju, Črnomlju, Novem mestu, Višnji gori, Dolenjem Logatcu in Vrhniki pri davčnih upravah, denarni zavodi, državni uradi in Pokojninski zavod za nameščence pa so bili dolžni zamenjavo izvršiti direktno pri podružnici Banca d'Italia v Ljubljani. Občani so morali vložiti prošnjo za menjavo denarja, in sicer za družine rodbinski poglavarji, za pravne osebe pa njihovi pred-

²⁵ Prav tam, št. 48, 14. 6. 1941—XIX.

²⁶ Prav tam, št. 51, 25. 6. 1941—XIX, odlok o obrestnih merah.

²⁷ F. G. Keršovan: Murskosoboške banke v preteklosti (Spomini), Kronika XII, 1964, št. 2, str. 108—109.

²⁸ Službeni list banske uprave Dravske banovine XII, št. 31, 16. 4. 1941, razglas poveljstva XI. armadnega korpusa.

²⁹ Prav tam, ukaz poveljstva divizije »Re«.

³⁰ Bollettino Ufficiale del R. Commissariato civile per i territori sloveni occupati — Službeni list kraljevega civilnega komisariata za zasedeno slovensko ozemlje, št. 33, 23. 4. 1941—XIX, odlok o uradnem tečaju lire od 20. 4. 1941.

³¹ Prav tam, št. 35, 30. 4. 1941—XIX, določba glede izmenjave in valut na zasedenem ozemlju Jugoslavije.

³² Službeni list, št. 49, 18. 6. 1941—XIX, kraljevi ukaz o zamenjavi valute od 2. 6. 1941.

stavniki. Gotovino so morali predložiti pregledno zbrano, zamenjati pa je bilo potrebno tudi vrednostne papirje, glaseče se na dinarje.³³ Sporne primere je urejala posebna komisija, sestavljena iz dveh finančnih inšpektorjev in predsednika združenja bančnih in zavarovalnih zavodov v Ljubljanski pokrajini dr. Ivana Slokarja. Glede na enoletni obstoj te komisije (delovala je od julija 1941 pa do srede leta 1942) lahko sklepamo, da je bilo spornih primerov pri menjavi precej.³⁴ Po 26. juniju so dinarje menjavali v lire le še na območjih Dolenjske, ki so jih do srede maja 1941 zasedali Nemci. Tam je delovala posebna potujoča menjalna komisija.

Posebno v Ljubljani je ostalo precej denarja nezamenjanega zaradi iskrenega ali špekulativnega pričakovanja skorajšnje obnovitve jugoslovanske države, največ seveda pri višjih slojih.³⁵

Nemški okupator je lahko postopal nekoliko drugače. 14. aprila, ob nastopu nemške civilne uprave, je ta razglasila, da ostane zaenkrat na zasedenih ozemljih plačilno sredstvo dinar ali pa boni državne kreditne blagajne (Reickskreditkassenschein), dopustila pa je tudi obtok nemškega uradnega denarja, vendar le v vrednostih 1 in 2 pfeniga, 1, 2, 5 in 10 Reichspfeningov ali Rentenpfeningov, torej le drobna. Kot vidimo, nemški okupator na zasedeno ozemlje zaenkrat ni uvajal svojega rednega denarja, temveč le začasno plačilno sredstvo, kar mu je omogočalo, da je lažje kontroliral denarno poslovanje na zasedenem ozemlju. Menjalno razmerje je hkrati nemški okupator določil na 1 dinar = 5 Reichspfeningov.³⁶

Konec maja 1941 je nemški okupator objavil, da bo izvedel zamenjavo denarja, in sicer tako, da bo edino zakonito plačilno sredstvo od 15. junija 1941 dalje Reichsmarka (RM), dinarji in boni državne kreditne blagajne pa bodo neveljavni. Zamenjavo denarja naj bi opravile v roku od 1. do 30. junija 1941 podružnica Reichsbank v Mariboru in Kranju ter menjalnica v Celju in Ptuj, na Gorenjskem in Koroškem pa vsi bančni zavodi, hranilnice in javne blagajne, po tečaju 1 dinar = 0,05 RM. Po 30. juniju je dinar veljal za inozemsko plačilno sredstvo in bil zato podvržen deviznemu režimu. V RM naj bi prevedli tudi vse dinarske terjatve v primerih, da zadevajo prebivalce s območja civilne uprave ali samo območje. Za dopolnilo te odredbe je okupator uvedel z veljavnostjo od 1. junija 1941 na območju civilne uprave tudi rajhovski devizni režim.³⁷

Madžarski okupator je izvedel zamenjavo dinarjev na svojem okupacijskem območju v Prekmurju in Vojvodini v drugi polovici maja 1941. Edino zakonito plačilno sredstvo je postal pengő, zamenjava je bila izvedena v razmerju 100 dinarjev = 10 pengő.³⁸

Navedeni menjalni tečaji odpirajo vprašanje, koliko so ti bili realni glede na predvojna razmerja navedenih valut, pri čemer pa je potrebno upoštevati tudi sistem medvalutnih razmerij, kjer se loči uradni tečaj od tečaja na borzah v velikih mednarodnih finančnih središčih.

Primerjava z uradnimi jugoslovanskimi tečaji, kjer je bil dinar najbrž nekoliko precenjen, nam pokaže, da so okupatorji presenetljivo enotno zamenjali denar na svojih okupacijskih območjih; tečaji so bili 12,2, 14,1 in 15 % slabši. Odstopal je zlasti začasni italijanski tečaj, ki je podcenil dinar za celih 45,7 %.³⁹

³³ Prav tam, razglas o zamenjavi dinarjev v lire od 18. 6. 1941.

³⁴ Prav tam, in št. 56, 12. 7. 1941—XIX, odlok o imenovanju komisije za reševanje vprašanj zamenjave jug. valute v lire; št. 45, 6. 6. 1942—XX.

³⁵ Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja (dalje AIZDG) fascikel (f.) 479/III, poročilo A. Ogrina odseku za finance pri predsedstvu SŃOS 5. 7. 1944; f. 521/II, pripombe A. Kramarja k referatu Denarna, finančna in kreditna politika v bodoči Jugoslaviji.

³⁶ V- AB Untersteiermark I, št. 1, 15. 4. 1941; V- AB Kärnten I, št. 1, 24. 4. 1941.

³⁷ Prav tam, št. 18, 31. 5. 1941, odredba o uvedbi RM kot plačilnega sredstva na Spodnjem Štajerskem in postavitvi dinarja in Reichskreditkassenscheina iz prometa od 28. 5. 1941, odredba o ureditvi deviznega prava in izvršilne določbe k ureditvi deviznega prava; V- AB Kärnten I, št. 5, 24. 5. 1941, odredba o uveljavitvi vrednosti RM od 23. 5. 1941, št. 8, 28. 5. 1941, odredba o ureditvi deviznega prava na zasedenem ozemlju Koroške in Kranjske.

³⁸ Jutro XXII, št. 133, 7. 6. 1941, št. 126, 29. 5. 1941.

³⁹ Trgovski list XXIV, št. 2, 3. 1. 1941, št. 15, 5. 2. 1941, št. 27, 5. 3. 1941, št. 38, 2. 4. 1941.

Valuta	1. Uradni tečaj v din	2. Prehodni tečaj v din	3. Menjalni tečaj
			v din 2:1 3:1
Lit (100)	228,80	333,80/145,7 %	263,15/115 %
RM (1)	17,82	/	20,0/112,2 %
Pengő (1)	8,76	/	10,0/114,1 %

Tabela 1. — Pregled razmerij med valutami

Primerjave, ki so bile narejene z upoštevanjem prostih tečajev valut na züriški borzi, nam pokažejo po preračunu v RM, koliko je menjalec dobil za 100 dinarjev v vseh treh okupacijskih območjih.⁴⁰

madžarsko	6,03 RM
nemško	5,00 RM
italijansko I.	3,93 RM
italijansko II.	4,98 RM.

To nam pokaže nekoliko drugačna sorazmerja, tudi tu pa zlasti odstopa začasni tečaj italijanskega okupatorja.

III.

Zoper okupatorje se je slovensko ljudstvo kmalu po okupaciji dvignilo v odpor, ki je ob vodstvu KPS in vključitvi naprednih sil v Protimperialistično fronto prerasel v narodnoosvobodilni boj. Za to pa so bila potrebna, kljub velikemu entuziazmu pristašev, precejšnja gmotna in denarna sredstva.

Ob svojem nastanku je Osvobodilna fronta (OF, vanjo se je preimenovala Protimperialistična fronta po nemškem napadu na Sovjetsko zvezo 22. junija 1941) razpolagala le s pičlimi denarnimi sredstvi. Prvi njen vir so tvorila sredstva njenih skupin, od katerih je najbrž le KPS razpolagala z znatnejšimi denarnimi sredstvi zunaj okupatorjevega nadzora. Prav ta in nekaj sredstev iz blagajne nekega polka razpadle jugoslovanske vojske so tvorila zagonska denarna sredstva narodnoosvobodilnega boja.⁴¹

Ker pa so ta sredstva zadoščala le za začetek, se je kmalu postavilo vodstvu narodnoosvobodilnega gibanja vprašanje, kako si oskrbeti potrebni minimum denarnih sredstev za hitro rastoče potrebe (nakupovanje orožja in materiala, podpore ilegalcem in družinam borcev in aktivistov). Edini dosegljiv vir je bilo samo narodnoosvobodilno gibanje oziroma širše, slovensko ljudstvo. Iz te načelne opredelitve je postopno, z oblikovanjem ljudske oblasti, nastal tudi finančni sistem narodnoosvobodilnega gibanja; ta se je oblikoval skladno z razvojem, močjo in potrebami narodnoosvobodilnega gibanja, zato je dosegel zelo različne razvojne faze v različnih pokrajinah.⁴²

⁴⁰ Jutro XXII, št. 133, 7. 6. 1941, Usoda dinarja.

⁴¹ M. Čepe: Vojaška intendantca, Ljubljana v ilegali II, Ljubljana 1961, str. 142; Arhiv uredništva Ljubljana v ilegali, izjava J. Gorjanca.

⁴² Navedeno povzroča težave pri periodizaciji razvoja financ med narodnoosvobodilnim bojem. Periodizacija v tem sestavku se opira na razvojne faze finančnega poslovanja pri vodstvu narodnoosvobodilnega gibanja, kar v glavnem pomeni upoštevanje razvoja v Ljubljanski pokrajini oziroma na osrednjem osvobojenem ozemlju. Z vprašanjem periodizacije se je ukvarjal v vojnem času Viktor Repič v svojih predavanjih o financah narodnoosvobodilnega boja, kjer je navajal tri obdobja: začetno do nekaj mesecev pred kapitulacijo Italije, drugo obdobje do jeseni 1943, tretje od časa velikega osvobojenega ozemlja dalje. (AIZDG, f. 480/II). V enaka obdobja je periodiziral celotno partizansko gospodarsko dejavnost dr. Marijan Breclj v svojih referatih na zboru odposlancev v Kočevju in 1. zasedanju SNOS v Črnomlju. Te razdelitve se je držal tudi dr. Metod Mikuž v svojem orisu partizanskega gospodarstva na Slovenskem, jo pa je nekoliko modificiral, tako da je prvo obdobje postavljeno do srede leta 1943, drugo do 1. zasedanja SNOS, tretje pa do konca vojne (Slovensko partizansko gospodarstvo v luči partizanskih dokumentov, Ljubljana 1969, str. 8–9). Podajamo sumaren pregled literature o financah v narodnoosvobodilnem boju. Omenjeno Mikužovo delo je podalo tudi pregled financ narodnoosvobodilnega gibanja za Primorsko je najti precej podatkov v delu F. Juriševič: Partizansko gospodarstvo na Primorskem. O Denarnem zavodu Slovenije pri Predsedstvu SNOS govori brošura A. Ogrin in L. Dolinšek: Denarni zavod Slovenije pri Predsedstvu SNOS, Ljubljana 1954, glede plačilnih sredstev izčrpana knjiga Slovenska partizanska plačilna sredstva, Ljubljana 1977, in katalog razstave Denarništvo v NOB, Ljub-

Zato je Osvobodilna fronta začela zbirati prispevke tudi v denarju, tako nepovratne kot tudi posojila, kar pa najbrž v začetku ni bilo trdneje opredeljeno. Razumljivo je, da je bilo v začetku zbiranje in razdeljevanje denarnih sredstev v veliki meri centralizirano, vrhu tega pa omejeno pretežno na Ljubljano, kjer se je OF najprej razvila v množično organizacijo. Takoj poleti 1941 je nastal v Ljubljani prvi finančni organ — »glavna blagajna«, preko katere se je odvijalo denarno poslovanje narodnoosvobodilnega gibanja, vodil pa jo je za to zadolženi član vodstva osvobodilnega gibanja, najprej Lojze Lubej, po njegovi aretaciji Jože Rus in nato Zoran Polič. Ker je Ljubljana do 1943 predstavljala poglobitveni vir denarnih sredstev za narodnoosvobodilno gibanje, je ta organ ohranil centralni položaj tudi po nastanku osvojenega ozemlja in odhodu vodstva narodnoosvobodilnega boja na osvobojeno ozemlje.⁴³

Ze jeseni 1941 je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja tudi formalno uredilo vprašanje denarnih prispevkov. Na svoji seji je Slovenski narodnoosvobodilni odbor (SNOO), v katerega se je konstituiral Vrhovni plenum OF, 16. septembra 1941 v Ljubljani z odlokom o narodnem davku in posojilu svobode opredelil dva temeljna vira financiranja narodnoosvobodilnega gibanja. V odloku o narodnem davku je SNOO določil, da je tega dolžan plačati vsak Slovenec z lastnimi dohodki; davek mesečno dosega vsaj 1 liro in progresivno raste do 10 % čistih dohodkov, sorazmerno s premoženjskim stanjem davčnega zavezanca.⁴⁴ Drugi je odlok o razpisu »posojila svobode«, s katerim je vodstvo narodnoosvobodilnega boja želelo zajeti predvsem prosta denarna sredstva višjih slojev. Razpisano je bilo posojilo v višini 20 milijonov dinarjev, posojilo naj bi se obrestovalo 5 % letno, glavnica in obresti pa so bile izplačljive v treh mesecih po osvoboditvi slovenskega naroda, za jamstvo za posojilo pa je bila postavljena celotna davčna moč prebivalstva na slovenskem ozemlju po osvoboditvi. Kot ugodnost je bila zajamčena oprostitev obdavčenja tovrstnih dohodkov.⁴⁵

Vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja je torej uporabilo izviren prijem, ki je sicer temeljil na vseh običajnih zunanjih oblikah, ki jih zahteva razpis javnega posojila, torej višina posojila, namen, obrestovanje, zavarovanje, le doba vračila je bila določena z oporo na čas zaključka vojne, izhajal pa je iz tedaj še nerealne predpostavke zmage narodnoosvobodilnega gibanja oziroma poraza Nemčije in Italije. Načeloma se je posojilo opredelilo za jugoslovansko denarno enoto, plačila pa so bila možna v lirah po uradnem okupatorjevem tečaju, kar nam kaže, da je bil razpis posojila namenjen predvsem Ljubljani oziroma okupacijskemu območju italijanskega okupatorja. Proti trgovanju z obveznicami na finančnem trgu se je SNOO zavaroval z določbo, da je vplačano posojilo neprenosno in da se vrne le vplačniku ali njegovim dedičem. Najmanjši znesek vplačila je bil določen na 100 lir, najbrž prav zaradi prvotnega načina izdajanja potrdil za posojila.⁴⁶

Posojilo je namreč OF zbirala najprej s potrdilom v obliki bankovca 1 % vrednosti denarnega posojila in vpisoma emisijske številke bankovca v register pri poverjeniku in centralni blagajni; bila je to t. im. števna lira.⁴⁷ Tak način evidentiranja posojila pa je v pogojih ilegalnega dela prinašal nevarnost izgube spiskov, pa tudi prevare in izsiljevanj, zato se je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja odločilo urediti tudi zadnji formalni element razpisanega posojila, namreč izdati obveznice.

ljana 1975. Finance slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja obravnava O. Blagojevič v delu o finančah narodnoosvobodilnega gibanja v Jugoslaviji.

⁴³ V dveh najpomembnejših tematskih zbirkah spominskega gradiva (Bančni vestnik XIII, 1964, št. 2–3 in Borec XX, 1969, št. 5) so zbrana pričevanja večine še živih akterjev tega področja dejavnosti slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja. Tudi v štirih knjigah Ljubljane v ilegali najdemo precej podatkov o finančnem poslovanju v Ljubljani, zlasti za prvo obdobje.

⁴⁴ Z. Polič: Urejanje finančnih problemov v NOB, Borec XX, 1969, št. 5, str. 387; Arhiv uredništva Ljubljana v ilegali, izjava J. Gorjanca navaja različen red zadolženih za finance: J. Rus, V. Repič, Z. Polič, L. Šentjerc, M. Svetina, I. Svetina in M. Mekina.

⁴⁵ AIZDG, NOB tisk, f. S7, Slovenski poročevalec II, št. 19, 1. 10. 1941; V. Repič: Naše finance med narodnoosvobodilno borbo, Borec XX, 1969, št. 5, str. 390.

⁴⁶ AIZDG, NOB tisk, f. S7, Slovenski poročevalec II, št. 19, 1. 10. 1941.

⁴⁷ Slovenska partizanska plačilna sredstva, Ljubljana 1977, str. 50.

⁴⁸ Z. Polič, nav. d., str. 387; V. Repič, nav. d., str. 390–391.

Te so bile najbrž naročene pri Centralni tehniki KPS že jeseni 1941, vendar pa so se njihova izdelava in natis potegnili v prve mesece 1942. leta. Obveznice za 500 lir naj bi bile natisnjene in dane v uporabo že konec leta 1941 ali v začetku leta 1942, obveznice za 1000, 5000 in 10 000 lir pa so bile zanesljivo v prometu konec aprila 1942.⁴⁸ Kot je iz denarnih vrednosti razvidno, so bile te obveznice namenjene predvsem večjim posojilodajalcem, ki so seveda želeli čim trdnejših jamstev.⁴⁹

Vzporedno z razpisom posojila svobode je bila v Ljubljani formirana tudi komisija za pridobivanje posojila med imovitimi sloji, zlasti gospodarstveniki. Vključena je bila v konec leta 1941 ustanovljeni finančno gospodarski odbor (FGO). Po pričevanjih so jo imenovali posojilna komisija, finančno-gospodarska komisija. To so v začetku sestavljali: Franjo Novak, Line Žagar in Roman Golob, sčasoma so v njej delovali tudi Lovro Kuhar — Prežihov Voranc, Viktor Repič, ing. Anton Štebi, Stane Cunder in drugi, potem ko so konec poletja 1942 preosnovali finančno-gospodarski odbor.⁵⁰ Ta je sčasoma postal osrednji gospodarski organ OF na neosvobojenem ozemlju.

Osvobojeno ozemlje, ki ga je slovenska partizanska vojska izbojevala na Notranjskem in Dolenjskem od maja do julija 1942, je spodbudilo tudi prizadevanja za ureditev finančnega poslovanja, ki pa so bila prepočasna. 27. junija 1942 je Izvršni odbor OF ustanovil svoj izvršilni organ za osvobojeno ozemlje Narodnoosvobodilni svet. Ta je v svojem sestavu imel tudi poverjenišтво za finance in za začasnega poverjenika je bil imenovan Zoran Polič — Marko Skalar.⁵¹

Poverjenišтво za finance v večji meri svojih nalog ni uspelo izvrševati, kar dokazuje že to, da je vse delo opravljal kar poverjenik sam. Vendar pa je ta organ v kratkem, še preostalem času do italijanske ofenzive vsaj povezal finančno poslovanje organov v Ljubljani in na osvobojenem ozemlju. Finančno poslovanje poverjenišťva je bilo preprosto, denar je prejemale iz Ljubljane, prav tako obveznice posojila svobode, in ga razdeljevalo osrednjim organom in partizanskim enotam, vodilo je blagajniško knjigo.⁵² Poverjenišťvu so bili podrejeni blagajniki pri okrožnih odborih OF, na katerih je slonelo največje breme zbiranja posojila svobode in zlasti narodnega davka. Na osvobojenem ozemlju so v tem času nastali prvi natančnejši predpisi za odmero in pobiranje narodnega davka, ocenitev vseh davčnih obveznikov pa je zahteval tudi poverjenik za finance.⁵³

Prav začetek italijanske ofenzive je najbrž spodbudil Narodnoosvobodilni svet, da je izdal »odlok o postavitvi premičnih vrednosti na razpolago za narodnoosvobodilno borbo«, v katerem je določil, da morajo biti premičnine v javni in zasebni lasti na razpolago za narodnoosvobodilno vojsko, in sicer organom ljudske oblasti. Med premičninami je izrecno omenjen denar in drage kovine. Za odvzete premičnine je bila predvidena odškodnina, kar implicitno kaže določba, da bo nepokoravanje odloku kaznovano z zaplombo premičnine brez odškodnine.⁵⁴ Ta odlok je torej uvedel možnost prisilnega podpiranja narodnoosvobodilnega gibanja. To možnost pa naj bi to izkoristilo le tam, kjer ne bi bilo mogoče doseči ničesar z zbiranjem prostovoljnih prispevkov ali vpisovanjem posojila svobode, tako da bi ta odlok uveljav-

⁴⁸ M. Škerlavaj — Petrač: Bančne denarne vrednote med ljubljansko ilegalo 1941—1943, Borec XX, 1969, št. 5, str. 404—405; O. Tuma: Kako so tiskali bone v ljubljanski ilegali leta 1942, prav tam, str. 408; Slovenska partizanska plačilna sredstva, str. 50—57. Avtor obveznice je bil ing. arch. Edo Ravnihar, klišeje je izdelal Zlatko Močnik, natisnili pa so jih v tiskarni bratov Tuma. Obveznice so bile zavarovane pred ponarejanjem z lastnoročnim podpisom M. Škerlavaja, ki je bil viden le proti svetlobi. Ta jih v svojem pričevanju netočno imenuje boni.

⁴⁹ M. Škerlavaj — Petrač, nav. d., str. 403.

⁵⁰ Prav tam, str. 403—404; Z. Polič, nav. d., str. 388; K. Brenk: Prežihov Voranc v letih ilegale, Ljubljana v ilegali II, str. 382—383; M. Cepe: Vojaška intendantca, prav tam, str. 123.

⁵¹ AIZDG, NOB tisk, f. S7, Slovenski poročevalec III, št. 25, 28. 6. 1942 (izdaja na osvob. ozemlju), odlok o ustanovitvi Narodnoosvobodilnega sveta. Člen III. določa, da začasne poverjenike imenuje IOOF, stalni pa naj bi bili izvoljeni na prvem zasedanju zbora odposlancev Narodnoosvobodilnega sveta. To zasedanje je preprečila velika italijanska ofenziva. Glej M. Mikuš: Prvo osvobojeno ozemlje v Sloveniji, Zgodovinski časopis, III, 1951, št. 1—4, str. 87—114.

⁵² Z. Polič: Urejanje finančnih problemov v NOB, Borec XX, 1969, št. 5, str. 388.

⁵³ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga II, dok. št. 52, navodila OO OF Stična — Struge narodnoosvobodilnim odborom 26. 6. 1942; dok. št. 130, okrožnica poverjenika za finance NOS 23. 7. 1942 (dalje Dokumenti ljudske revolucije II ...).

⁵⁴ AIZDG, NOB tisk, f. S7, Slovenski poročevalec III, št. 27, 27. 7. 1942 (izd. na osvob. ozemlju).

ljali predvsem za »imovitejše prebivalce, na denarne zavode in druge javne ustanove.«⁵⁵ Odbori OF oziroma narodnoosvobodilni odbori bi morali predhodno oceniti celotno premoženje takih posameznikov ali zavodov, popisati tisto, kar bi se dalo odvzeti, o odvzemu pa naj bi odločal le Narodnoosvobodilni svet.⁵⁶

Potrebe narodnoosvobodilnega gibanja in pomanjkanje denarja na osvobojenem ozemlju so spodbudile k izdelavi obveznic posojila svobode za nižje minimalne vrednosti. Ni natančneje znano, kdaj je padla odločitev, da Centralna tehnika KPS tiska obveznice po 50 in 100 lir; po zamudi v tiskanju so prišle v promet avgusta in septembra 1942.⁵⁷

Zaradi že omenjenega pomanjkanja denarja v obtoku so se obveznice, zlasti nižjih vrednosti, pokazale kot najustreznejši nadomestek denarja in so začele krožiti kot plačilno sredstvo kljub določili o njihovi neprenosljivosti. Sprejemali so jih tudi narodnoosvobodilni odbori za poravnavo narodnega davka.

Preskrba številčne partizanske vojske na osvobojenem ozemlju je terjala tudi več denarnih sredstev in boljše intendantsko službo. Vse hrane ni bilo več mogoče dobiti zastonj, zato so jo partizanske enote nakupovale; plačevale so jo redkeje, če so to narekovali politični momenti, z gotovino ali celo obveznicami, najpogosteje pa s potrdili o prejetem blagu, ki so beležila količino blaga, redkeje ceno, verodostojnost pa je potrjeval podpis intendanta in morda še koga od poveljnikov. Poleti 1942 je glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet naročilo izdelavo enotnih priznanic za prejeta blago, ki so jih natisnili do avgusta 1942 v Ljubljani in nato postopoma poslali v partizanske enote.⁵⁸

Velika italijanska ofenziva in z njo povezana izguba osvobojenega ozemlja je povzročila znižanje obsega in kvalitete finančnega poslovanja narodnoosvobodilnega gibanja. Veliko narodnoosvobodilnih odborov je bilo razkritih ali pa so prenehali z delom, tudi NOS je postopno prenehal z delom. Težki položaj je še zaostрил nastop bele garde, ki je dobila oporo pri delu prebivalstva na prejšnjem osvobojenem ozemlju in zunaj njega. V takih razmerah je zopet porasel politični in zlasti gospodarski pomen Ljubljane. Zato ne preseneča, da je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja zopet poslalo v Ljubljano — ob drugih kadrih — tudi poverjenika za finance v NOS, ki je bil poleg političnih funkcij zadolžen za izpeljavo zbiranja finančne pomoči za narodnoosvobodilno gibanje, posebej, ker so se prav tedaj pojavila nekakšna nasprotja v finančno-gospodarskem odboru.⁵⁹ Tudi v Ljubljani so se hudo poznale posledice italijanske ofenzive, saj so se prihodki OF zelo skrčili, npr. septembra za 20 % glede na avgust, novembra na tretjino glede na avgust in šele decembra se je stanje nekoliko popravilo.⁶⁰ Zlasti je zašlo v krizo takoj ob ofenzivi in že prej ob množičnih racijah vpisovanje posojila svobode pri velikih posojilodajalcih, ki so

⁵⁵ Dokumenti ljudske revolucije II, dok. št. 130, okrožnica poverjenika za finance NOS 23. 7. 1942.

⁵⁶ Prav tam.

⁵⁷ Dokumenti ljudske revolucije III, dok. št. 37, poročilo vodje CT KPS E. Kardelju 14. 8. 1942; M. Škerlavaj — Petrač: Bančne denarne vrednote med ljubljansko ilegalo 1941—1943, Borec XX, 1969, št. 5, str. 405. Kaže, da je dejansko prišlo do tiska teh obveznic šele pozno jeseni 1942. Z. Polič: Urejanje finančnih problemov v NOB, Borec XX, 1969, št. 5, str. 388, navaja, da je izdal ukaz za tiskanje obveznic posojila svobode po svoji vrnitvi v Ljubljano oktobra 1942, opira se na svoje pismo J. Rusu 19. 12. 1942 (Dokumenti ljudske revolucije IV, dok. št. 184). Primerjaj tudi Kardeljevo urgenco za »bone« po 50 in 100 lir 29. 12. 1942 poverjeništvu CK KPS za Ljubljano (Dokumenti ljudske revolucije IV, dok. št. 207).

Likovna rešitev obveznic je delo ing. arch. Vlasta Kopača, klišeje je izdelal Zlatko Močnik, tiskali pa so jih v Tiskarni bratov Tuma.

⁵⁸ Dokumenti ljudske revolucije III, dok. št. 37, poročilo vodje CT KPS E. Kardelju 14. 8. 1942; O. Tuma: Kako so tiskali bone v ljubljanski ilegali leta 1942, Borec XX, 1969, št. 5, str. 408; M. Škerlavaj — Petrač, nav. d., str. 405.

Priznanice so bile vezane v bloke po 50. Prvo serijo, 120 blokov je morala CT izločiti, ker so imele tiskarsko napako, sicer bi prišle v uporabo konec julija 1942.

⁵⁹ Z. Polič, nav. d., str. 388; Jesen 1942, Korespondenca Edvarda Kardelja in Borisa Kidriča, Ljubljana 1963, dok. št. 13, poročilo V. Krivica E. Kardelju 14. 10. 1942.

⁶⁰ M. Mikuš: Slovensko partizansko gospodarstvo v luči partizanskih dokumentov, Ljubljana 1969, str. 26. Poročilo V. Krivica E. Kardelju 7. 10. 1942 (Dokumenti ljudske revolucije III, dok. št. 140) navaja celo 40 %-no zmanjšanje prihodkov v mesecu septembru. V tem kritičnem obdobju je priskočila na pomoč KPS s svojimi denarnimi sredstvi, ki jih je hranilo vodstvo za največjo silo (približno 1,5 milijona lir), in jih namenilo za najnujnejše potrebe partizanske vojske, zlasti pa štirih brigad (Jesen 1942, korespondenca Edvarda Kardelja in Borisa Kidriča, dok. št. 79, pismo E. Kardelja F. Leskošku in I. Mačku 5. 11. 1942).

dajali posojila narodnoosvobodilnemu gibanju tudi zaradi strahu ali špekulacije glede prihodnosti, da se zavarujejo. Težave so povzročale tudi zunanjepolitične razmere, zlasti nemški uspehi na vzhodni fronti, zato so bile po oceni posojilne komisije le še manjše možnosti za pridobitev večjih posojil, posebej, ker je okupatorjeva civilna oblast uvedla tiho zaporo denarnih zavodov do konca leta 1942.⁶¹

Na podlagi proglasa NOS z dne 22. julija 1942 je zlasti v Ljubljani izvedla OF široko nabiralno akcijo, ki je tekla že od avgusta 1942. Zbirali so predvsem živila, obleko in druge potrebščine za vojsko, drage kovine v t. im. »zlati akciji«; največ je bilo nabranega nakita.⁶² Hkrati je vodstvo OF v Ljubljani dobilo navodila, da uvedlavi prisilni odvzem denarnih sredstev tako pri posameznikih kot pri bančnih zavodih, pri čemer naj bi sodelovala VOS OF. To je nato ljubljansko vodstvo odsvetovalo glede na politične razmere in druge okoliščine v mestu.⁶³ Kljub temu je poseglo v bančne zavode. Član VOS OF je 12. septembra 1942 ob sodelovanju matičnega odbora OF v denarnih zavodih dvignil s ponarejenima čekoma v Poštni hranilnici 1 milijon lir.⁶⁴ Ko se je burja italijanske preiskave nekoliko utišala, je VOS OF zopet, prav tako s pomočjo matičnega odbora OF, zaplenila 15. novembra na davčni upravi mesta Ljubljane 410 000 lir, pripravljala pa je tudi zaplembo denarja v podružnici Banca d'Italia, preko katere je dobival plačo XI. armadni korpus.⁶⁵

Ker je okupator nato denarne zadeve trdneje zavaroval, pritek denarnih sredstev pa se je popravil, se narodnoosvobodilno gibanje takih akcij ni več lotevalo, pač pa je pripravljalo ponarejanje italijanskih lir. Ker pa je ponarejanje bankovcev zelo naporno in dolgotrajno delo, jih nikoli niso uspeli izdelati, čeprav je italijanski okupator ob odkritju ilegalne tiskarne odkril že izdelane klišeje za natis bankovcev.⁶⁶

Pozimi 1942/43 so šli na roko narodnoosvobodilnemu gibanju zunanjepolitični uspehi (Stalingrad), pa tudi bolj poudarjena jugoslovanska usmeritev narodnoosvobodilnega gibanja ob kampanji za popularizacijo I. zasedanja AVNOJ v Bihaću. To je sprostito nove finančne vire, zlasti pri jugoslovansko orientiranih veleindustrialcih in bančnikih.⁶⁷ Decembra 1942 je bila reorganizirana in okrepljena tudi posojilna komisija, čeprav je vodstvo menilo, da je Ljubljana že dokaj izčrpana.⁶⁸

V januarju 1943 je prišlo tudi v jugoslovanskem okviru do formalnega oblikovanja zajemanja denarnih sredstev za narodnoosvobodilni boj. Izvršni odbor AVNOJ je 15. januarja razpisal posojilo ljudske osvoboditve za vse ozemlje Jugoslavije v višini 500 milijonov dinarjev/kun s 3 % obrestno mero in rokom vrnitve 10 let, obresti pa naj bi se izplačevale sproti 1. junija in 1. decembra vsako leto. Toda ta razpis je ostal v Sloveniji brez odziva vse do kapitulacije Italije.⁶⁹

Pomlad 1943 je bila značilna po ponovljeni »zlati akciji« v okviru »nabiralnega tedna« v juniju 1943. Finančni položaj narodnoosvobodilnega gibanja se ni bistveno izboljšal, saj so bile tudi potrebe precej večje. Ljubljana ni zmogla več zbrati vsot, ki bi bistveno presegle njene tekoče potrebe, zato je IOOF zahteval od vseh okrožnih odborov OF, da se potrudijo pri zbiranju denarnih sredstev, posebej s pospešenim vpisovanjem posojila svobode. Glede namembnosti zbranih sredstev pa je načelno odločil, da odbori obdrže pobrani narodni davek, prihodke od posojila pa morajo odvajati naravnost IOOF.⁷⁰

⁶¹ Dokumenti ljudske revolucije IV, dok. št. 1, poročilo posojilne komisije, nedat.

⁶² Prav tam, dok. št. 122, obračun OO OF Ljubljana za november 1942; Arhiv uredništva Ljubljana v ilegali, T. Durjava: Pomoč Ljubljane v NOB.

⁶³ Dokumenti ljudske revolucije III, dok. št. 109, poročilo L. Sentjura E. Kardelju 25. 9. 1942.

⁶⁴ M. Cepe: Matični odbori osvobodilne fronte, Ljubljana v ilegali III, Ljubljana 1967, str. 380.

⁶⁵ Prav tam; Jesen 1942. Korespondenca Edvarda Kardelja in Borisa Kidriča, dok. št. 207, poročilo E. Kardelja J. Brozu Titu 14. 12. 1942; dok. št. 152, pismo E. Kardelja F. Leskošku 19. 11. 1942.

⁶⁶ Z. Močnik: Cinkografija v Ljubljani 1941–1945, Borec XX, 1969, št. 5, str. 418–419.

⁶⁷ Dokumenti ljudske revolucije IV, dok. št. 184, dopis Z. Poliča J. Rusu 19. 12. 1942; Z. Polič, nav. d., str. 388.

⁶⁸ Prav tam.

⁶⁹ O. Blagojevič: Naše finansije 1941–1945, Beograd 1976, str. 106.

⁷⁰ M. Mikuž, nav. d., str. 39–40; Arhiv uredništva Ljubljana v ilegali, T. Durjava: Pomoč Ljubljane v NOB.

Julija 1943 so bile ustanovljene pri vseh odborih OF gospodarske komisije, pri IOOF pa Osrednja gospodarska komisija, ki naj bi vodila preskrbo vojske in pomagala civilnemu prebivalstvu na vsem slovenskem ozemlju. Prav slednja je uvedla avgusta 1943 v Ljubljanski pokrajini nov davek, trošarino (prometni davek) na vino, meso, govedo in konje in vse prodaje trgovskega značaja.⁷¹

IV.

Veliko osvobojeno ozemlje, ki je nastalo takoj po kapitulaciji Italije v Ljubljanski pokrajini in na Primorskem, je terjalo tudi drugačno finančno ureditev, saj so nove potrebe kar deževale. Po sklepu IO OF 13. septembra je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja 15. septembra ustanovilo Upravno komisijo za osvobojeno slovensko ozemlje, ki naj bi predstavljala organ prehodnega značaja, dokler je ne bi nadomestila demokratično postavljena uprava. Med njenimi upravnimi resorji je bil vzpostavljen tudi odsek za finance.⁷² Na seji 13. septembra 1943 so imenovali člane Upravne komisije, torej načelnike odsekov in člane IO OF, ki so odgovarjali pred IO OF za posamezne resorje. Za načelnika odseka za finance je bil imenovan Viktor Repič, za resor financ pa je v IO OF odgovarjal ing. Dušan Serneč.⁷³

Na osvobojenem ozemlju na Primorskem se je ustanovil 11. septembra 1943 Narodnoosvobodilni svet (NOS) za Primorsko Slovenijo, ki si je izvolil tudi ožje izvršilno telo, Odbor NOS, v katerega so spadali predsedstvo in referentje za posamezne referate; med njimi tudi referat za finance, ki ga je vodil Rudolf Brajnik.⁷⁴

Ko je Vrhovni plenum OF 16. septembra 1943 proglasil priključitev Slovenskega Primorja svobodni in demokratični Jugoslaviji, je poveril NOS javno upravo na tem ozemlju in ga tako izvzel iz pristojnosti Upravne komisije za osvobojeno slovensko ozemlje. Tako sta delovala od septembra 1943 do februarja 1944 na osvobojenem ozemlju dva enakovredna finančna organa, ki sta v skladu z razmerami na območjih, za katera sta bila pristojna, urejala finančna vprašanja.⁷⁵

Osnovne smernice za gospodarsko delovanje na osvobojenem ozemlju je dala gospodarska konferenca 26. septembra 1943. Odločili so se za kombiniran naturalno-denarni gospodarski sistem.⁷⁶

Osvobojeno ozemlje je bilo namreč gospodarsko več ali manj odrezano od ostalih območij. Prenehal je skoraj vsak dotok finančnih sredstev, v dobršni meri pa je ostal nepreskrbljen upravni aparat. Zato je ljudska oblast najprej začela reševati vprašanje nujno potrebnih denarnih sredstev, pri čemer pa je posebej poudarjala, da ne posega v zasebno lastnino, temveč le omejuje razpolaganje z njo glede na vojni čas in nujne potrebe.⁷⁷

17. septembra je izdal odsek za finance Upravne komisije odlok o začasni zaporu vlog in tekočih računov pri vseh denarnih zavodih na osvobojenem ozemlju. Vsem zavodom so bili postavljeni komisarji. V njih nahajajočo se gotovino so organi narodnoosvobodilnega gibanja proti zadolžnicam ali obveznicam posojila svobode odvzeli za najnujnejše potrebe.⁷⁸ Podoben odlok je 21. septembra sprejel tudi NOS za Primorsko Slovenijo, ki je določil, da ostanejo denarni zavodi do nadaljnjega

⁷¹ M. Mikuž, nav. d., str. 41—43.

⁷² AIZDG, f. 432/I, zapisnik seje IOOF 13. 9. 1943; M. Mikuž, nav. d., str. 45; V. Repič, nav. d., str. 391.

⁷³ Prav tam.

⁷⁴ T. Ferenc: Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo in njegovo delo, Letopis Muzeja narodne osvoboditve LRS I, 1957, str. 9—10. (Dalje NOS za Primorsko Slovenijo.)

⁷⁵ Prav tam, str. 11; AIZDG, f. 432/I, zapisnik seje IOOF 16. 9. 1943.

⁷⁶ AIZDG, f. 432/I, zapisnik seje IOOF 26. 9. 1943; Zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju od 1. do 3. oktobra 1943, Dokumenti, Ljubljana 1953, str. 122—131, referat M. Breclja O gospodarstvu, finančah in prehrani. (Dalje Zbor odposlancev, dokumenti).

⁷⁷ Zbor odposlancev, dokumenti, str. 122—131.

⁷⁸ Za uradniški aparat je obveljalo načelo, da so vsi mobilizirani in kot taki upravičeni do podpore, ki jo dobe vzdrževani družinski člani, dobili pa so plačo za september. (M. Mikuž, nav. d., str. 46).

⁷⁹ AIZDG, f. 439/I, odlok o začasni zaporu vlog in tekočih računov pri vseh denarnih zavodih 17. 9. 1943; f. 479/I, dopis odseka za finance predsedstvu SNOS 12. 6. 1944; A. Ogrin: Razvijanje denarnega poslovanja v osvobodilni vojni, Borec XX, 1969, št. 5, str. 447; M. Mikuž, nav. d., str. 10.

zaprti, le izjemno lahko izplačajo nujno potrebna sredstva za življenje ali obratovanje s posebnim dovoljenjem okrožnega NOO.⁷⁹

Glede na to, da je osvobojeno ozemlje obsegalo v glavnem kraje, v katerih je veljala kot plačilno sredstvo italijanska lira, in da je tudi narodnoosvobodilno gibanje dotedaj poslovalo največ v lirah (tudi obveznice posojila svobode so se glasile le na lire), je še dalje obveljala lira kot plačilno sredstvo. IO OF se je sklenil na seji 28. septembra 1943 še nadalje naslanjati na lirsko podlago pri urejanju denarnih vprašanj. NOS za Primorsko Slovenijo je 21. septembra razglasil liro sicer za začasno, a zakonito plačilno sredstvo, do drugačne ureditve vprašanja, kaznoval pa bo, kot je izjavil, tudi poskuse njenega razvrednotenja.⁸⁰

Ti ukrepi so lahko le omejeno učinkovali, saj je gotovine primanjkovalo. Zato se je narodnoosvobodilno gibanje odločilo za uvedbo lastne valute, vendar pa zaenkrat le za uvedbo obveznic posojila svobode kot plačilnega sredstva, ker je pričakovalo hujši pritisk nemškega okupatorja na osvobojeno ozemlje in ni vedelo, ali bo osvobojeno ozemlje lahko obdržalo. Glede na potrebe po plačilnem sredstvu je le sklenilo v večji meri tiskati obveznice posojila svobode, ki so ponekod že pred kapitulacijo Italije krožile kot plačilno sredstvo, IO OF pa je izdal odlok o izenačitvi lire in obveznic posojila svobode iz leta 1941 kot plačilnega sredstva.⁸¹ To obveznico so običajno poimenovali »bon«. Taka ureditev pa je odprla dve vprašanji. Prvo, formalno, se je tikalo določila, da je obveznica posojila svobode neprenosna, kar za plačilno sredstvo ne more veljati. Drugo je bilo vprašanje obrestovanja, plačilno sredstvo pa kroži v svoji nominalni vrednosti; res pa je, da to vprašanje ni bilo tako pereče, ker naj bi se obresti izplačevale šele po osvoboditvi.

Po nekaterih podatkih je začel odsek za finance pri Upravni komisiji pripravljati tudi natis obveznic tega posojila v vrednostih pod 50 lir, vendar pa je te priprave prekinila nemška ofenziva. Zato se je denarno poslovanje v obdobju po kapitulaciji Italije odvijalo v večjih vsotah z obveznicami posojila svobode, pri materialnih nakupih znotraj osvobojenega ozemlja so uporabljali priznanice, manjše vsote in nakupe zunaj osvobojenega ozemlja pa so plačevali z gotovino. Odlok o izenačitvi lire in obveznic posojila svobode kot plačilnega sredstva je le težka prodril v običajnem poslovanju; zlasti nezaupljivi so bili do »bona« kmetje in prebivalci v obrobni predelih osvobojenega ozemlja, največ zato, ker je imel le omejene možnosti kroženja.⁸²

Da bi zajelo čimveč težaviranega denarja na osvobojenem ozemlju (optimistično so ga cenili celo na 200 milijonov lir), posojilu svobode pa so namenili drugačno vlogo, je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja sklenilo razpisati novo javno posojilo.⁸³ Prvič je razpravljal IO OF o tem že 13. septembra, ko je celo sklenil razpisati posojilo v višini 100 milijonov lir, ki naj bi temeljilo na razpisu posojila narodne osvoboditve z dne 15. januarja 1943. Na ponovni obravnavi tega vprašanja je IO OF 28. septembra sprejel sklep o razpisu posojila ljudske osvoboditve ob pogojih AVNOJ, vsoto, ki bi odpadla na Slovenijo, pa je določil na 50 milijonov lir.⁸⁴

Po obravnavi finančnih razmer na zboru odposlancev slovenskega naroda v Kočevju v začetku oktobra 1943 je IO OF 8. oktobra 1943 razpisal 3 %-no posojilo narodne osvoboditve v znesku 50 milijonov lir, pri čemer pa je posojilne pogoje prilagodil svojim izhodiščem. Ni upošteval roka vračila posojila 10 let, temveč je rok vračila datiral na eno leto po dokončni osvoboditvi celotnega slovenskega ozemlja. Glede plačevanja obresti je uredil njihovo izplačilo istočasno z izplačilom glavnice.

⁷⁹ T. Ferenc: NOS za Primorsko Slovenijo, str. 11.

⁸⁰ AIZDG, f. 432/I, zapisnik seje IOOF 28. 9. 1943; T. Ferenc: NOS za Primorsko Slovenijo, str. 11.

⁸¹ Zbor odposlancev, dokumenti, str. 132–133; AIZDG, f. 432/I, zapisnika sej IOOF 28. 9. in 17. 10. 1943; M. Mikuž, nav. d., str. 47; f. 439/I, odlok o veljavnosti bonov, izdanih od GFO OF kot plačilnega sredstva.

⁸² M. Mikuž, nav. d., str. 64.

⁸³ AIZDG, f. 447/I, referat M. Breclja O gospodarskih, finančnih in zdravstvenih problemih, nalogah ter ukrepih, v Črnomlju 20. 2. 1944.

⁸⁴ AIZDG, f. 432/I, zapisnik seje IOOF 28. 9. 1943. Zajam narodnog oslobođenja so tedaj netočno poslovenili v posojilo narodne osvoboditve, ta ustaljeni termin uporabljamo v nadaljevanju.

najpomembneje pa je, da je IO OF zagotovil revalorizacijo vpisanih zneskov glede na obstoječo in pričakovano inflacijo lire, kar naj bi posebej privlačevalo k vpisu posojila. Vpis posojila je bil določen od 15. do 31. oktobra 1943.⁸⁵

Sprva je bilo namenjeno, da naj bi izdali obveznice v vrednostih od 1000 lir navzgor, dokončno pa je obveljalo, da bodo izdane v vrednostih od 100 do 50 000 lir.⁸⁶

Naročilo za izdelavo osnutkov obveznic je dobil Božidar Jakac, tiskali naj bi jih najprej v vrednostih 100, 1000 in 10 000 lir. Božidar Jakac je osnutke izdelal zelo hitro, saj je prve serije tiskala tiskarna Pavliček v Kočevju sredi oktobra, večji del pa so jih dokončali v tiskarni Ladopunkt na Goteniškem Snežniku. Veliko teh obveznic je propadlo v nemški ofenzivi in niso prišle v promet.⁸⁷

Po ofenzivi je zato moral odsek za finance izdelati nove obveznice, zlasti nižjih vrednosti, saj je bil rok za vpis posojila podaljšan najprej na konec decembra 1943, nato pa še za nedoločen čas.⁸⁸ Osnutke za nove obveznice posojila narodne osvoboditve je pripravil Vlado Jordan konec decembra ali v začetku 1944, saj so prve obveznice nove podobe natisnili v grafiki 13 A na Kočevskem Rogu februarja 1944, nekaj pozneje pa so bile prvič dotedaj natisnjene tudi obveznice, namenjene za nemško okupacijsko območje v RM v vrednostih 20, 50, 100 in 500 RM.⁸⁹

Vpisovanje posojila je potekalo v obliki kampanj, za katere so bili zadolženi vsi odbori OF, propagirali naj bi ga tudi odposlanci, ki so sodelovali v delu zbora odposlancev.⁹⁰ Kljub temu pa odziv ni bil na ravni pričakovanega. Do februarja 1944 je bilo vpisanih nekaj nad 4 milijone lir v Ljubljanski pokrajini, medtem ko so na Primorskem zbirali posojila obeh razpisov na provizorične obveznice, odziv je bil velik, vendar pa je denar ostajal povečini v okrožjih.⁹¹ Vpisovali so predvsem manjše vsote, največ po 100 lir, zato je teh obveznic zelo hitro pričelo primanjkovati, obveznice višjih vrednosti pa je bilo skoraj nemogoče vnovčiti. Ni pomagalo niti določilo, da lahko podpiše obveznico posojila narodne osvoboditve več ljudi, vpisovalci so bili do takega načina izredno nezaupljivi.⁹²

Glede davkov je prišlo do velike spremembe le na Primorskem, kjer je že 21. septembra NOS za Primorsko Slovenijo z odlokom o davkih odpravil vse davke, ki jih je pobiral okupator, in uvedel enoten narodni davek po odloku SNOO iz septembra 1941, njegovo pobiranje in odmerjanje je bilo poverjeno občinskim NOO.⁹³ V Ljubljanski pokrajini se je Upravna komisija odločila, da pobere davke v letu 1943 še po stari odmeri in z dokladami, prav tako trošarino, z letom 1944 pa naj bi uvedli enoten progresivni davek.⁹⁴

⁸⁵ Glej str. 25 in op. 69; AIZDG, f. 439/I, odlok o razpisu posojila narodne osvoboditve 8. 10. 1943; M. Mikuž, nav. d., str. 54. Edino doslej znano javno posojilo izven razpisa osrednjih organov je razpisal TO OF Kočevje 19. 9. 1943 in do konca meseca zbral 141 000 lir. Po razpisu posojila narodne osvoboditve je ta sklenil posojilo prenesti na obveznice tega posojila. (AIZDG, f. 440/I, dopis TO OF Kočevje Upravni komisiji 14. 10. 1943).

⁸⁶ AIZDG, f. 439/I, razdelitev obveznic posojila svobode; Zbor odposlancev, dokumenti, str. 132.

⁸⁷ M. Skerlavaj — Petrač: Tiskanje bonov in obveznic v partizanskih tiskarnah, Borec XX, 1969, št. 5, str. 419—421; I. Gregorač: Zivljenje v tiskarski postojanki 11A Triglavski tiskarni, prav tam, str. 439—440; Obveznica posojila narodne osvoboditve 1943 (V. Visočnik), prav tam, str. 422—426. Slovenska partizanska plačilna sredstva, str. 72—79.

⁸⁸ AIZDG, NOB tisk, f. S7, Slovenski poročevalec IV, št. 27, 12. 12. 1943, odlok o podaljšanju vpisa posojila narodne osvoboditve.

⁸⁹ V. Jordan: Kako smo tiskali partizanski denar, Borec XX, 1969, št. 5, str. 426—429; M. Skerlavaj — Petrač: Tiskanje bonov in obveznic v partizanskih tiskarnah, prav tam, str. 421; I. Gregorač — Vid: Zivljenje v tiskarski postojanki 11A Triglavski tiskarni, prav tam, str. 439; isti: Tiskanje »partizanskega denarja« in obveznic v tiskarni Triglav, Bančni vestnik XIII, 1964, št. 2—3, str. 48; J. Krall: Partizanske tiskarne na Slovenskem. I Osrednje tiskarne, Ljubljana 1972, str. 116 in 125; Slovenska partizanska plačilna sredstva, str. 80—95. Obveznice so se razlikovale po barvi, oznaki serije in vrednosti, na vseh pa je bil motiv delavca in kmeta ter ženske s peterokrako zvezdo v ozadju.

⁹⁰ AIZDG, f. 439/II, okrožnica Upravne komisije odborom OF 18. 10. 1943; f. 440/I, okrožnica IOOF za posojilno kampanjo 19. 10. 1943; Zbor odposlancev, dokumenti, str. 132.

⁹¹ AIZDG, f. 447/I, referat M. Breclja O gospodarskih, finančnih in zdravstvenih problemih, nalogah ter ukrepih; M. Mikuž, nav. d., str. 79—82.

⁹² AIZDG, f. 440/I, poročilo OO OF Bela krajina 30. 12. 1943, blagajniško poročilo OO OF Novo mesto 1. 2. 1944, okrožnica IOOF 19. 10. 1943.

⁹³ T. Ferenc: NOS za Primorsko Slovenijo, str. 11; M. Mikuž, nav. d., str. 80—81.

⁹⁴ AIZDG, f. 439/I, zapisnik seje načelnikov odsekov Upravne komisije 12. 10. 1943; Zbor odposlancev, dokumenti, str. 131.

V tem času so prvi obrok denarne pomoči v višini 10 milijonov lir poslali tudi zahodni zavezniki; prejel ga je GŠ NOV in POS od vojaške misije konec novembra ali v začetku decembra 1943.⁹⁵

V.

Prvo zasedanje Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta 19. in 20. februarja 1944 v Črnomlju pomeni novo kvalitativno rast ljudske oblasti in v tem okviru tudi naslednjo stopnjo finančnega sistema narodnoosvobodilnega gibanja. Na zasedanju je v okviru svojega referata poročal o finančnih vprašanjih dr. Marijan Breclj, ki je posebej poudaril potrebo po skupnih organih, ki bodo povezovali vse slovensko ozemlje v enoten gospodarsko-upraven prostor. Poročal je o razvoju financ od jeseni 1943 do zbora, v bodoče pa naj bi posvetili največ pozornosti izdaji plačilnih bonov, uvedli pravičen enoten narodni davek, posojilo narodne osvoboditve pa uporabljali predvsem kot gospodarski instrument, ki bo pri kmetih zbrani denar spet spravilo v obtok, javni dolg, ki je že in še bo nastal, pa zaenkrat ni zaskrbljujočega obsega.⁹⁶

V svojih sklepnih deklaracijah in odlokih je SNOS pooblastil predsedstvo SNOS, da vzpostavi med ostalimi odsek za finance, in sprejel odloka o izdaji plačilnega bona, zakonitega plačilnega sredstva na osvobojenem slovenskem ozemlju, v vrednostih 1, 5, 10, 50, 100, 500 in 1000 lir, in o narodnem davku, ki je določal splošno davčno obveznost »na dohodke vsake vrste in na imovino, ki donša korist«, in progresivno obdavčenje. Davke odmerjajo okrajni NOO ob sodelovanju davčnega zavezanca in krajevne skupnosti, ki ji davkoplačevalec pripada, pobirajo pa ga v gotovini ali v naturalijah krajevni NOO.⁹⁷

Na podlagi teh odlokov in pooblastil je predsedstvo SNOS 12. marca 1944 ustanovilo med prvimi osmimi odseki tudi odsek za finance, za njegovega načelnika je bil postavljen Viktor Repič, dotedanji načelnik odseka za finance Upravne komisije.⁹⁸ Njegove naloge so bile vodenje računovodske in blagajniške službe, kontrola finančnega in blagajniškega poslovanja, inštruiranje finančnih organov, organizacija odmere in pobiranja narodnega davka in ureditev davčnega sistema ter organizacija vpisovanja posojila narodne osvoboditve in evidenca finančnih obvez ljudske oblasti iz časa narodnoosvobodilnega boja.⁹⁹ Čeprav je bil odsek kompetenten za vse slovensko ozemlje, je sprva nadaljeval delo odseka za finance Upravne komisije in nadzoroval zlasti Ljubljansko pokrajino, z ostalimi pokrajinami pa je šele postopno vzpostavil stike. Odsek je bil razdeljen v štiri oddelke: za računovodstvo, kontrolo, davke in posojila, niso pa vsi bili takoj ustrezno zasedeni, saj je primanjkovalo ustreznih finančnih kadrov; spočetka je imel odsek šest članov in se vse obdobje ni bistveno okreplil; tik pred osvoboditvijo je štel 10 ljudi.¹⁰⁰

Potem ko je dr. Marijan Breclj v svojem referatu v Črnomlju nakazal potrebo po ustanovitvi denarnega zavoda narodnoosvobodilnega gibanja, je Predsedstvo SNOS z odlokom 12. marca 1944 ustanovilo Denarni zavod Slovenije pri Predsedstvu SNOS z nalogo, da skrbi za »osredotočenje in poenostavljanje denarnega prometa javnopravnih ustanov in denarnega prometa sploh na ozemlju Slovenije.« Istočasno ga je pooblastilo za izdajo plačilnih bonov v višini 20 milijonov lir (10

⁹⁵ M. Mikuz, nav. d., str. 57 in 104. Na seji IOOF 3. 3. 1944 so pooblastili B. Kidriča, da urgira pri angleški misiji izplačilo preostalih 90 milijonov lir odobrenega posojila (AIZDG, f. 432/I).

⁹⁶ AIZDG, f. 447/I, referat M. Breclja O gospodarskih, finančnih in zdravstvenih problemih, nalogah ter ukrepih.

⁹⁷ AIZDG, f. 447/III, Prvo zasedanje slovenskega narodnoosvobodilnega sveta, Sklepi in odloki, 1944, str. 13 in 26–27.

⁹⁸ Uradni list SNOS I, št. 1, 25. 3. 1944, odlok o osnovanju odsekov pri predsedstvu SNOS in odlok o imenovanju načelnikov odsekov, oba od 12. 3. 1944.

⁹⁹ AIZDG, f. 447/III, poročilo o organizaciji in sestavi odsekov, komisij in ustanov pri SNOS in njegovem predsedstvu, str. 30.

¹⁰⁰ Prav tam, in f. 464/I, zapisnik seje načelnikov gospodarskih odsekov preds. SNOS 11. 4. 1945; 479/I, poročilo L. Zagarja o finančnih problemih in organizaciji na Primorskem in Gorenjskem 23. 6. 1944; f. 479/III, poročilo fin. referenta pri POOF za Gorenjsko 25. 7. 1944, okrožnica predsedstva SNOS 11. 7. 1944.

milijonov komadov po 1 liro, 1 milijon po 5 lir, 500 000 komadov po 10 lir).¹⁰¹ S tema odlokoma je Denarni zavod torej dobil značaj privilegiranega splošnega bančnega zavoda, pa tudi emisijske banke. Vsekakor pa je z njegovo ustanovitvijo slovensko narodnoosvobodilno gibanje naredilo pomemben korak v graditvi slovenske državnosti, saj je v načelu ločilo svoje denarno poslovanje od okupatorjevih valut, ki so bile podvržene različnim pretresom, zlasti pa inflaciji.

Z odlokom 15. marca 1944 je predsedstvo SNOS imenovalo poslovodne organe zavoda, in sicer je bil imenovan za njegovega predsednika Lavoslav Dolinšek in za blagajnika Alojz Štular.¹⁰² Medtem ko je ostal Štular blagajnik vse vojno obdobje delovanja Denarnega zavoda, je jeseni 1944 prišlo do spremembe na predsedniškem položaju. Vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja je namreč Dolinška po osvoboditvi Beograda namenilo za delo pri osrednjih jugoslovanskih organih, za vodenje Denarnega zavoda pa je pooblastilo Viktorja Repiča, za njegovega namestnika pa Antona Ogrina.¹⁰³ V začetku poslovodna organa nista imela na razpolago večjega števila usposobljenega kadra in pripomočkov, niti ustreznih tehničnih možnosti za natis plačilnih bonov, za izdajo katerih je bil zavod pooblaščen.

To, po čemer se predvsem ločuje zadnje obdobje finančnega poslovanja narodnoosvobodilnega gibanja od prejšnjih, je razdelana delitev nalog med odsekom za finance in novoustanovljenim denarnim zavodom.

Financiranje vseh civilnih organov in odsekov pri predsedstvu SNOS je bilo v tem obdobju že urejeno na podlagi proračunskega financiranja. Odsek za finance je neposredno financiral vse odseke pri predsedstvu SNOS, njegove ustanove ter okrožne NOO oziroma okrožne odbore OF. Okrožni odbori so morali izkazovati vse dohodke in izdatke na svojem območju in jim je odsek za finance dodeljeval po proračunih prikazano razliko med prihodki in izdatki. Okrožja so bila v letu 1944 in 1945 vsaj v Ljubljanski pokrajini povečini pasivna, nekoliko boljše je bilo na Primorskem. Odseki in ostale ustanove pri predsedstvu SNOS pa so bili financirani glede na svoje neposredne potrebe. Proračune so morali sestavljati mesečno, saj je bilo običajno letno proračunsko financiranje nemogoče uvesti zaradi vojnih razmer, pa tudi pomanjkanja denarnih sredstev. Proračune je potrjevalo predsedstvo SNOS. Največji izdatki so bili podpore in preživnine, veliko pa je stalo tudi šolstvo, zdravstvo in obnova. Prvi proračuni so bili sestavljeni za maj 1944.¹⁰⁴

Pri okrožnih odborih so delovali okrožni finančni referentje, ki so morali imeti vsaj nekaj finančne izobrazbe. Takih pa je primanjkovalo in odborniki so se celo izogibali prevzemu resorja financ. Zato je odsek za finance poleti 1944 uvedel finančno-upravne tečaje. V vsakem odboru je namreč moral biti en član zadolžen le za finance, voditi so morali predpisane knjige in spiske, jih mesečno zaključevati in pošiljati nadrejenim organom poročila o poslovanju, blagajniška poročila in zaključne račune. Zaradi pomanjkanja ustreznih kadrov so težili k uvedbi centralnih okrožnih blagajn. Poslovanje okrožnih odborov je nadzoroval oddelek za kontrolo

¹⁰¹ Uradni list SNOS I, št. 1, 25. 3. 1944, odloka o ustanovitvi Denarnega zavoda Slovenije pri Predsedstvu SNOS in o pooblastitvi Denarnega zavoda za izdajo plačilnih bonov.

¹⁰² Prav tam, št. 2, 21. 5. 1944, odlok o imenovanju predsednika in blagajnika Denarnega zavoda 15. 3. 1944. Kaže pa, da je bil A. Štular dokončno postavljen za blagajnika šele po 18. marcu, na kar nas navaja korespondiranje med predsedstvom SNOS in odsekom za finance (AIZDG, f. 440/I, dopis M. Brecija V. Repiču). — Opozoriti velja na kritičen pogled dr. M. Lemeža na status Denarnega zavoda in njegovo izdajanje plačilnih bonov. Meni, da je garancija na bonu ob menjavi v enotno državno valuto nična, ker zanjo ne jamči državna oblast (v tem primeru predsedstvo SNOS) in mu zato manjka bistveni znak državne obveznosti. Dalje pravi: »Plačilna obljuba Denarnega zavoda Slovenije ne more nadomestiti prevzema obveznosti in jamstva države. Po besedilu in duhu odnosnega ustanovnega odloka je namreč Denarni zavod Slovenije samo neke vrste finančno upravno tehnični organ Predsedstva SNOS, ki radi tega sploh ni v stanju prevzeti nase kake učinkovite obveze za državo, še manj pa seveda sam zase. Ni prezreti, da Denarni zavod tudi nima značaja državne emisijske banke, kakor to izhaja iz ustanovnega odloka. Poleg tega tudi izdaja plačilnih bonov ne bi spadala v delokrog emisijske banke. Zavod tudi ne razpolaga s kakim kapitalom, ki bi tvoril podlago za kako jamstvo.« (AIZDG, f. 480/II, dr. M. Lemež: Prispevek k našim valutnim problemom, str. 30).

¹⁰³ AIZDG, f. 464/I, zapisnika 7. in 9. seje načelnikov odsekov in predsednikov komisij pri preds. SNOS 5. in 20. 11. 1944.

¹⁰⁴ Glej op. 99; AIZDG, f. 479/III, okrožnica odseka za finance 3. 4. 1944; okrožnica 16. 6. 1944; poročilo J. Cundra odseku za finance 8. 5. 1944.

pri odseku za finance z rednim preverjanjem obračunov in občasnimi kontrolami na terenu.¹⁰⁵

Novi davčni sistem z enotno odmero progresivnega narodnega davka za leto 1944 je bilo mogoče uveljaviti šele v drugi polovici leta, ne pa, kot je bilo načrtovano, v začetku leta. Težnje, da postane davek pomembnejši vir financiranja narodnoosvobodilnega gibanja, v vojnih razmerah ni bilo mogoče uveljaviti. Z navodili o izvajanju odloka o narodnem davku je skušal odsek za finance vsaj delno poenotiti in urediti to vprašanje, vendar pa so bile razlike med pokrajinami prevelike. V Beli krajini je nova odmera davka prišla do praktične uveljavitve, ko so po razpravi o davčnem sistemu ustanovili dva davčna odbora, ki sta izvedla ocenitev davkoplačevalcev. Davek je bil še vedno prostovoljen, čeprav v načelu obvezen, dovoljen pa je bil »moralni pritisk« na tiste, ki ga niso hoteli plačevati.¹⁰⁶

Ker je potekalo vpisovanje posojila narodne osvoboditve na že znan način še večji del obravnavanega obdobja, si bomo ogledali le nekaj zbirnih podatkov o vpisu posojila. Spočetka, do konca leta 1943, je bilo vpisovanje posojila omejeno predvsem na Dolenjsko in Notranjsko, teklo pa je relativno počasi. Na prvem zasedanju SNOS je dr. Marijan Breclj omenjal številko nekaj čez 4 milijone lir. Velik zagon je dobila posojilna kampanja spet v začetku leta 1944, ko se je težišče preselilo na Primorsko, poseglo pa z vpisom posojila tudi na Štajersko in Gorenjsko, vendar pa se je zaradi nerazpoloženja do sprejemanja RM tam posojilna kampanja omejila največ na vpis naturalnih vrednosti. Na Primorskem so spomladi 1944 razpisali dvo-mesečno tekmovanje za vpis 20 milijonov lir posojila. Sredi julija je bilo vpisano že 19 149 000 lir, po drugih podatkih je celotna kampanja prinesla 25 milijonov lir. V tem času je bilo v Ljubljanski pokrajini realizirano okoli 7 milijonov lir posojila, veliko pa še na Štajerskem, Gorenjskem in Koroškem.¹⁰⁷

Ker je vladalo stališče, da bi z vpisom posojila narodne osvoboditve zaključili, gotovine pa je vedno bolj primanjkovalo, je Denarni zavod jeseni 1944 uvedel še obliko kratkoročnega posojila v obliki 3 % blagajniških zapisov. Za to ga je pooblastilo predsedstvo SNOS 25. oktobra 1944, sam razpis tega kratkoročnega posojila pa je sledil 5. decembra 1944, ko so bili blagajniški zapisi že natisnjeni. Rok posojila je bil tri mesece, obrestovali pa so se s 3 %, izplačljivi so bili v slovenskih lirskih bonih ali v kratratni državni valuti, obresti pa so bile plačljive vnaprej ob vpisu blagajniških zapisov.¹⁰⁸ Kampanja za vpis 3 % blagajniških zapisov je zlasti uspela na Primorskem, kjer je bila predvidena realizacija skoraj 28 milijonov lir kratkoročnega posojila (15 milijonov srednjeprimorsko okrožje, 3 milijone južno-primorsko in 2,4 milijona severnoprimsorsko, za 7,48 milijona lir pa so imeli že decembra 1944 obljubljenega posojila v kreditnih zavodih na Krasu in Goriškem).¹⁰⁹

Prvo obdobje delovanja Denarnega zavoda je potekalo na Rogu na Bazi 80 oziroma v Srednji vasi do začetka junija 1944. To obdobje je bilo izrazito pripravljeno; v tem času so pripravili osnovne smernice za organizacijo in delovanje Denarnega zavoda, osnutke za tisk plačilnega bona, izvršili poizvedbe o stanju denarnih zavodov na osvobojenem ozemlju.¹¹⁰

¹⁰⁵ AIZDG, f. 447/III, poročilo o organizaciji in delu odsekov, komisij in institucij pri SNOS in njegovem predstvi, str. 32–33; f. 479/III, okrožnica odseka za finance 18. 9. 1944; poročilo o pregledu blagajniškega poslovanja v belokranjskem okrožju za 2.–9. 7. 1944.

¹⁰⁶ AIZDG, f. 479/III, zapisnik ankete o ureditvi davčnega vprašanja 26. 10. 1944; okrožnica POOF za Štajersko 13. 11. 1944; sklep o ustanovitvi davčnih odborov 29. 10. 1944; f. 479/I, navodila za izvajanje odloka o pobiranju narodnega davka z dne 20. 2. 1944.

¹⁰⁷ AIZDG, f. 447/I, referat M. Breclja O gospodarskih, finančnih in zdravstvenih problemih, nalogah ter ukrepih; f. 447/III, poročilo o organizaciji in delu odsekov...; f. 479/II, dopis odseka za finance POOF za Štajersko, Gorenjsko in Koroško 23. 3. 1944; f. 479/III, poročilo S. Cundra odseku za finance 8. 5. 1944; f. 483/IV, finančna knjiga. Do novembra 1944 je dalo posojilo na Gorenjskem, Štajerskem in Koroškem skoraj 2 milijona lir.

¹⁰⁸ M. Snuderl: Dokumenti o razvoju ljudske oblasti v Sloveniji, Ljubljana 1949, dok. št. 156, razpis 3 % blagajniških zapisov; AIZDG, f. 432/III, okrožnica IOOF o razpisu posojilne kampanje 1. 11. 1944; Slovenska partizanska plačilna sredstva, str. 110–113.

¹⁰⁹ AIZDG, f. 479/III, poročilo Kersniča in Perka odseku za finance 18. 12. 1944; okrožnica PNOO za Slov. Primorje okrož. ods. za finance 3. 3. 1945.

¹¹⁰ L. Dolinšek — A. Ogrin: Denarni zavod Slovenije pri Predsedstvu SNOS, Ljubljana 1954, str. 9; AIZDG, f. 521/I, smernice za delo Denarnega zavoda Slovenije in ureditev valutarnih vprašanj (nedat.).

V okviru zavoda so ustanovili oddelke za emisijo, kreditne posle, valutne posle, likvidaturo, tajništvo in korespondenco. Že takrat je bilo načelno odločeno, da Denarni zavod ustanovi podružnice za območja izven osvobojenega ozemlja v Ljubljanski pokrajini, vendar pa je ustanovitev teh napredovala le počasi.

Prva je bila poleti 1944 ustanovljena podružnica za Primorsko. Predvidena predsednik in blagajnik podružnice sta se najprej izpopolnjevala na sedežu Denarnega zavoda, nato pa sta se vrnila na Primorsko. Podružnica je poslovala v okolici Gorice (Sempas) in se ni mogla docela uveljaviti kot osrednji usmerjevalec denarnega poslovanja na Primorskem. Nato pa je januarja 1945 okupator zjavel oba njena člana, tako da je novo garnituro (Lojze Kersnič in Andrej Perko) poslal v začetku februarja Denarni zavod iz svoje centrale. Ta je preselila sedež podružnice v Cerkno in tam je delovala vse do zadnje okupatorjeve ofenzive, ko se je morala evakuirati skupaj z ostalimi ustanovami; nato pa je sledila enotam IX. korpusa v ofenzivi proti Trstu, saj je bila njena poglavitna naloga, da v osvobojenem Trstu prevzame nadzor nad denarnimi zavodi.¹¹¹

Druga podružnica Denarnega zavoda je bila ustanovljena za Gorenjsko formalno jeseni 1944, delovati pa je začela šele januarja 1945, njeno poslovanje je ostalo skromnega obsega. Namenjena je bila tudi podružnica za Štajersko, imenovan njen poslovodni kader, vendar pa ta podružnica ni zaživela, glede podružnice za Koroško pa je prišlo le do poizvedb o možnostih za poslovanje.¹¹²

Druga naloga Denarnega zavoda je bila čimprejšnja izdaja bona.¹¹³ Ker Denarni zavod ni razpolagal s tehničnimi sredstvi in kadri, ki bi omogočali ustvariti posebno tiskarno za natis bonov, je bil odvisen od Centralne tehnike KPS, ki je oskrbovala tudi tiskarske potrebe ostalih organov ljudske oblasti. Že konec februarja ali v začetku marca 1944 je bila v Metliki ustanovljena skupina slikarjev in arhitektov z nalogo, da pripravi osnutke za natis plačilnih bonov. Te je tudi izdelala, vendar se je skupina nato zaradi drugih dolžnosti razšla, do realizacije teh osnutkov pa ni prišlo.¹¹⁴ Izdelava osnutkov za plačilni bon se je nadaljevala v aprilu 1944 v novoustanovljenem grafičnem ateljeju pri Centralni tehniki KPS v Črmošnjicah. Tam je arhitekt Branko Simčič pripravil osnutke lirskih bonov za vrednosti 1, 5 in 10 lir.¹¹⁵

Najtežje rešljivo je bilo vprašanje, kako osnutek bona spremeniti v natis, ki mora za denar biti posebno natančen in obstojen. Kot najugodnejša se je ponudila možnost, da izdelajo potrebne klišeje v cinkografiji na hrvaškem osvobojenem ozemlju, zato je tja v začetku maja 1944 odšel ing. Simčič, vendar pa je na poti izvedel, da je bila cinkografija uničena v sovražnikovi ofenzivi in se je nato prizadevanje za natis plačilnih bonov moralo usmeriti na možnosti na osvobojenem ozemlju.¹¹⁶ Po nekoliko poenostavljenih osnutkih so nato izdelali lesene klišeje, s pomočjo teh pa so oblikovali stereotipe za natančen tisk. Ta izredno iznajdljiv postopek partizanskih tiskarjev je omogočil tiskanje vse prve emisije slovenskega

¹¹¹ AIZDG, f. 521/IV, poročilo Denarnega zavoda preds. IOOF 9. 2. 1945; f. 521/II, poročilo Kersniča in Perka odseku za finance 18. 12. 1944; L. K.: Denarni zavod Slovenije, podružnica za Slovensko Primorje, Bančni vestnik XIII, 1964, št. 2-3, str. 39; P. A.: Organizacija podružnice Denarnega zavoda Slovenije za Slovensko Primorje v Cerknem, prav tam, str. 40-41.

¹¹² AIZDG, f. 521/II, dopisi Denarnega zavoda POOF za Koroško 22. 11. 1944, POOF za Štajersko 2. 1. 1945, Niku (Kavčiču) 28. 2. 1945; f. 521/IV, dopis Denarnega zavoda preds. SNOS 9. 2. 1945; N. Možina: Poslovanje in premiki podružnice Denarnega zavoda Slovenije za Gorenjsko, Borec XX, 1969, št. 5, str. 46.

¹¹³ Zamisel bona kot začasnega plačilnega sredstva se je pojavila že v začetku leta 1943 v IO AVNOJ, vendar ni bila realizirana zaradi težke vojaške situacije. Ponovno so obudili to misel po kapitulaciji Italije, vendar je bila izvedena le v Sloveniji, kjer so se začeli resno pripravljati na njeno izvedbo v začetku leta 1944 in jo izpeljali na 1. zasedanju SNOS. (AIZDG, f. 479/I, poročilo Berkopca in Repiča o gospodarsko finančnih anketah poverjenika za gospodarstvo NKOJ Milutinoviča 21. 5. 1944; f. 480/II, referat dr. M. Lemeža Prispevek k našim valutnim problemom, str. 28-29; O. Blagojević, nav. d., str. 123-129.

¹¹⁴ B. Simčič: Kako smo risali partizanski denar, Borec XX, 1969, št. 5, str. 429-430; Slovenska partizanska plačilna sredstva, str. 154-165.

¹¹⁵ B. Simčič, nav. d., str. 430-431; D. Omahen: Nastajanje osnutkov za partizanski denar, izvedba, predlog in tisk plačilnega bona Denarnega zavoda Slovenije za 10 lir, Bančni vestnik XXX, 1981, št. 4, str. 109-121.

¹¹⁶ B. Simčič, nav. d., str. 431.

plačilnega bona v tiskarni Triglav od junija 1944 dalje. Po numeriranju so bili boni poslani Denarnemu zavodu; prvih 120 000 lir bonov po 10 lir je ta dal v obtok 25. julija 1944, postopno pa so vključevali v obtok nove količine bonov. Celotna začetna naklada dveh serij je znašala 1 117 600 lir; ti boni so prišli v promet do srede septembra 1944, nato pa je Centralna tehnika začela pošiljati bone po 5 lir; prvi so bili uvedeni v obtok 19. septembra 1944 in jih je bilo natisnjenih do konca oktobra 1944 v vrednosti 575 000 lir, prvi boni po 1 liro pa so prišli v obtok 6. novembra 1944, do zadnjih, sredi decembra 1944, jih je bilo danih v obtok 262 500.¹¹⁷ Skupaj je bilo dano v obtok v vsem letu 1944 le 2 830 600 lir ali 14,1 % prve emisije, medtem pa je Denarni zavod že dobil pooblastilo za emitiranje nadaljnjih 80 milijonov lir lirskih bonov. Na podlagi tako male emisije, čeprav je krožilo tudi veliko priznanc v lirskih bonih, pa je seveda bilo nemogoče, da bi se denarno poslovanje dejansko ločilo od lire, za kar si je prizadevalo vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja, ko je jeseni 1944 forsiralo 10 % višji kurz novega lirskega bona na pram liri.¹¹⁸

V tiskanju oziroma emitiranju lirskih bonov je nato sledil krajši presledek, ki je bil najbrž posledica nekaterih nesoglasij med NKOJ in Predsedstvom SNOS glede emitiranja lastnega plačilnega sredstva,¹¹⁹ najbrž pa tudi zato, ker niso več pričakovali skorajšnjega konca vojne, kar je posebej bilo opazno poleti in v začetku jeseni 1944.

Že v začetku maja 1944 je Denarni zavod Slovenije predlagal predsedstvu SNOS, da ga pooblasti za izdajo nadaljnjih 50 milijonov lir bonov, vendar pa je predsedstvo menilo, da je še prezgodaj in da naj naprej izdajo vsoto prve emisije. Pač pa ga je avgusta 1944 pooblastilo za emisijo vseh nadaljnjih 80 milijonov lir, ki jih je še dovoljeval odlok SNOS z dne 20. februarja 1944.¹²⁰

Nerealno je bilo pričakovati, da bo mogoče te vsote hitro natisniti v partizanskih tiskarnah v Sloveniji, čeprav je grafični atelje že pripravil osnutke bankovcev za 100, 500 in 1000 lir.¹²¹ Po osvoboditvi Beograda se je ponudila priložnost za natis lirskih bonov v specializirani tiskarni za izdelavo bankovcev. Skrb za natis teh bonov je bila najbrž poverjena Lavoslavu Dolinšku, ki je decembra 1944 odšel v Beograd na dolžnost viceguvernerja Narodne banke DFJ. V Slovenijo so prišli ti bankovci, ki so se razlikovali od bankovcev prve emisije, v dveh paketih po 40 milijonov lir v marcu in aprilu 1945, prvi del je dal Denarni zavod v obtok 29. marca 1945, drugega pa 7. aprila 1945.¹²² Ker je pozimi 1944 Centralna tehnika KPS nadaljevala s tiskom bonov po 1 in 10 lir, ki so prišli v obtok v marcu 1945 (skupaj 1 768 400 lir), je bilo ob zaključku vojne v obtoku 84,5 milijona lir plačilnih bonov;¹²³ vse do zadnjih tednov pred koncem vojne je bilo lirskih bonov torej premalo, da bi mogli postati prevladujoče plačilno sredstvo na osvobojenem ozemlju, še manj pa na celotnem slovenskem ozemlju, na popolno zamenjavo »bonov« — priznanc posojila svobode pa ni bilo misliti.

¹¹⁷ AIZDG, f. 523, dnevnik poslovanja (žurnal) 2. 6.—31. 12. 1944; D. Omahen, nav. d., str. 109—121; V. Jordan: Kako smo tiskali partizanski denar, Borec XX, 1969, št. 5, str. 426—429; I. Gregorač — Vid: Zivljenje v tiskarski postojanki 11A Triglavski tiskarni, prav tam, str. 440—442; isti: Tiskanje »partizanskega denarja« in obveznic v tiskarni Triglav, Bančni vestnik XIII, 1964, št. 2—3, str. 49—51.

¹¹⁸ AIZDG, f. 464/I, zapisnika 4. in 6. seje načelnikov odsekov pri preds. SNOS 16. in 30. 10. 1944; f. 521/II, dopis Denarnega zavoda Niku (Kavčiču) 29. 11. 1944.

¹¹⁹ AIZDG, f. 525/I, pismo Staneta (Pavliča) Poldetu (?) 27. 10. 1944, kjer pravi: »... Kot veš je NKOJ ustavil tiskanje bonov (Strogo zaupno) ...«; f. 521/II, dopis Denarnega zavoda predsedstvu SNOS 25. 10. 1944 pravi glede blagajniških zapisov: »V osnutku poslanega blagajniškega zapisa smo navedli plačiljivost v slovenskih lirskih bonih. V kolikor ta tekst po Vaših informacijah ne bi odgovarjal z ozirom na to, da se boni ne bodo smeli več izdajati, blagovolite ga zamenjati s sledečim tekstom ...« (oboje podčrtal avtor).

¹²⁰ AIZDG, f. 521/II, dopisa preds. SNOS Denarnemu zavodu 8. 5. in 22. 8. 1944; M. Mikuz, nav. d., str. 132.

¹²¹ Primerjaj Slovenska partizanska plačilna sredstva, str. 172—183.

¹²² AIZDG, f. 523, dnevnik poslovanja 1. 1.—31. 3. 1945; f. 522, dnevnik poslovanja 1. 4.—12. 6. 1945; Slovenska partizanska plačilna sredstva, str. 114—129. O tisku teh bonov ni znanega nič natančnejšega, tudi avtor osnutkov je neznan. Zanimivo je, da je na bankovcih natisnjen odlok o pooblastitvi Denarnega zavoda za izdajo plačilnega bona z dne 12. 3. 1944, ne pa odloka z dne 22. 8. 1944, ki je pooblašal za emisijo 80 milijonov lir plačilnih bonov.

¹²³ Prav tam.

Po predhodnih pripravah se je Denarni zavod Slovenije v začetku junija 1944 preselil v Črnomelj, kjer je začel s poslovanjem 2. junija. Tega dne je predsedstvo SNOS tudi nakazalo Denarnemu zavodu glavnico 500 000 lir za začetek poslovanja, konec julija 1944 pa je nakazalo še 1 milijon lir za kreditiranje gospodarske oživitve.¹²⁴ Na svojem sedežu je Denarni zavod odprl pravo poslovalnico za delo z občani in ostalimi partnerji, ki je vsaj v omejenem obsegu opravljala večino osnovnih bančnih operacij.

V ospredje je prišla naloga, da Denarni zavod spodbudi in uredi denarni promet na osvobojenem ozemlju in tako poživí gospodarstvo. Prve priprave za to je Denarni zavod opravil že v svojem roškem obdobju, ko se je obrnil s posebno anketo na denarne in hranilne zavode na osvobojenem ozemlju, v kateri naj bi mu sporočili razmere, v katerih poslujejo, in svoje bilance. Odgovori, ki jih je dobil, so pokazali, da je bil tedaj položaj denarnih zavodov kaj različen, skoraj vsem pa je bilo skupno, da skoraj niso poslovali, bodisi zaradi zaščite denarnih zavodov ali zaradi nemirnega vojnega časa, ki je razpršila upravne organe in strokovne kadre, pa tudi denar, in prekinila zveze s centralami v Ljubljani, mogli pa bi poslovati ob primerem kreditu, ki bi ga dal na razpolago Denarni zavod.¹²⁵

Po opravljeni anketi je vodstvo Denarnega zavoda predlagalo predsedstvu SNOS, da zaradi požitve gospodarskega življenja in denarnega obtoka ukine še vedno veljavno zaščito denarnih zavodov in sprostí hranilne vloge.¹²⁶ Predlog je predsedstvo SNOS sprejelo in 5. junija 1944 izdalo odlok o ukinitvi zaščite denarnih zavodov, o izplačevanju denarnih vlog in spremembi obrestne mere, v katerem je določilo, da ukinja zaščito denarnih zavodov s 15. junijem 1944. Prebivalcem osvobojenega ozemlja denarni zavodi izplačujejo vloge do 2000 lir v celoti, nad 2000 lir pa po 500 lir v štirinajstdnevni obrok, v izjemnih primerih na podlagi potrdila krajevnega NOO tudi več. Stare vloge so bile izenačene z novimi, v kolikor jih vlagalec ob sprostitvi vlog ni dvignil. Pologi so bili možni v plačilnih bonih ali v lirah, morali pa so se knjižiti ločeno. Potrebni kredit za poslovanje so mogli denarni zavodi dobiti pri Denarnem zavodu Slovenije.

Odlok je z veljavnostjo od 1. julija 1944 določil tudi nove obrestne mere, ki so znašale za vloge od 2 (nevezane) do 3,5 % (vezane s 6 mesečnim odpovednim rokom) letno, za posojila pa je znašala obrestna mera vključno s stroški 5 (hipotečno jamstvo) ali 5,5 % (na tekoči račun).¹²⁷

Odlok je postavil temelje za sprostitev dela vsaj nekaterih denarnih zavodov v Beli krajini, ki so že pred tem odlokom ali po njem zaprosile in dobile kredit Denarnega zavoda, medtem ko je ostale oviralo dejstvo, da je njihova nelikvidna sredstva prevzela Privilegirana agrarna banka in so posedovale le njene obveznice, položene pri Banca d'Italia. Za kredit so zaprosile Posojilnica in Mestna hranilnica v Črnomlju, Hranilnica in posojilnica v Semiču, Prva dolenjska posojilnica in Hranilnica in posojilnica v Metliki pa sta razpolagali z lastnimi sredstvi. Posojila je odobral Denarni zavod na podlagi hipoteke, menične izjave in cesije, kredite pa je odobral s 3,5 % obrestno mero.¹²⁸

Po sprostitvi dela bančnih zavodov je stanje hranilnih vlog delno padlo, vendar pa za manj kot so finančni organi narodnoosvobodilnega gibanja pričakovali, tako da je bilo mogoče ohraniti likvidnost s sodelovanjem Denarnega zavoda; postopno je njihova višina celo naraščala, kar je imel Denarni zavod za dokaz zaupanja v denarne zavode in v partizansko ljudsko oblast, je pa gotovo tudi izraz majhnega pomena denarja za končnega kmetijskega proizvajalca, saj je mogel kupiti le malo

¹²⁴ AIZDG, f. 523, dnevnik poslovanja 2. 6.—31. 10. 1944.

¹²⁵ AIZDG, f. 521/II, poročilo Denarnega zavoda preds. SNOS 5. 5. in 2. 6. 1944.

¹²⁶ Prav tam, poročilo Denarnega zavoda preds. SNOS 2. 6. 1944.

¹²⁷ AIZDG, f. 479/I, odlok o ukinitvi zaščite denarnih zavodov, o izplačevanju denarnih vlog in spremembi obrestne mere; f. 521/I, dopis Denarnega zavoda preds. SNOS 3. 6. 1944 z osnutkom odloka.

¹²⁸ AIZDG, f. 521/I, dopis Denarnega zavoda preds. SNOS 3. 6. 1944; L. Dolinšek — A. Ogrin, nav. d., str. 16—17 in 18—21; AIZDG, f. 521/II, poročilo Denarnega zavoda preds. SNOS 2. 6. 1944.

potrebnih dobrin.¹²⁹ Poslovanje denarnih zavodov je bilo omejeno v toliko, da zaradi vojnih razmer ni bila dovoljena prisilna izterjava dolgov, temveč je bilo prepuščeno dolžnikom samim, da po svojih močeh te vračajo, zavodi pa so bili dolžni tako vplačilo sprejeti.¹³⁰

Zajemanja denarnih sredstev prebivalstva s hranilno službo se je lotil tudi Denarni zavod. Do oktobra 1944 je pripravil hranilne knjižice za varčevalce, vloge pa je sprejemal tudi na začasna potrdila. Glede na obseg in višino zajetih sredstev (okoli 420 000 lir pologov) je bila hranilna služba pomembna tudi iz propagandnega vidika.¹³¹

Za čimbolj tekoče poslovanje med organi in ustanovami narodnoosvobodilnega gibanja ter ostalimi denarnimi zavodi na osvobojenem ozemlju je Denarni zavod uvedel tekoče račune, za olajšavo v poslovanju pa čekovne knjižice.¹³²

Nadzor nad dolgovi narodnoosvobodilnega gibanja pri prebivalstvu je Denarni zavod zagotovil z izdajo numeriranih priznanic za prejeto blago, ki so jih morali uporabljati tako vojaški kot civilni organi narodnoosvobodilnega gibanja. S tem si je Denarni zavod zagotovil možnost kontrole nakupov in zlasti višine dolga, saj je izdane priznanice sproti registriral. Žal pa je bila ta kontrola možna le od jeseni 1944, ko so priznanice prišle v promet. Do konca vojne je bilo registriranih za okoli 42 milijonov lir terjatev, terjatve pred uvedbo priznanic Denarnega zavoda pa so znašale po ocenah nad 100 milijonov lir. Ker pa so se priznanice glasile na lirske bone, je s tem Denarni zavod tudi uvajal lirske bon v denarni promet na vsem slovenskem ozemlju v skladu z odlokom predsedstva SNOS. Priznanice so bile prenosne, pravilno opremljene so imele enak status kot pravi lirske boni.¹³³

Poživitev gospodarstva je Denarni zavod spodbujal tudi neposredno, s krediti nekaterim gospodarskim podjetjem ali dejavnostim, tako npr. je spodbujal trgovino in s tem v zvezi kreditiral delo nekaterih trgovskih zadrug (konzumov), bil je nosilec obnovitve dela premogovnika Kanižarica, posredno pa je preko nadzora denarnih zavodov spodbujal njihovo kreditiranje gospodarske dejavnosti, npr. investicijo Prve dolenske posojilnice v opekarstvo zadrugo.¹³⁴

Posebno področje dela Denarnega zavoda Slovenije je bilo tudi valutno poslovanje in je obsegalo predvsem nakup valut, ki so jih potrebovali organi narodnoosvobodilnega gibanja za nabave zunaj osvobojenega ozemlja ali zunaj slovenskega ozemlja. Najbolj iskane so bile kune, valuta NDH, ki so bile potrebne za nakupe na hrvaškem ozemlju. Potrebe po RM so bile manjše, vendar pa so jih na osvobojeno ozemlje prinašali številni begunci z nemškega okupacijskega območja. Nekaj svojega denarja so zamenjevali tudi člani vojaških misij pri Glavnem štabu.¹³⁵

Zamenjava je potekala po kurzih, kot jih je mogel Denarni zavod ugotoviti iz različnih časopisov; nakupni in prodajni tečaj sta bila različna. Tečaji so bili relativno stalni, najbolj je nihal kurz dolarja.

Najbolj problematična je bila zamenjava RM kot valute okupatorja in zaradi pričakovanja njenega poloma ob porazu nemškega rajha. Oktobra 1944 je predsedstvo SNOS sklenilo, da Denarni zavod ne sme ustvarjati uradnega tečaja za menjavo

¹²⁹ AIZDG, f. 521/I, sestavek Kam z odvečnim denarjem; f. 521/II, poročilo Denarnega zavoda preds. SNOS 2. 6. 1944, poročilo S. Kramarja Denarnemu zavodu 31. 12. 1944.

¹³⁰ AIZDG, f. 521/I, poročilo odseka za finance preds. SNOS 2. 4. 1944; f. 521/II, poročilo Denarnega zavoda preds. SNOS 2. 6. 1944; L. Dolinšek — A. Ogrin, nav. d., str. 17.

¹³¹ AIZDG, f. 523, dnevnik hranilnih vlog. Hranilne knjižice (vseh je bilo izdanih do konca vojne 344) so imele spominsko posvetilo, ki je poudarjalo, da jih je izdal Denarni zavod Slovenije med narodnoosvobodilnim bojem in da so spomenik veličini in moči tega gibanja. Operacij s hranilnimi vlogami je bilo zelo malo (le 8 dvigov, hranilnih knjižic z večkratnimi plogi le nekaj več). Ena od hranilnih knjižic je bila odprta tudi na ime Josipa Broza Tita.

¹³² L. Dolinšek — A. Ogrin, nav. d., str. 24; AIZDG, f. 521/II, poročili Denarnega zavoda za september in oktober 1944. Konec oktobra je bilo odprtih 34 tekočih računov in 14 imetnikov čekovnih knjižic.

¹³³ AIZDG, f. 464/I, zapisnik 4. seje načelnikov odsekov . . . 16. 10. 1944; f. 525/V, navodila za uporabo priznanic 18. 11. 1944, mesečno poročilo Denarnega zavoda za november 1944; Slovenska partizanska plačilna sredstva, str. 110—111.

¹³⁴ AIZDG, f. 521/II, poročili Denarnega zavoda za avgust 1944 in september 1944.

¹³⁵ AIZDG, f. 521/I, pregled razvoja Denarnega zavoda (julij 1945); f. 524, knjiga nakupov in prodaje valut; L. Dolinšek — A. Ogrin, nav. d., str. 22—24. Avgusta 1944 je obiskal Denarni zavod angleški vojni poročevalec, ki se je zanimal za tedanje in bodoče delovanje zavoda, odprl pa je tudi dva tekoča računa. (AIZDG, f. 521/II, poročilo Denarnega zavoda predsedstvu SNOS 16. 8. 1944).

Valuta Tečaj	1 RM		100 kun		1 \$ USA	
	Nakupni	Prodajni	Nakupni	Prodajni	Nakupni	Prodajni
VIII/1944	2,50 3,00	2,75 3,00	10	11,11	240 250	350
1944/45	2,50	2,60	10	11		600
IV/1945	2,50	2,60	8 9	9 10	500	

Tabela 2. — Valutni tečaji Denarnega zavoda Slovenije 1944—1945 v lirah¹³⁶

RM, kar je ta moral upoštevati. Seveda pa ni bilo menjave RM mogoče docela preprečiti, ker bi to pomenilo beguncem odvzeti še najskromnejše možnosti za samoskrbo, zato so določili, da RM odkupujejo le od beguncev sprejemni centri za begunce in posredovalnica za delo v Črnomlju po običajnem kurzu, vendar le zmerne vsote, ki so potrebne za preživljanje.¹³⁷

Zunaj svoje redne dejavnosti je Denarni zavod Slovenije posvečal veliko skrb pripravam na osvoboditev slovenskega ozemlja ter finančnim ukrepom ob prevzemu oblasti in pripravam na organizacijo finančnih organov in denarnih zavodov v novi, federalni Sloveniji. Zlasti jih je zaposlovalo valutno vprašanje, pri čemer je izvedlo vse priprave za takojšnjo zamenjavo denarja s svojim plačilnim bonom. Te priprave so bile zlasti intenzivne poleti in jeseni 1944, ko je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji pričakovalo, da bo nastopil zlom nemškega rajha že pred zimo. Zato je tudi pohitelo za uveljavitvijo plačilnega bona kot uradnega plačilnega sredstva na vsem slovenskem ozemlju. V številnih referatih, ki so se tikali skoraj vseh finančnih vprašanj, so številni sodelavci Denarnega zavoda Slovenije, odseka za finance in Študijske komisije pri predsedstvu SNOS vsebinsko rešili najpomembnejša načela bodoče ureditve financ, njihova izpeljava pa v spremenjenih razmerah spomladi leta 1945 ni bila vselej mogoča, saj je marsikateri ukrep izvedla že vlada DFJ.¹³⁸ Takrat, ko so potekale intenzivne priprave za prevzem oblasti, je bilo tudi redno poslovanje Denarnega zavoda najbolj intenzivno, tako po obsegu kot področjih delovanja; promet je uplahnil zlasti pozimi 1944/45 zaradi pomanjkanja denarja (gotovine).¹³⁹

S poslovanjem v Črnomlju je Denarni zavod prenehal sredi aprila 1945, ko je bil evakuiran skupaj z drugimi organi narodnoosvobodilnega gibanja v Gorski Ko-

	Celotni promet	Blagajna		Hranilne vloge		Emisija
		Polog	Dvig	Dvig	Polog	
VI/1944	8,0	5,1	2,6			
VII	88,7	33,2	15,2			0,28
VIII	28,8	3,3	12,4			1,0
IX	17,4	1,5	5,0			0,742
X	13,9	1,6	4,4		0,0574	0,405
XI	16,3	2,7	6,3	0,0059	0,146	0,35
XII	4,9	1,5	2,0	0,0005	0,136	0,053
I/1945	4,3	0,7	0,95	0,001	0,017	0
II	1,4	0,3	0,8	0,0004	0,016	0
III	68,35	48,6	13,0	0,0008	0,006	41,768
IV	56,55	45,0	8,6	0	0,047	40,0
V	83,6	50,25	28,95	0	0,066	21,829

Tabela 3. — Obseg poslovanja Denarnega zavoda Slovenije v mio lir¹⁴⁰

¹³⁶ AIZDG, f. 522, 523 in 524, dnevnik poslovanja in knjiga nakupov in prodaje valut.

¹³⁷ AIZDG, f. 464/I, zapisnik 5. seje načelnikov odsekov... 23. 10. 1944; f. 521/II, poročilo Denarnega zavoda za oktober 1944.

¹³⁸ AIZDG, f. 521/I, pregled razvoja Denarnega zavoda navaja 17 referatov in študij s področja financ in denarništva; L. Dolinsek — A. Ogrin, nav. d., str. 27—31.

¹³⁹ AIZDG, f. 521/IV, poročilo Denarnega zavoda preds. SNOS 9. 2. 1945.

¹⁴⁰ AIZDG, f. 522 in 523, dnevnik poslovanja Denarnega zavoda.

tar in nato na Primorsko. Od tam je večina osebja prišla v Ljubljano maja 1945 in takoj nadaljevala s poslovanjem v prostorih Državne hipotekarne banke. Osebje centrale se je hitro pomnožilo (junija je štel 26 ljudi), ustanovili pa so tudi mrežo podružnic. Pravo zarezo v delovanju Denarnega zavoda Slovenije in prehod v mirnodobno stanje pa pomeni šele izid zakona o Denarnem zavodu Slovenije 21. junija 1945.¹⁴¹

Zusammenfassung

FINANZQUELLEN UND GELDWESEN DER VOLKSBEFREIUNGSBEWEGUNG IN SLOWENIEN 1941—1945

Damijan Guštin

Der Zweite Welt krieg brachte eine Reihe von Erschütterungen in die bestehenden Finanzsysteme, im allgemeinen aber wurde die Rolle der Waren-Geldbeziehungen verkleinert, die Rolle der Elemente der Naturalienwirtschaft hingegen vergrößert.

In der fast Kriegswirtschaft der Monarchie Jugoslawiens hat ihre Niederlage im kurzdauernden Aprilkrieg totalen Zusammenbruch des Finanzsystems verursacht, da ihr Territorium ja unter den Angreifern aufgeteilt wurde. Die drei Angreifer, die sich das slowenische Territorium verteilten, haben ähnliche, doch in den Einzelheiten verschiedene Maßnahmen getroffen. Sie haben bald nach der Okkupierung, im Mai und Juni 1941, in den okkupierten Gebieten ihren Geldwert (Lira, Reichsmarke und Pengő) als legale Zahlungsmittel eingeführt und die slowenische Bevölkerung wurde in den nachteiligen Dinarwechsel gezwungen. Der italienische Okkupator hat das weit meiste Kapital in den Bankanstalten in Slowenien kontrolliert, der deutsche hingegen hat das Banknetz mit totalem Einschluß in seine Banken streng geändert.

Die Volksbefreiungsbewegung, deren Programm am sofortigen Kampf gegen den Okkupator beruhte, nützte auch beträchtliche Finanzmittel, mit denen aber nur elementare materielle und Existenzbedürfnisse der betroffenen Bevölkerung, Aktivisten und Partisaneneinheiten befriedigt können wurden. Ihre Finanzierung wurde am Anfang ausschließlich und später vorwiegend von eigenen Quellen abhängig. Sie waren die folgenden: freiwillige Beiträge der slowenischen Bevölkerung der Volkssteuer, der schon im September 1941 eingeführt wurde, zwei öffentliche Anleihen, die sogenannte Freiheitsanleihe in 1941; Volksbefreiungsanleihe in 1943 und die kurzfristigen Anleihen in 1944; auch die westlichen Verbündeten haben der Volksbefreiungsbewegung in 1943/44 eine Anleihe zugeteilt.

Zwecks der Finanzmittelsammlung und -verwaltung entwickelte die Volksbefreiungsbewegung im Rahmen der Volksgewaltorgane eine Reihe von Finanzorganen — von den Kassierern und Finanzreferenten, Finanzwirtschaftlichen Ausschüssen bis zu den Wirtschaftskommissionen, im Einklang mit ihrer Kraft und den Verhältnissen in einzelnen Gebieten. Die höchsten Finanzorgane waren das Finanzkommissariat des Volksbefreiungsrates in 1942, die Finanzabteilung bei der Verwaltungskommission fürs befreite slowenische Gebiet und das Volksbefreiungsrat für slowenisches Küstenland nach der Kapitulation Italiens und in den Jahren 1944 und 1945 die Finanzabteilung beim Präsidium des slowenischen Volksbefreiungsrates (in Textfortsetzung: SNOS). Im März 1944 wurde beim SNOS-Präsidium die Geldanstalt Sloweniens gegründet. Ihre Aufgabe war das Banksystem im befreiten Gebiet zu richten, die Kreditgewährung, das Sparen und die Wechselgeschäfte zu realisieren, zugleich war sie aber auch ein Studiumszentrum für die Projektausarbeitung des Finanzsystems im zukünftigen befreiten Slowenien.

¹⁴¹ AIZDG, f. 521/I, pregled razvoja Denarnega zavoda (julij 1945); Uradni list SNOS in Narodne vlade Slovenije I/II, št. 11, 23. 6. 1945, zakon o Denarnem zavodu Slovenije; L. Dolinšek — A. Ogrin, nav. d., str. 32—34; A. Rogelj: Poslovanje Denarnega zavoda Slovenije po osvoboditvi, Borec XX, 1969, št. 5, str. 470—472; R. Kavčič: Notranja in zunanja reorganizacija Denarnega zavoda Slovenije ter likvidacija starih bank v združeni Sloveniji, prav tam, str. 474—475.

Die wichtigste Aufgabe der Bankanstalt Sloweniens war aber die Emmission des Zahlungsmittels der Volksbefreiungsbewegung — des (Lira-) Zahlungsgutscheins. Die ersten Notzahlungsmittel entwickelten sich aus den Verpflichtungsscheinen der öffentlichen Anleihen, die wegen des allgemeinen Geldmittelmangel in Umlauf gekommen sind. Im Prozeß der slowenischen Staatswesensformierung, besonders im Jahre 1944, zeigte sich das Bedürfnis nach der Emmission des eigenen Zahlungsmittels, worüber auf der ersten SNOS-Sitzung im Februar 1944 Entschluß gefaßt wurde. Zuerst gründete der Zahlungsgutachein auf dem Lirawert, im Herbst 1944 versuchte man, aber nur teilweise mit Erfolg, ihn von der Liragrundlage zu scheiden. Dem ersten Emmissionsvollmacht zufolge könnte die Geldanstalt Sloweniens für 20 Millionen Lire der Zahlungsgutscheine in den Umlauf geben. Aber trotz der außerordentlich inventiven Erfindsamkeit könnten die Drucker der Volksbefreiungsbewegung wegen äußerst beschränkten materiellen Möglichkeiten sogar bis zum Ende des Krieges diese Summe nicht erreichen; sie haben nur für gute 4,5 Millionen Lire der Gutscheine gedruckt. Der zweiten Emmissionsvollmacht zufolge sollte die Geldanstalt Sloweniens für 80 Millionen Lire der Gutscheine in den Umgang geben. Sie wurden in schon befreitem Belgrad gedruckt und sind einen guten Monat vor dem Kriegsende in den Umlauf gekommen. Die Geldanstalt Sloweniens könnte während des Krieges den Geldumlauf nicht wesentlich fördern, hat ihn doch geordnet, so daß sie nach der Befreiung samt der Finanzabteilung beim SNOS-Präsidium einen guten und fachlichen Ausgangspunkt des neuen Finanzsystems der föderalen Einheit Slowenien darstellte.

KRONIKA

Casopis za slovensko krajevno zgodovino

Sekcija za krajevno zgodovino Zveze zgodovinskih društev Slovenije že vse od leta 1953 izdaja svoje glasilo — »Kroniko«. Revija je ilustrirana in poleg poljudno-znanstvenih prispevkov iz slovenske krajevne zgodovine pogosto objavlja tudi razprave in članke, ki po svoji problematiki presegajo ozke lokalne okvire. »Kronika« ima namen popularizirati zgodovino in zato poroča o delu zgodovinskih ustanov in objavlja ocene novih knjig, pomembnih za slovensko zgodovinopisje.

»Kroniko« lahko naročite na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I. Letna naročnina za tri številke znaša za ustanove 450 dinarjev, za posameznike 300 dinarjev, posamezna številka velja 150 dinarjev, dvojna številka 250 dinarjev.

Po izredno ugodnih cenah so na razpolago tudi večinoma vsi starejši letniki revije: od 3/1955 do 23/1975 po 50 din (le letnik 15/1967 je razprodan), letnika 24/1976 in 25/1977 po 75 din, letnik 1978 po 120 din in letnika 1979 in 1980 po 160 din za posameznike oziroma po 240 din za ustanove, letnik 1981 po 160 oziroma 250 din in letnik 1982 po 180 oziroma 280 din.

V seriji »Knjižnica Kronike« so doslej izšle naslednje publikacije:

- Milko Kos, SREDNJEVEŠKA LJUBLJANA, topografski opis mesta in okolice (1955), 96 strani. Cena: 20 dinarjev;
- Igor Vrišer, RAZVOJ PREBIVALSTVA NA OBMOČJU LJUBLJANE (1956), 72 strani. Cena: 20 dinarjev;
- Vlado Valenčič, SLADKORNA INDUSTRIJA V LJUBLJANI (1957), 68 strani. Cena: 20 dinarjev;
- Sergij Vilfan — Josip Černivec, ZGODOVINA LJUBLJANSKE MEŠTNE HIŠE (1958), 128 strani. Cena: 20 dinarjev;
- Peter Vodopivec, LUKA KNAPELJ IN ŠTIPENDISTI NJEGOVE USTANOVE (1971), 104 strani. Cena: 30 dinarjev.

Zdenko Čepič

PRISPEVEK K PROUČEVANJU VALUTARNE REFORME
LETA 1945

Referat na posvetovanju o zgodovini denarstva in bančništva na Slovenskem. Ljubljana, 11. in 12. decembra 1984.

Med najbolj zamotanimi vprašanji, s katerimi se je morala nova, ljudska oblast spoprijeti v času priprav na prevzem oblasti in ob osvoboditvi, je bila valutarna problematika. V vojnem času je na ozemlju Jugoslavije krožilo tudi deset in več različnih denarnih enot. Večina jih je bila okupatorskih: italijanska lira, nemška marka in Kreditkassenscheine, madžarski pengő, bolgarski lev in boni bolgarskega državnega posojila, albanski frank ali lek; kvizlinške valute so bile kuna Nezavisne države Hrvatske, »Nedičev« srbski dinar ter Rupnikov lirski bon, medtem ko je bil partizanski denar le lirski bon Denarnega zavoda Slovenije. Ker je takšna valutarna situacija predstavljala eno bistvenih prepek za uspešen gospodarski razvoj, predvsem pa za obnovo kot najpomembnejše in prvenstveno v prvem povojnem obdobju, so zato začeli reševati valutarno vprašanje že v času narodnoosvobodilnega boja, in to že tedaj, ko svoboda še ni bila blizu.

To velja še zlasti za Slovenijo, kjer lahko govorimo o uvajanju partizanskih plačilnih sredstev, ki so ob okupatorjevem denarju bila v obtoku že zelo zgodaj, dejansko že od leta 1941. Seveda to ni bila valutarna reforma, ki bi jo izvajalo narodnoosvobodilno gibanje, saj niti uvajanje partizanskih plačilnih sredstev do leta 1944 ni imelo takšnega namena, niti ga ni moglo imeti. Partizanska plačilna sredstva so imela od leta 1941 pa do kapitulacije Italije oziroma do črnomaljskega zasedanja SNOS predvsem praktičen namen, ki je izhajal iz konkretne situacije in potreb narodnoosvobodilnega boja — zagotoviti si denarna oziroma materialna sredstva za potrebe partizanske vojske in tudi civilnega prebivalstva.

To velja na primer že za obveznice 5 % posojila svobode¹ kot prvega plačilnega sredstva, s katerim je slovensko narodnoosvobodilno gibanje v tem prvem obdobju v veliki meri krilo svoje potrebe. Po kapitulaciji Italije je IOOF te obveznice proglasil za redno plačilno sredstvo na osvobojenem ozemlju, in so bile v denarnem prometu enakovredne italijanski liri. Z odlokom, sprejetim na prvem zasedanju SNOS februarja 1944 v Črnomlju, ko se je začela sistematično in bolj načrtno, s pogledom v daljšo perspektivo, graditev slovenske državnosti, je bil za zakonito plačilno sredstvo na osvobojenem ozemlju Slovenije proglašen lirski bon. S tem je slovenski parlament uzakonil lirski plačilni bon kot začasno valuto slovenske države.² To je bil prvi zakonodajni ukrep slovenske državne oblasti v zvezi z denarnim sistemom. Lirski bon je začel izdajati Denarni zavod Slovenije kot emisijski zavod slovenske federalne enote v okviru federativne Jugoslavije. Ustanovljen je bil z namenom, da skrbi za osredotočenje in poenostavljanje denarnega prometa na ozemlju Slovenije.³ Slovensko narodnoosvobodilno gibanje je s tem prenehalo biti od-

¹ Odlok Slovenskega narodnoosvobodilnega odbora o posojilu svobode, Dokumenti o razvoju ljudske oblasti v Sloveniji (dalje navajam: Snuderl, Dokumenti), 8, str. 24. Ta odlok je bil hkrati z odlokom o narodnem davku, ki ga je tudi sprejel SNOO izraz začetka slovenske finančne oblasti; Odlok o posojilu svobode je Prezidi ljudske skupščine LR Slovenije z zakonom potrdil kot zgodovinsko važen odlok. (UL LRS. 10—58/24. februarja 1948).

² Odlok o izdaji plačilnega bona, Snuderl, Dokumenti, 117, str. 145.

³ Odlok o ustanovitvi Denarnega zavoda Slovenije pri Predsedstvu SNOS, Snuderl, Dokumenti, 128, str. 155; opozoriti velja, da v ustanovnem odloku ni govora o emisijski funkciji DZS. Predsedstvo SNOS je DZS pooblastilo za izdajo plačilnega bona (Odlok o pooblastilu . . . Snuderl, Dokumenti, 129, str. 156) in DZS je prevzel obveznost in jamstvo, da bodo boni ob izdaji enotne državne valute izplačani v tej novi državni valuti, vendar pa bi to jamstvo lahko prevzela le država oziroma osrednji organ državne oblasti, v slovenskem primeru SNOS oziroma njegovo predsedstvo. S tem pa lirski boni v bistvu niso imeli značaja denarne obveznice, kajti DZS, ki je dobil po ustanovitvenem odloku le finančno tehnično-upravne naloge, ni mogel prevzeti nase odgovornosti države. Plačilni obljubi DZS, natisnjeni na bonih, je manjkala predvsem materialna podlaga.

visno le od okupatorskih valut v zvezi s preskrbo, in že vnaprej so bile preprečene težave, ki bi jih lahko povzročala inflacija okupatorskih valut ob zlomu okupatorjeve oblasti in njegovem vojaškem porazu. S tem se je začela v bistvu valutarna reforma v Sloveniji, ki pa zaradi vojne situacije ni mogla biti izvajana v celoti in na celotnem slovenskem ozemlju, marveč le na osvobojenem, kjer pa sprva slovenska valuta tudi ni povsem zaživela. Kot začasna narodna valuta na vsem slovenskem ozemlju je bil uveden lirski bon DZS oktobra 1944.⁴ S tem je bila vzpostavljena slovenska narodna valuta kot edina v vsem jugoslovanskem narodnoosvobodilnem gibanju. Lirski bon DZS je bila ena od treh »nacionalnih« valut, ki so med vojno krožile na jugoslovanskem ozemlju. Ostali dve sta bili valuti kvizlinških državnih tvorb — kuna Nezavisne države Hrvatske in srbski »Nedićev« dinar.

Valutarno problematiko, kot se je reševala v času priprav na življenje v svobodi in pa neposredno po osvoboditvi, je potrebno obravnavati v treh med seboj povezanih vsebinskih in kronološko si sledečih problemskih sklopih, gledano iz razvoja te problematike v Sloveniji. Prvi: jeseni in pozimi 1944/45, ki je predstavljal teoretične priprave na valutarne spremembe; drugi: zakonsko reševanje in določanje rešitev valutarne problematike pomladi 1945 v državnem merilu, torej tudi za tisto ozemlje, ki tedaj še ni bilo osvobojeno; tretji: zamenjava denarja v Sloveniji poleti 1945, ko je bila valutarna reforma praktično izvedena, in je začel v vsej državi veljati entoten denar — dinar Demokratične federativne Jugoslavije.

I

Valutarna problematika je bilo področje, s katerim se je slovenska ljudska oblast ukvarjala že od vsega začetka narodnoosvobodilnega boja, še posebno intenzivno pa so se organi ljudske oblasti začeli ukvarjati z njenim reševanjem takrat, ko se je svoboda zdela že zelo blizu. Tako je bilo v začetku septembra 1944 v zvezi s pripravami na prevzem oblasti rečeno, da »še pred osvoboditvijo celotnega slovenskega ozemlja uvedemo povsod kot redno in zakonito plačilno sredstvo naš bon.«⁵ Oktobra 1944 je lirski bon (bonska lira) postal začasna narodna valuta in se je po vrednosti ločil od okupatorjevega denarja, glede katerega je bilo sklenjeno, da ga preustijo njegovi usodi, to je razvrednotenju.⁶

Tako je na primer Pokrajinski odbor OF za Štajersko jeseni 1944 sklenil, da ne bo najemal več posojil v markah zaradi razširjenega mnenja, »da za marko nihče več ničesar ne da.«⁷ Prav tako je bilo glede mark, katerih je sredi oktobra 1944 imel DZS preko 100 000, rečeno, naj jih vrnejo na Štajersko in jih tam uporabijo. Priporočeno je bilo tudi, naj DZS preneha z zamenjevanjem mark štajerskih beguncev, da ne bi bilo ob zlomu Nemčije, ko bo vrednost marke še bolj padla, na »lirskem območju« preveč mark.⁸

Na osnovi vrednosti lirskega bona, katerega nominalna vrednost je bila za 10 % večja od vrednosti italijanske lire, so bile določene maksimalne cene za celotno slovensko ozemlje. V resnici pa je jeseni 1944 ta lirski bon, tedaj imenovan bon DZS ali tudi bonska lira, krožil le na osvobojenem ozemlju Bele Krajine in pa na tistem, kjer je veljala italijanska lira. Nasploh pa je lirskih bonov primanjkovalo in so zato kot enakovredno denarno sredstvo veljale tudi priznanice.

Ob praktičnem reševanju valutarne problematike jeseni 1944 v Sloveniji, so potekale tudi teoretične priprave na reševanje tega tako pomembnega vprašanja za gospodarsko življenje v svobodi. Od jeseni 1944 se je vrsta gospodarskih oziroma finančnih strokovnjakov v okviru odseka za finance pri predsedstvu SNOS, Denar-

⁴ Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja, fasc. 464, mapa I; (dalje navajam: A IZDG, 464/I); 4. seja načelnikov odsekov in predsednikov komisij pri Predsedstvu SNOS, 16. oktobra 1944.

⁵ Dr. Marijan Breclj, O izgradnji slovenske narodne oblasti, referat na II. zboru aktivistov OF, 5. septembra 1944, izdal IOOF, str. 21.

⁶ glej op. 4.

⁷ A IZDG, 436/III, 2.

⁸ A IZDG, 464/I; 5. seja načelnikov odsekov in predsednikov komisij pri Predsedstvu SNOS, 23. oktobra 1944.

nega zavoda Slovenije, Študijske komisije pri predsedstvu SNOS ukvarjala z valutarno problematiko in denarnim vprašanjem bodoče Jugoslavije s strokovno-teoretičnega stališča. V spisih, ki so bili obsežni in na visoki strokovni ravni ter v diskusijah,⁹ ki so jih imeli v okviru Študijske komisije, so opozarjali na vrsto vprašanj v zvezi z valutarnimi problemi, finančno in kreditno politiko ter predlagali konkretne rešitve teh vprašanj. Eno bistvenih vprašanj, ki se je pojavljalo v teh delih glede valutarne reforme, označene kot važne ne le v gospodarskem, marveč tudi v političnem smislu, je bil način njene izvedbe, to je načina, kako uvesti enotno denarno enoto za celotno državo v obtok. V zvezi z načinom pa je bilo vprašanje, kakšen naj bo odnos nove državne oblasti do okupatorskega denarja po osvoboditvi. S tem so se pojavljala vprašanja, ali prepustiti okupatorski denar njegovi usodi, razvrednotenju, ali okupatorski denar zamenjevati za novo enotno jugoslovansko valuto ali ne.

Za zamenjavo denarja, ki je krožil na jugoslovanskem ozemlju med okupacijo, so predvidevali, da bo izvedena na celotnem državnem ozemlju, in to v dveh fazah. Ker nad okupatorskimi valutami ni bilo mogoče imeti vpliva in kontrole in so bile le-te odvisne od vojaškega, političnega in gospodarskega položaja matičnih držav, je bil predvideni namen prve faze zamenjave vpeljava denarja, nad katerim bo nova jugoslovanska državna oblast lahko imela kontrolo. To pa je veljalo le za tiste valute, ki so jih izdajale kvizlinške oblasti v Srbiji in na Hrvaškem ter ljudska oblast v Sloveniji. V tej fazi menjave naj bi se torej zmanjšalo število valut na tri. Te valute je dr. Jože Pokorn označil za avtohtone valute.¹⁰ S tem bi se zmanjšala valutarna zmeda na jugoslovanskem ozemlju, hkrati pa bi se dosegla osamosvojitve od okupatorskih valut, ki so že izgubljale vrednost oziroma je bilo pričakovati, da se bo njihova vrednost ob popolnem porazu okupatorskih držav še bolj znižala. V drugi fazi pa bi se izvedlo poenotenje valute, to je, z zamenjavo treh avtohtonih valut bi se uvedla enotna državna valuta demokratične federativne Jugoslavije.

Vprašanje osamosvojitve od okupatorskih valut oziroma njihovega gospodarskega sistema, kar je bila naloga prve faze, je bilo najbolj pereče prav v Sloveniji, na eni strani zaradi njenega zemljepisnega položaja, na drugi zaradi vojaške situacije, na tretji pa zaradi gospodarskega in finančnega stanja, kajti skoraj ves gospodarski promet na slovenskem ozemlju so zajemale okupatorske valute, marke, lire in pengöji. V velikem delu Jugoslavije namreč vprašanje osamosvojitve od okupatorskih valut ni bilo tako akutno vprašanje, saj sta imeli tako NDH kot Nedičeva Srbija »svoj« državni, »nacionalni« denar, kuno in dinar, ki sta ju izdajali državni banki teh kvizlinških državnih tvorb — Hrvaška državna banka in Srpska narodna banka. Po mnenju slovenskih finančnih in gospodarskih strokovnjakov, ki so načrtovali ureditev valutarne problematike, naj bi se torej v prvi fazi menjave zamenjale vse okupatorske valute v Srbiji, Vojvodini, Makedoniji in Črni gori v »Nedičeve« dinarje, na območju NDH in v Dalmaciji v kune, v Sloveniji pa v lirske bone DZS. Zamenjava teh treh avtohtonih valut v enoten državni denar v drugi fazi pa naj bi bila izvedena na podlagi tečajev, določenih po kupni moči posameznih valut na njihovem območju in iz te izračunane relacije do enotne državne valute.

Posebno vprašanje, ki se je pojavljalo v teh elaboratih in diskusijah, je bila usoda okupatorjevega denarja oziroma odnos do njega po osvoboditvi; ali ga povsem prepustiti razvrednotenju in uvajati novo denarno enoto brez vsake zveze z vrednostjo okupatorjevega denarja, ali pa ta denar zamenjevati z novo valuto, sprva avtohtone in nato enotno po določenih tečajih. Tako je dr. Milan Lemež zastopal mnenje, da je okupatorska valuta gol papirnat denar brez vsake notranje vrednosti in da je le menjalno in plačilno sredstvo, pri čemer se posamezne oku-

⁹ Lavoslav Dolinšek. Valutarni problemi in denarno vprašanje bodoče Jugoslavije. A IZDG, 489/II, 1; dr. Milan Lemež, Prispevek k našim valutarnim problemom (45 listov tipkopisa). A IZDG, 517/VI (dalje navajam: Lemež); dr. Jože Pokorn, Denarna, finančna in kreditna politika v bodoči Jugoslaviji (54 listov tipkopisa). A IZDG, 525/V, 6 (dalje navajam: Pokorn); Zapisniki diskusijskih sestankov Študijske komisije z gospodarskimi strokovnjaki 13., 15., 22. in 23. decembra 1944, A IZDG, 458/II, 1.

¹⁰ Pokorn.

patorske valute med seboj razlikujejo le po kupni moči, ki pa je odvisna od gospodarskih, političnih in vojaških okoliščin okupatorskih držav ter od psiholoških okoliščin prebivalstva na okupiranih območjih. To je dokazoval s podatki o padanju vrednosti marke, ki je v prvem letu vojne veljala 7,60 lire, medtem ko se je leta 1944 dobilo zanjo le 3 oziroma 2 liri, kolikor so zanjo dajali na terenu.¹¹ V Sloveniji so dejansko uvedli lirski bon za celotno slovensko ozemlje, okupatorski denar pa so prepustili njegovi usodi.¹²

Takšno je bilo sprva tudi mnenje strokovnjakov, ki so načrtovali valutarno reformo. Pokorn je menil, da »reševati okupatorske valute bi torej pomenilo reševati imovino naših nasprotnikov in s tem reševanjem zadolževati našo oblast.«¹³ V resnici je v takšnem stališču viden način oziroma oblika razlaščenja, saj bi bili v primeru, da bi okupatorski denar propadel, imetniki tega denarja praktično razlašeni. Na drugi strani pa je imelo zastopanje tega stališča povsem materialne razloge, ljudski oblasti namreč v tem primeru ne bi bilo potrebno nadomestiti vrednosti okupatorskih valut ob zamenjavi za novo denarno enoto.

To stališče se je spremenilo, ko je konec novembra 1944 na zborovanju beograjskih trgovcev in gostilničarjev Andrija Hebrang, tedaj poverjenik za trgovino in industrijo NKOJ, poudaril zajamčenost privatne lastnine in pobude v gospodarstvu.¹⁴ To je bil razlog, da je tudi med slovenskimi gospodarskimi in finančnimi strokovnjaki prevladalo mnenje, da mora ljudska oblast prevzeti okupatorske valute v svojo plačilno obveznost, kajti »kakor je država dolžna braniti svoje državljane pred sovražno okupacijo, jih je dolžna tudi odškodovati glede posledic okupacije.«¹⁵

V obeh različicah glede odnosa ljudske oblasti do okupatorskega denarja, njegovega položaja in usode ob zamenjavi, ki so ju predlagali slovenski gospodarski strokovnjaki, so imeli pred očmi socialne, razredne in politične vzroke in posledice. Na eni strani bi bili namreč s tem, da bi okupatorski denar prepustili njegovi usodi in ga ne bi zamenjavali v novo valuto, prizadeti predvsem revnejši sloji prebivalstva, tisti, ki so sodelovali v narodnoosvobodilnem boju ali ga podpirali. To pa bi lahko imelo ne le socialne, marveč še bolj politične posledice za ljudsko oblast. Te pa bi bile hujše kot bi bil na drugi strani materialni dobiček, dosežen na račun bogatejših imetnikov okupatorskega denarja, kar bi bil tudi učinek takšnega načina valutarne reforme, po katerem bi se okupatorski denar prepustil razvrednotenju. Na tak način bi bil namreč dosežen v resnici konfiskacijski učinek na vse špekulante in vojne dobičkarje oziroma tiste, ki so imeli velike količine okupatorskega denarja. Ta poudarjena razredna vsebina zamenjave denarja je izhajala iz dejstva, da so največ okupatorskega denarja v večini primerov lahko imeli tisti, ki so se ukvarjali s špekulacijo in vojnim dobičkarstvom, kar pa so lahko počeli le v sodelovanju z okupatorjem proti narodnoosvobodilnem gibanju. V zvezi s to razredno komponento valutarne reforme pa je bil tudi predlog, da se ob zamenjavi denarja odtegne določen delež, ki bi rasel progresivno od 10 % do 50 % ali več za zamenjavo nad 1000 lir na osebo. Prav tako je bil predlagan davek na vojni dobiček.¹⁶

Iz elaboratov in diskusij, ki so bile vodene na sestankih Študijske komisije sredi decembra 1944, je mogoče razbrati, da so slovenski gospodarski in finančni strokovnjaki glede valutarnega vprašanja oziroma načina zamenjave denarja prišli do podobnih, če ne že skoraj enakih vprašanj in njih rešitev, kot so prišli do njih v Poverjeništvu za finance NKOJ. Enim in drugim sta se, verjetno neodvisno med seboj, pojavili vprašanja: ali prepustiti okupatorske valute razvrednotenju in jih ne zamenjevati za valuto nove Jugoslavije in kakšne posledice bi to imelo na socialnem, političnem in gospodarskem področju. Ugotovitev obojih je bila, da bi s takšnim reševanjem valutarne problematike bili sicer prizadeti bogati sloji, vendar pa

¹¹ Lemež.

¹² glej op. 4.

¹³ Pokorn.

¹⁴ Borba, št. 15, 29. 11. 1944, str. 1; Sa manifestativnog zbora trgovaca i ugostitelja.

¹⁵ Pokorn.

¹⁶ Pokorn, Lemež.

bi bili še bolj prizadeti tisti, ki bi izgubili že tako majhno denarno imetje in svoje prihranke. To pa bi imelo več negativnih kot pozitivnih posledic, ki bi se kazale zlasti na političnem področju.

V valutarni reformi, kakršno so predlagali slovenski gospodarski strokovnjaki jeseni 1944, je mogoče zaznati razredno-revolucionarno ost, ki se je začela v tem času jasneje kazati v vsem narodnoosvobodilnem boju. Njihovo stališče glede okupatorskega denarja in njegove usode je bilo najprej bolj radikalno kakor tisto, ki se je v istem obdobju izkristaliziralo pri centralnem finančnem organu državne oblasti nove Jugoslavije, poverjeništvu za finance NKOJ oziroma v Nacionalnem komiteju osvoboditve Jugoslavije ali natančneje pri resničnem vodstvu narodnoosvobodilnega gibanja, partiji.

II

Revolucionarno delovanje je začelo po osvoboditvi Beograda in velikega dela ozemlja na jugovzhodu države, ko so dozoreli notranjepolitični in zunanjepolitični pogoji, prehajati tudi na ekonomsko področje, s čemer se je začel jasneje zaostro-ovati razredni boj. Z odlokom predsedstva Avnoja o prehodu sovražnikovega imetja v državno lastnino je bil sprejet prvi zakoniti temelj za spreminjanje družbeno ekonomskih odnosov. Ljudska oblast pa je začela v začetku leta 1945 sprejemati in izvajati tudi druge ukrepe, ki so imeli razredni značaj in so se njihove posledice odražale v spreminjanju ekonomskega reda in v postavljanju novih ekonomskih temeljev družbe.

Z začetkom mirnodobskega življenja na že osvobojenih predelih države, to je v zaledju fronte, na kateri so potekali še srđiti boji za dokončno osvoboditev, je postalo gospodarsko življenje tisto torišče, na katerem se je vodil boj za ohranitev oziroma za nadaljnji razvoj novih političnih, ekonomskih, socialnih in drugih odnosov. To je poudaril Edvard Kardelj v predavanju po beograjskem radiu februarja 1945, ko je govoril prav o nalogah tega zaledja na gospodarskem področju pri dokončni osvoboditvi in zmagi ter ohranjanju in utrjevanju pridobitev narodnoosvobodilnega boja. Dejal je: »Tisti, ki nas niso mogli potolči ne na fronti ne politično, bodo poskušali in že poskušajo, da bi nas zlomili na gospodarskem področju.«¹⁷ Prav v boju na gospodarskem področju ter v hitri obnovi je Kardelj ter vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja videlo najpomembnejše naloge, ki so bile takrat pred ljudsko oblastjo v zaledju glede krepitve in nadaljnjega razvoja dosežkov revolucije.

Da bi to dosegli, je začela ljudska oblast že pred osvoboditvijo celotnega državnega ozemlja, kar je bilo potrebno zaradi konkretne situacije v zaledju, uvajati ukrepe, ki so bili v tem zaključnem obdobju narodnoosvobodilnega boja in tudi v prvem obdobju neposredno po osvoboditvi poleti 1945 značilni in odločilni za zaostrovanje razrednega boja prav na gospodarskem področju. Tako je bila uvedena in izvajana cela vrsta ukrepov, ki so pomenili bistveno omejevanje delovanja tistih družbenih sil, ki so želele za ohranitvijo svojih ekonomskih pozicij škoditi mladi ljudski oblasti oziroma želele prenesti tedaj že izgubljeni politični kot tudi vojaški boj na gospodarsko področje.

Eden prvih in temeljnih ukrepov, ki so imeli na eni strani namen utrjevati gospodarstvo, na drugi pa preprečevati razraščanje kontrarevolucionarnih teženj na tem področju, je bila valutarna reforma, to je zamenjava denarja. O tem je bilo govora že pred osvoboditvijo Beograda na Visu v okviru Poverjeništvu za finance NKOJ, zlasti pa še po prihodu vodstva narodnoosvobodilnega gibanja v Beograd. Tedaj je bil poverjenik za finance ing. Dušan Serbec, predvojni minister in ban ter kasnejši kraljevi namestnik.

V zvezi z delovanjem Poverjeništvu za finance v letu 1944 še pred osvoboditvijo Beograda je potrebno opozoriti na predlog oziroma Navodilo, ki ga je napisal Ser-

¹⁷ Edvard Kardelj, O današnjih pglavitnih nalogah zaledja, Pot nove Jugoslavije, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1946, str. 99.

nec marca 1944 na Kočevskem Rogu, v tako imenovanem »roškem« obdobju delovanja NKOJ. V teh Navodilih je predlagal osnovanje pokrajinskih denarnih zavodov, ki naj bi se osnovali pri vseh pokrajinskih antifašističnih svetih narodne osvoboditve po slovenskem »vzorcu«, saj je bil prav tedaj osnovan Denarni zavod Slovenije. Ti pokrajinski zavodi naj bi »po naši zmagi in zmagi naših zaveznikov služili kot osnova mirnodobski finančni administraciji.« Po tem predlogu naj bi ti denarni zavodi izdajali bone, ki bi se glasili na valute, ki so krožile po posameznih območjih; zlasti je imel v mislih liro, ki naj bi bila po njegovem mnenju stabilna valuta, ker naj bi zanjo bili zainteresirani Angleži. Nikakor pa ni bil Serbec za to, da bi izdajali bone, glaseče se na kune ali »Nedičeve« dinarje, ker sta bili ti valuti brez vrednosti in podlage. Za marke in lire je predlagal, da bi se hranile in bi po osvoboditvi služile kot devize za nabavo materiala, potrebnega za obnovo in proizvodnjo. To Navodilo, ki ga je napisal Serbec, sicer ni bilo dostavljeno pokrajinskim antifašističnim svetom, ker je po mnenju Moše Pijade bilo predvsem terminološko slabo in netočno (o vsebini se ni izjasnil), vendar vseeno kaže na poskus poenotenja reševanja finančne in valutarne problematike že v času vojne.¹⁸

Jeseni 1944, še pred osvoboditvijo Beograda in preselitvijo Poverjenišva za finance NKOJ v Beograd, je to pripravljalo osnovne postavke za zakon o zamenjavi okupatorskega denarja oziroma za uvedbo nove, enotne valute nove Jugoslavije. Ob tem se je med drugim pojavilo vprašanje glede imena te nove valute in v zvezi s tem so bili dani zanimivi predlogi. »Dinar« kot denarno enoto prejšnje države naj bi zamenjali z drugimi nazivi; predlagan je bil »perper« po denarju iz srednjeveške srbske in kasneje črnogorske države. Poverjenik Serbec je predlagal »lipo« po drevesu-simbolu slovanstva. Na koncu pa je vseeno prevladalo mnenje, naj ostane ime jugoslovanske denarne enote vseeno »dinar«, saj se tudi v tem kaže državna kontinuiteta Jugoslavije v mednarodnem okviru.¹⁹

Bolj pomembno kot ime enotne jugoslovanske valute je bilo vprašanje, kako izvesti zamenjavo, kako uvesti nov jugoslovanski denar — dinar v obtok. To vprašanje je namreč presegalo ozko finančno-valutarno problematiko in je zadevalo v bistvena vprašanja urejanja gospodarskega življenja in pa tudi političnih odnosov. saj je način zamenjave denarja zadeval v lastninske odnose. Podobno kot so se pred takšno dilemo znašli slovenski finančni strokovnjaki v okviru priprav na prevzem oblasti, sta bili tudi v Poverjeništvu za finance NKOJ dve različici glede načina zamenjave denarja in uvajanja dinarja kot enotnega plačilnega sredstva za celotno državo. Po prvem naj bi se ves okupatorski denar na ozemlju Jugoslavije razglasil za neveljavnega in brez vrednosti, nov jugoslovanski denar pa bi bil dan v obtok povsem neodvisno od teh valut, njihove vrednosti in količine v obtoku. Drugi predlog pa je bil, da se okupatorskim valutam prizna njihova vrednost ter se jih iz obtoka potegne z zamenjavo po določenih tečajih. Za prvi predlog sta se zavzemala sovjetska svetovalca, ki sta sodelovala v razpravah o načinu zamenjave denarja v Jugoslaviji.²⁰ Kljub argumentom za prvo različico načina zamenjave denarja je prevladala druga različica. Argumenti za prvo različico načina zamenjave denarja so bili predvsem praktični in materialni, saj ne bi bilo potrebno ob uvajanju novega jugoslovanskega denarja v obtok izplačevati imetnikom okupatorskih valut vrednosti le-teh, kar bi pomenilo materialni prihranek za državo. Druga vrsta argumentov za ta način zamenjave pa je imela razredno-revolucionarni značaj, kajti s tem bi bili v veliki meri prizadeti oziroma razlaščeni največji imetniki okupatorskega denarja, ki pa so bili predvsem nasprotniki narodnoosvobodilnega gibanja. Z zmago druge različice je

¹⁸ Slobodan Nešović, Stvaranje nove Jugoslavije, Beograd 1981, str. 403—408; Uputstvo Poverjenišva za finansije NKOJ-a o osnivanju zemaljskih novčanik zavoda i o zavodenju dažbina.

¹⁹ Dr. Obren Blagojević, Naše finansije u periodu narodnooslobodilačke borbe 1941—1945, Istorija XX veka, XIII, 1975, Institut za savremenu istoriju — Narodna knjiga, Beograd 1975 (dalje navajam: Blagojević), str. 130. Navedbe dr. O. Blagojevića o reševanju finančno-valutarne problematike konec leta 1944 in v letu 1945 so vir prve roke, kajti Blagojević je bil tedaj najprej pomočnik poverjenika za finance NKOJ, nato pa pomočnik ministra za finance in je aktivno sodeloval pri pripravljanju in izvanju valutarne reforme.

²⁰ Blagojević, 131.

prevladalo socialno načelo, kajti kljub razrednemu značaju, ki je bil v procesu zamenjave denarja vsekakor tudi mišljen, je bilo upoštevano načelo, da se ne sme prehitovati s preveč radikalnimi rešitvami, ki bi ne bile v skladu s hotenji in razumevanjem ljudskih množic in bi jim bile celo škodljive, škodljive tudi iz političnega in propagandnega stališča za ljudsko oblast, saj bi že z enim od prvih ukrepov na gospodarskem področju bila prizadeta večina prebivalstva.

Prve priprave glede zamenjave denarja so bile izvedene že januarja 1945, ko je bila ustanovljena Vrhovna komisija za zamenjavo denarja.²¹ Kljub temu, da še ni bilo osvobojeno celotno državno ozemlje, in torej ni bilo mogoče uvesti na vsem tem ozemlju nove, enotne valute, je bilo sklenjeno, da se bo začela izvajati valutarna reforma na tedaj že osvobojenih predelih, to je v Srbiji, Vojvodini, Kosovu, Makedoniji, Črni gori in Sandžaku. Na teh teritorijih so bile v obtoku sledeče valute: srbski »Nedićev« dinar, kuna (v Sremu), madžarski pengő, albanski frank ali lek, bolgarski lev in italijanska lira. Uvedba enotne valute na že osvobojenih predelih Jugoslavije je bila namreč potrebna zaradi urejanja razmer gospodarsko-političnega značaja, od davčne politike dalje pa do vprašanja enotnih cen in mezd, vse to pa zato, da bi se ustvarili čim boljši pogoji za obnovo in dokončno osvoboditev celotne države. Z uvedbo enotne jugoslovanske valute na že osvobojenih predelih države bi bili preprečeni tudi vsi inflacijski učinki, ki so prizadeli valute sosednjih, do tedaj okupatorskih držav.²² To je bil tudi eden pomembnejših vzrokov, ki je vodil k čimprejšnji zamenjavi denarja v le dobri polovici Jugoslavije; inflacija je na primer močno pestila bolgarski lev, italijansko liro, madžarski pengő, pa je zato obstajala nevarnost, da bi velike količine teh valut na jugoslovanskem ozemlju ob njihovi zamenjavi za dinarje DFJ le tem škodovala in poslabšala že tako težko finančno situacijo. Hkrati pa je bilo s to zamenjavo mogoče dobiti osnovo, potrebno za določanje tečajev za zamenjavo na ozemlju, ki tedaj še ni bilo osvobojeno.

Zakon o odvzemu iz obtoka in zamenjavi okupatorskih bankovcev je bil sprejet 5. aprila v Predsedstvu Avnoja, objavljen pa je bil 10. aprila 1945.²³ Iste dne je bil sprejet tudi Zakon o tečajih za odvzem okupacijskih bankovcev iz obtoka in o poravnavanju obveznosti. Uradno je bil objavljen v Uradnem listu šele 19. aprila, to je le dan pred začetkom menjave okupatorskih in kvizlinških valut, ki so na teh ozemljih veljale.²⁴ Tako kasna objava tečajev zamenjave naj bi onemogočila špekuliranje tistim, ki so imeli večje količine določenega okupatorskega ali kvizlinškega denarja. S tem je bilo preprečeno menjavanje raznih valut med seboj v tisto, ki je imela najboljši tečaj zamenjave za dinar DFJ.

V obtok so bili dani dinarski bankovci, ki so se glasili na 1000, 500, 100, 50, 20, 10, 5 in 1 dinar. Najnižje vrednosti bankovcev so nadomestovale drobiž; kovanci nove Jugoslavije so prišli v obtok šele v začetku avgusta (za 0,50 din DFJ) oziroma v začetku novembra 1945 po 1,2 in 5 dinarjev. Odvzem okupacijskega kovanega denarja iz prometa je bil namreč uzakonjen šele julija 1945,²⁵ tedaj pa je bil sprejet tudi Zakon o kovanju drobnega denarja DFJ.²⁶

Na ozemlju, ki je bilo že od jeseni 1944 svobodno, je bila izvedena zamenjava denarja od 20. do 30. aprila, s čemer pa je bilo v načelu že rešeno valutarno vprašanje za celotno državo. Z zakonom o zamenjavi denarja je bila ponovno uvedena enotna denarna enota za celotno Jugoslavijo. Tedaj je sicer veljala le za osvobojene predele, vendar pa je to omogočalo »zedinitev celotnega dosedanjega osvobojenega

²¹ Arhiv Jugoslavije, fond Ministarstva finansija vlade FNRJ, fasc. 471; Zapisnici sednica Vrhovne komisije za zamenjavo novčanica. Prva seja je bila 17. 1. 1945, do sprejema zakona v začetku aprila pa jih je bilo še 24.

²² Po podatkih, ki jih je v referatu ob sprejemanju Zakona o odvzemu iz obtoka in zamenjavi okupacijskih bankovcev v Predsedstvu Avnoja navedel minister za financečasne vlade DFJ Sreten Zujević, se je na primer od konca avgusta 1944 do začetka aprila 1945 količina bolgarskih levov v obtoku skoraj podvojila. Zakonodavni rad Predsedništva AVNOJ-a i Predsedništva Privremene narodne skupštine DFJ (19. novembra 1944—27. oktobra 1945), stenografske beležke (dalje navajam: Zakonodavni rad), str. 94.

²³ UL DFJ, 20—198/10. 04. 1945.

²⁴ UL DFJ, 23—223/19. 04. 1945.

²⁵ UL DFJ, 53—479/27. 07. 1945.

²⁶ UL DFJ, 53—478/27. 07. 1945.

ozemlja, kakor tudi območij, ki še bodo osvobojena, v eno gospodarsko celoto.²⁷ S sprejetjem tega zakona je bila omogočena izenačitev cen in s tem tudi reden in normalen gospodarski promet med tedaj valutarno ločenimi območji. Nasploh je bil podan s tem zakonom eden najpomembnejših pogojev za urejanje in normalizacijo finančnih in gospodarskih razmer v celoti ter za nadaljnje velike korake pri obnavljanju gospodarstva in porušene domovine.

Bistveni vprašanji valutarne reforme oziroma poenotenja denarnega sistema v Jugoslaviji sta bili: ugotavljanje in določanje vzajemnih tečajev med posameznimi okupatorskimi valutami in pa določanje količine novega jugoslovanskega denarja v obtoku ter s tem v zvezi določanje tečajev za zamenjavo okupatorskih valut za novo jugoslovansko valuto. Od količine dinarja v obtoku pa so bile odvisne tudi cene in njihova rast, s čemer pa je bilo povezano vprašanje mezd in plač in nasploh socialnega položaja zaposlenih. Zamenjava okupatorskih in kvizlinških valut ni imela namena le poenotiti valuto v Jugoslaviji in s tem odpraviti valutarno zmedo, marveč je hkrati ta ukrep imel tudi deflacijski namen,²⁸ kajti osnovna značilnost tedanje finančne, posebno še valutarne politike je bilo hotenje doseči trden tečaj dinarja.²⁹

Določanje tečajev posameznih valut je bilo zaradi valutarne in nasploh finančne zmede zapleteno; tako ni bilo mogoče določiti vzajemnih tečajev med posameznimi okupatorskimi valutami niti na osnovi kupne moči teh valut, ker je to preprečevala razlika med cenami po posameznih valutarnih območjih. Za merilo tečajev ni bilo mogoče vzeti niti višine dejanskih tečajev med valutami, kot so se kazali tedaj v praksi, ker so bile teritorialno različne. Te različice pa so bile odvisne od raznih vzrokov — od vojnih, političnih pa do nacionalno obarvanih; to kaže na primer odnos do bolgarskega leva, ki je imel v Makedoniji povsem drugačno vrednost kot pa v Beogradu, kjer je bila velika ponudba levov zaradi prisotnosti bolgarske (zavezniške) vojske na jugoslovanskem bojišču.³⁰ Ugotavljanje tečajev je bilo zato možno le posredno, preko stopnje inflacije vsake od okupatorskih valut v obdobju od razbitja starojugoslovanskega denarnega sistema pa do pomladi leta 1945. Vendar v tem primeru ni bilo mogoče povsem natančno vedeti za količino posameznega okupatorskega denarja v obtoku na jugoslovanskem ozemlju, tako da je bilo to ocenjeno. Točno je bilo mogoče vedeti le za povečanje količine »Nedićevih« dinarjev v obtoku, zato je bil ta vzeti kot osnova, preko katere so izračunavali tečaj okupatorskih valut. Do tečajev za zamenjavo okupatorskih valut v dinar DFJ je prišlo torej posredno — preko srbskega »Nedićevega« dinarja oziroma preko razmerja med stopnjama inflacije »Nedićevega« dinarja in posamezne okupatorske valute ob upoštevanju tečaja starojugoslovanskega dinarja do te valute ob zamenjavi aprila leta 1941. Tečaji pa so bili odvisni tudi od količine novega jugoslovanskega denarja, ki je bil dan v obtok. Ta je bila določena na 20 milijard dinarjev DFJ zaradi deflacijskih teženj, kar je imelo za posledice nizke tečaje za zamenjavo okupatorskih in kvizlinških valut v novojugoslovanske dinarje.

Način ugotavljanja tečajev okupatorskih valut je bil torej posreden — preko srbskega »Nedićevega« dinarja kot avtohtone valute na ozemlju, na katerem se je izvedla zamenjava denarja že pomladi leta 1945. To pa pomeni, da je v bistvu bil ta način zamenjave takšen, kot so ga predlagali v svojih elaboratih slovenski finančni strokovnjaki, predvsem Jože Pokorn, ko je govoril o dveh fazah zamenjave. V konkretnem primeru zamenjave denarja aprila 1945 na osvobojenem predelu Jugoslavije sicer ni prišlo do stvarne zamenjave okupatorskih valut v »Nedićeve« dinarje, marveč le do računске, vendar pa je bil tak način zamenjave v resnici dvofazni, pri čemer sta se obe fazi izvedli istočasno, prva le na papirju.

²⁷ Zakonodavni rad, 93.

²⁸ Zakonodavni rad, 103.

²⁹ Blagojević, 136.

³⁰ Zakonodavni rad, 96.

Namen zamenjave denarja je torej bil na eni strani uvedba enotnega denarja, kar je bil pogoj za uspešno gospodarsko delovanje, na drugi strani pa je bil namen zmanjšati količino denarja v obtoku in jo približati predvojnemu stanju, prav tako pa približati kupno moč dinarja predvojnemu stanju, kar naj bi povzročilo padec cen. Poudariti pa velja, da niti sam predlagatelj, minister za finance ni verjel v to, da bi deflacijski učinek bil ugoden in uspešen glede višine cen.³¹

Izvedbo zamenjave okupatorskih valut je vodila Vrhovna komisija, katero je imenoval finančni minister; tej komisiji je bilo podrejenih 13 glavnih komisij, ki so imele nalogo organizirati in izvesti zamenjavo denarja na posameznih območjih, kjer so bile posamezne okupatorske valute zakonito plačilno sredstvo. Zamenjava vsake okupatorske valute se je namreč praviloma lahko vršila le na tistem območju, na katerem je bila zakonito plačilno sredstvo, vendar je prišlo do odstopanj, ker so bile valute v veliki meri pomešane. Namen tega pravila je bil preprečevanje špekulacije, ki jo je bilo ob zamenjavi pričakovati glede na različne tečaje posameznih valut do dinarja. Za slovensko ozemlje, ki je bilo razdeljeno med tri okupatorske države in s tem v tri valutarna območja, so bile predvidene tri glavne komisije — za področje lire v Ljubljani, za področje marke v Mariboru in za področje pengöja v Murski Soboti. Tehnično pa so za izvedbo odvzema iz obtoka in za zamenjavo okupatorskih valut bili zadolženi delegati glavnih komisij, ki so bili v vsakem okraju.

Zaradi preprečevanja možnosti malverzacij in špekulacij ob zamenjavi denarja je bilo določeno, da lahko zamenjuje denar le ena oseba na družino (pooblaščen predstavnik podjetja) in na le enem zamenjavalnem mestu, tistem, ki je bil najbližji stalnemu bivališču. Ob zamenjavi se je vsak zamenjevalec okupatorske valute moral legitimirati. Po zakonu o tečajih je bilo mogoče zamenjevati okupatorske in kvizlinške valute le do višine 5000 dinarjev DFJ, za več pa so bila izdana potrdila, za katera se je izplačeval denar kasneje, po 15. juniju, in to v roku treh mesecev.

S tem je bil dosežen še poseben namen zamenjave denarja, namreč »da se vidi tudi to, pri komu se denar nahaja, kdo ga ima, kdo ga obrača.«³² To pa je dalo valutarni reformi tudi socialno-razredno razsežnost, ki je sicer neposredno ni imela. Tak značaj je dobila z konfiskacijskim učinkom, ki ga je zamenjava denarja dobila z zakonom o izplačevanju potrdil, izdanih ob zamenjavi okupacijskih bankovcev in o razpolaganju s terjatvami na vezanih računih.³³ Ob sprejemanju tega zakona v Predsedstvu Avnoja je pojasnil Moša Pijade njegov namen in razredni značaj s tem, »da se odbitek, ki gre v Sklad za obnovo [in pomoč opustošenim krajem] izvaja progresivno, to je tako, da tisti, ki imajo več in ki so zamenjali večje vsote denarja, dajo tudi večji denarni prispevek za Sklad, kajti le-ti so lahko pridobili okupatorske bankovce, katere so zaslužili ukvarjajoč se z raznimi posli, mnogokrat nedovoljenimi in niti ne tako čistimi, in to v času okupacije in pod okriljem ter zaščito kvizlinških režimov in samega okupatorja.«³⁴

Namen tega zakona je bil torej dvojen, in sicer na eni strani materialen (zagotoviti finančna sredstva za obnovo, konkretno za Sklad za obnovo dežele in pomoč opustošenim krajem), po drugi strani pa političen, saj je bil naperjen proti tistim, ki so bogastvo pridobili oziroma ga povečali v času vojne na nezakonit način in v sodelovanju z okupatorjem. Tistim, ki so ob zamenjavi okupatorskih in kvizlinških bankovcev zamenjali več denarja kot 5000 dinarjev, je bilo tudi po zakonu več odvzeto. Enako je veljalo tudi za denar, ki je bil na vezanih računih v banki. Viški nad 5000 dinarji, dovoljenimi za neposredno menjavo, so bili progresivno »obdavčeni«. Stopnje odbitkov na te viške, ki jih je predpisoval zakon, so bile različne od najnižje 5 %, do najvišje 70 %; to je pomenilo, da je bila prinašalca za znesek.

³¹ Zakonodavni rad, 103.

³² Rad zakonodavnih odbora Predsedništva AVNOJ-a i Privremene narodne skupštine DFJ (3 aprila—25 oktobra 1945), stenografske beležke (dalje navajam: Rad zakonodavnih odbora), str. 16.

³³ UL DFJ, 39—346/08. 06. 1945.

³⁴ Zakonodavni rad, 295.

ki je predvideval tak odstotek odbitka, izplačano samo 30 % denarja, medtem ko je 70 % zasegla država. Te stopnje odbitkov so veljale različno tudi za različne imetnike potrdil, od proizvodnih podjetij, katerim je bilo odvzeto od 5 % do 30 % za nad 250 000 dinarjev, ostalih podjetij (od 7 % do 50 % odbitkov), pa do ostalih imetnikov, to je privatnih fizičnih oseb. Za te je bil odstotek odbitkov največji, tudi do 70 %. Za kmetovalce, ki so se bavili z obdelovanjem zemlje, torej živeli od dela svojih rok, vsaj v veliki večini primerov so veljale določene ugodnosti, kakor tudi za združne organizacije, ustanove socialnega skrbstva itd.

Največji odbitek (70 %) je imel nedvomno že pravi konfiskacijski značaj in je kot tak pomenil posredno kazen za gospodarsko dejavnost v času vojne, ki je bila v večini primerov v korist okupatorja.

S tem je imela valutarna reforma sicer posreden, a vendar razredno-revolucionaren značaj, tak kot so ga imeli vsi ukrepi ljudske oblasti v tistem času, ki so posegali na gospodarsko področje. Zaradi konfiskacijskega značaja in učinka je imela torej zamenjava denarja značaj revolucionarnega ukrepa, značilnega za spreminjanje družbeno-ekonomskih odnosov v pogojih narodnoosvobodilnega boja. Vzrok za odvzemanje viškov je bil v bistvu enak kot pri vseh drugih vzrokih za »patriotično nacionalizacijo«. Konfiskacijski učinek zamenjave denarja je bil namreč v odvzemu viškov denarja tistim, ki so v času vojne povečali svoje imetje z gospodarskim sodelovanjem z okupatorjem, torej z nasprotovanjem narodnoosvobodilnemu boju.

Zakon o izplačevanju potrdil, izdanih ob zamenjavi okupacijskih bankovcev, je bil na eni strani povezan z zakonom o zamenjavi denarja, in je temu dajal tudi razredni značaj, medtem pa je bil po drugi strani tako po vsebini, še bolj pa po namenu povezan z zakonom o odvzemu vojnega dobička. Političen in ekonomski cilj in namen obeh zakonskih ukrepov je bil enak. Zakona, tako zakon o odvzemanju vojnega dobička kot zakon o odvzemanju viškov glede na vrednost potrdil, izdanih ob zamenjavi denarja, sta z zakonom o ustanovitvi sklada za obnovo in pomoč opustošenim krajem pomenila nedeljivo, organsko celoto, v čemer je bila socialna vsebina teh zakonov.

Posredno je tako tudi z zamenjavo denarja, s čimer se sicer neposredno ni nameravalo poseči na področje spreminjanja družbeno-ekonomskih odnosov, bil dosežen učinek ekspropriacije ekspropriatorjev na eni strani ter krepitev materialnih sil ljudske oblasti na drugi strani.

Na načelih za zamenjavo denarja, ki so bila postavljena v zakonu o odvzemu iz obtoka in zamenjavi okupacijskih bankovcev in ki je najprej veljal za jugovzhodni del države, so bile nato po osvoboditvi celotnega državnega ozemlja izvedene zamenjave tudi v Bosni in Hercegovini, Hrvatski in Sloveniji. Ko je bila v vsej državi, v vseh federalnih enotah izvršena zamenjava okupatorskih in kvizlinških valut, je bil dosežen eden osnovnih pogojev za premagovanje gospodarskega nerada in za obnovo.

III

Zamenjava denarja v Sloveniji pomeni tretji problemski sklop v obravnavanju valutarne reforme v letu 1945. Tega problema pa še ni mogoče proučevati, prikazati in natančneje oceniti na podlagi arhivskega gradiva, ker gradiva organov, ki so to področje vodili, še vedno ni predano arhivskim ustanovam v Sloveniji. Tako na primer ni fonda ministrstva za finance vlade LR Slovenije v spisku fondov ministrstev te vlade, ki jih hrani Arhiv SR Slovenije.³⁵ Prikaz zamenjave denarja je mogoče podati na podlagi poročila ministra za finance na seji Narodne vlade Slovenije, ki pa v glavnem odkriva vse bistvene probleme in njih reševanje v zvezi z zamenjavo denarja leta 1945 v Sloveniji.

³⁵ Arhivski fondovi i zbirke u SFRJ, Slovenija, Savez arhivskih radnika Jugoslavije, Beograd 1984, str. 44–45.

Predsedstvo Avnoja je v juniju sprejelo še zakone o tečajih za zamenjavo okupatorskih bankovcev v ostalih predelih Jugoslavije — v Bosni in Hercegovini, Hrvaški in Sloveniji. Vsebina teh zakonov in načela za zamenjavo so bila enaka kot v zakonu iz aprila 1945. Zakon o tečajih lirskih bonov in okupatorskih bankovcev pri odvzemu iz prometa ter o reguliranju obveznosti na denarnih območjih italijanske lire, nemške marke in pengöjev (Slovenija),³⁶ s katerim je bil določen tečaj zamenjave okupatorskih valut ter edine partizanske valute, lirskega bona DZS, v dinarje DFJ, je sprejelo Predsedstvo Avnoja 21. junija 1945. Zamenjava je bila nato izvedena od 30. junija do 9. julija 1945 na celotnem ozemlju federalne Slovenije, tako da je le dva meseca po koncu vojne veljala v vsej državi enotna valuta — dinar.

O valutarni problematiki v Sloveniji je še pred tem razpravljala Narodna vlada Slovenije na svoji seji v začetku junija. Minister za finance Narodne vlade Slovenije dr. Aleš Bebler je poročal, da primanjkuje gotovine, zlasti v Trstu in Ljubljani ter na Štajerskem, od koder so Nemci odnesli ves denar iz bank. V zvezi s pomanjkanjem gotovine je nastajal problem glede preskrbe mest, kajti denar, za katerega so kupovali živež na podeželju, se ni vračal v obtok, ampak je ostajal pri kmetih, ki so ga hranili. Zaradi pomanjkanja gotovine je bilo predlagano, da se natisnejo ter izdajo še lirski boni DZS, ki naj bi bili v obtoku zlasti na območju bivše okupatorjeve Ljubljanske pokrajine, medtem ko bi italijanske lire, ki so krožile na tem ozemlju, poslali v Trst. V obtok naj bi spustili še preostanke Rupnikovih lirskih bonov; s tem so želeli premostiti težave v denarnem poslovanju, ki jih je povzročalo pomanjkanje gotovine.

Poseben problem je v tem obdobju, ko še ni bilo urejeno valutarno vprašanje v Sloveniji, predstavljalo to vprašanje na Štajerskem. Po poročilu ministra za finance na seji vlade je tam primanjkovalo gotovine v markah, tako da je bilo mogoče izplačati mesečno majsko plačo zaposlenim le do polovice.³⁷ Problem pa je predstavljalo tudi dejstvo, da ni bilo tečaja za zamenjavo med lirskim bonom in marko, tako da ni bilo mogoče izplačevati plač ali trgovati na Štajerskem v lirskih bonih. Po sklepu Narodne vlade Slovenije je postal zato lirski bon DZS redno plačilno sredstvo tudi na ozemlju, kjer je bila v obtoku nemška marka,³⁸ kar je bilo sicer določeno že jeseni 1944, vendar ni zaživel zaradi objektivnih okoliščin. Tečaj je bil določen: 1 marka je veljala 2 lirski bona.³⁹

O težavah pri določanju tečajev za zamenjavo okupatorskih valut v Sloveniji, zlasti na območju marke, je pisal v svojih spominih tedanji slovenski finančni minister dr. Aleš Bebler. Glede vrednosti marke je namreč vladalo prepričanje, da je njena vrednost, ki je bila določena na podlagi kupne moči, nižja kot je dejansko bila. To pa je kasneje zahtevalo popravek in so bile podjetjem iz območja marke deljene podpore.⁴⁰

Po zakonu o tečajih za zamenjavo okupatorskih valut in lirskega bona so bili izračunani tečaji, po katerih so se te valute zamenjevale v dinarje DFJ; 100 lir je imelo vrednost 30 dinarjev, 100 mark 60 dinarjev in 100 pengöjev 100 dinarjev. Lirski bon DZS in tako imenovani Rupnikov bon sta bila izenačena po vrednosti z italijansko liro. Posebej je bilo v zakonu poudarjeno, da italijanske lire ni mogoče zamenjavati na območju nemške marke, in to zato, da bi preprečili špekulacijo ob zamenjavi, ker je bilo lir v obtoku mnogo več kot mark.

Zamenjava okupatorskih valut je, po poročilu ministra za finance na seji vlade, potekala v redu. Kot je poročal minister, so ljudje sprva odlašali z zamenjavo. Izkazalo se je, da je bila zamenjava na lirskem območju nad pričakovanjem; v Ljubljani in na ozemlju okupatorjeve Ljubljanske pokrajine je bilo zamenjanih 1,5 mi-

³⁶ UL DFJ, 44—399/26. 06. 1945.

³⁷ Arhiv SR Slovenije, fond Narodne vlade Slovenije, Zapisnik 3. seje NVS, 4. junija 1945.

³⁸ UL P. SNOS in NVS, 8—92/13. 06. 1945.

³⁹ UL P. SNOS in NVS, 11—111/23. 06. 1945.

⁴⁰ Aleš Bebler, Čez drn in strn, spomini, Založba Lipa, Koper 1981, str. 150—151.

lijarde lir, to je 450 milijonov dinarjev, kar je pomenilo skoraj polovico zneska, ki ga je prejela federalna Slovenija iz Beograda za svoje finansiranje. Zamenjava na območju marke pa je bila pod pričakovanjem in je bilo zamenjano manj mark kot so pričakovali oziroma so na terenu ocenili. Zamenjano je bilo 250 milijonov mark, to je za vrednost 150 milijonov dinarjev, torej trikrat manj, kot je bilo zamenjanih lir.^{40a} Na seji vlade so ocenili, da je bila pri določanju tečajev marka podcenjena, lira pa precenjena. Tečaj lire je bil za slovenske razmere previsoko postavljen; postavljen je bil enako kot v Črni gori, pri čemer je bila stopnja inflacije lire na ozemlju Črne gore in Sandžaka, izračunana za obdobje od aprila 1941 do septembra 1943, kar pa za ozemlje Slovenije ni bilo povsem točno, kajti slovensko ozemlje je imelo neposredno zvezo z italijanskim, in zato ni bila količina lir na slovenskem ozemlju maja 1945 enaka kot je bila ob kapitulaciji Italije v Črni gori, zato tudi stopnja inflacije lire ni mogla biti enaka. Na območju, na katerem se je zamenjevala lira, je bilo zato izdano nad 80 % dinarjev DFJ, ki jih je Slovenija dobila za zamenjavo, medtem ko je bila celotna kvota presežena za 70 milijonov dinarjev.⁴¹ To se je sicer pričakovalo in je ob sprejemanju zakona o tečajih za Slovenijo minister za finance vlade DFJ Žujevič dejal, da bo razlika nadoknadena.⁴² Zanimivo pa je, da je na Štajerskem bilo le malo zamenjave, ki je presegala 5000 dinarjev DFJ, to je vrednosti 8000 mark; potrdil, izdanih ob zamenjavi nad to vsoto, je bilo zato le za 8 milijonov dinarjev, kar je presenetljivo malo glede na delež delovanja gospodarskih podjetij na območju marke v času okupacije. To je mogoče pojasniti z dejstvom, da so imetniki velikih zneskov v markah ali pobegnili ob osvoboditvi, ali pa jim je imovina bila zaplenjena že pred zamenjavo denarja, na osnovi avnojskega odloka o prehodu nemške imovine v državno lastnino, tako da niso imeli kaj zamenjevati.

Posledice zamenjave denarja v Sloveniji so bile dvojne; v industriji so nastale težave zaradi pomanjkanja denarja, kajti tudi industrijskim podjetjem ni bila izplačevana ob zamenjavi dinarska vrednost nad 5000 dinarjev; zamenjava denarja pa je povzročila tudi rast cen. To je pojasnjeval Bebler z rastjo cen v predelih države, kjer je bila zamenjava denarja izvedena že v aprilu, in so bile tedaj tam tudi uvedene cene v dinarjih DFJ; te so bile maksimirane v glavnem na nivoju višine cen iz leta 1939, oziroma so bile za industrijske in obrtne proizvode večje za 30 do 50 %. Dvig cen v Sloveniji po zamenjavi denarja je bil pojasnjevan na eni strani s stanjem cen v jugovzhodnih predelih države, kjer so bile po oceni Beblerja cene višje zaradi večje moči in vpliva privatnega sektorja na gospodarstvo in tržišče, in pa zaradi višjih proizvodnih stroškov, na drugi strani pa z dvigom mezd in plač.⁴³

Zamenjava denarja je torej povzročila vrsto med seboj povezanih posledic za celotno gospodarsko življenje, kar je bilo nujno, saj je v bistvu poenotenje valut pomenil prvenstveni pogoj in osnovo, na kateri je bilo mogoče začeti z vsemi drugimi ukrepi, potrebnimi za oživitev in ureditev gospodarstva, od ureditve cen, mezd in plač pa do načrtno izvajane obnove. Namen zamenjave denarja je bil jasen, tako iz gospodarskega kot političnega in socialnega stališča, ustvariti pogoje za vsestransko delo na obnovi gospodarstva pod enakimi pogoji v vsej državi. Značaj in namen valutarne reforme je bil tak, da »s sedanjo zamenjavo ne more nihče postati bogatejši, odnosno siromašnejši, kajti ta zamenjava ima namen uvesti le enotno plačilno sredstvo za celokupno državno ozemlje in s tem omogočiti uspešnejšo obnovo razrušene domovine. Bogastvo bo prišlo z živahnijšim delovnim tempom, z živahnijejšo produkcijo in zamenjavo dobrin, to je z živahnijejšim obtokom denarja.«⁴⁴ Vrednost novega denarja in njegova kupna moč pa je bila odvisna od dejstva, ki ga

^{40a} Poročilo Ministarstva za finance NVS za obdobje od osvoboditve do 1. 11. 1945 navaja sledeče vsote zamenjanih okupatorskih valut v Sloveniji: 428.888.162 mark, 1.687.959.519 lir in 67.965.555 pengöjev. Arhiv SR Slovenije, fond Ministrstva za lokalni promet NVS.

⁴¹ Arhiv SR Slovenije, fond Narodne vlade Slovenije, Zapisnik 4. seje NVS, 11. julija 1945.

⁴² Rad zakonodavnih odbora, 132.

⁴³ glej op. 41.

⁴⁴ Ljudska pravica, št. 58, 30. 06. 1945.

je minister za finance Narodne vlade Slovenije dr. Aleš Bebler izrazil z besedami: »Čim več bo plodov našega truda, tem več bo veljal tudi naš denar.«⁴⁵

Summary

CONTRIBUTION TO THE 1945 CURRENCY REFORM RESEARCH

Zdenko Čepič

With the end of the war the new state authorities in Yugoslavia had another fight to fight — they had to restore and settle conditions in the field of economy. One of the essential conditions for its revival and consolidation was an immediate carrying out of the currency reform, that is money uniforming in the whole country. During the war there were namely ten or even more different currencies circulating through Yugoslavia. Currencies uniforming was the basis of the economic, social, as well as political questions settling after the Liberation.

As to the carrying out of the reform it should be dealt in three complexes: 1) during the war — from the autumn of 1944 and the spring of 1945 in the frame of preparations to take over the power and live in freedom, 2) settling of the questions referring to the currency on the state level by passing a law in the spring of 1945 as principles of money exchange were set up, 3) money exchange in Slovenia in the summer of 1945.

As to the first complex the studies on future currency reform written by the Slovenen economy and finance experts are of great importance. Those experts, among them dr. Jože Pokorn, later Finance Minister of the first postwar Slovene government, dealt with the currency questions at the most, worked in the frame of the organs of the people's and Slovene state authorities. The essential question those studies dealt with was the way of putting the uniform money unit, a new Yugoslav currency, into circulation. With this question one of the most important moments was especially the social resp. class component and with it connected eventual consequences of the money exchange in the sphere of politics. The second complex of currency problems settling is the normative settling of this question on the state level. The first beginnings are to trace back to the time before liberation of the whole country, that is already in the beginning of 1945 resp. in the spring of that year, when the economic and also the political conditions in the already liberated parts of the country demanded the settling of the currency questions as soon as possible. The exchange of the occupant money (at first only bank-notes were being replaced) was specified by statute in April 1945. In the same year the exchange was carried out in the already liberated parts in Serbia, Vojvodina, Macedonia, Kosovo, Montenegro and Sandžak. Thus the solution of the way of occupant money exchange for the whole country, for its not liberated parts as well, was specified by statute. In Slovenia, Croatia and Bosnia and Herzegovina the exchange, basing on the same principles as in other parts of the country, took place at the end of June resp. in the beginning of July 1945. Thus the dinar DFJ was put into circulation as an uniform state unit in the whole country.

With exchange of the occupant and quisling money the elementary condition for reestablishment of the uniform Yugoslav economic space has been achieved, what was of great importance for restoration and settlement of economic conditions. The process of money exchange, however, had also a revolutionary class point, for it had the confiscation effect as well. To those, who exchanged money whose value exceeded 5000 dinars, a part of money was taken away and put into the so-called Restoration Fund. The Money Exchange Act was thus indirectly bound to the War Profit Confiscation Act resp. to the Act on Fund Establishment for Restoration and Help to the Devastated Places — there was also a social component of the money exchange process.

The money exchange in Slovenia is the third complex of questions referring to the dealing with the 1945 currency reform. In June 1945 the AVNOJ-Presidency

⁴⁵ Ljudska pravica, št. 57, 29. 06. 1945; Govor dr. A. Beblerja, ministra za finance Narodne vlade Slovenije. Razen objave tega govora, ki ga je imel minister za finance po ljubljanskem radiu na predvečer začetka menjave denarja, v katerem je pojasnil namen in potek tega ukrepa, ni bilo v tedanjih časopisih, predvsem dnevnikih, Ljudski pravici in Slovenskem poročevalcu, nobenega članka, ki bi obravnaval valutarno reformo in njen pomen. Objavljena so bila le tehnična navodila o načinu zamenjave ter zakonska določila. Tudi po izvedbi zamenjave ni bila objavljena nobena ocena ali komentar o rezultatih zamenjave denarja v Sloveniji.

passed the law on the currency on the basis of which the exchange of the occupant currencies (Italian lira, German mark and Hungarian pengő) as well as of the partisan lira voucher DZS into the dinars DFJ was possible. The exchange was carried out in the time June 30 — July 9, 1945. In the district where liras were exchanged (the former Italian occupational district); the exchange was greater than expected, whereas the situation with mark exchange was just the opposite. On the occasion of fixing the exchange currency the value of the mark had been underestimated, what caused also some economic troubles in Styria and Upper Carniola, where the major part of the Slovene industry was concentrated. The money exchange had consequently also by-effects, e. g. rise of prices. The prices have been maximized, however not according to the conditions in Slovenia, but on the basis of economic conditions, production costs etc. in those parts of the country where the exchange took place already in April 1945 when Slovenia hasn't been liberated yet.

ZGODOVINA LJUBLJANE

zbornik s posvetovanja o zgodovini Ljubljane, ki je bilo v Ljubljani 16. in 17. novembra 1983. Zbornik v obsegu 595 strani je uredil prof. dr. Ferdo Gestrin, v njem pa objavlja 48 avtorjev, ki v svojih razpravah obravnavajo preteklost Ljubljane od najstarejših časov do sodobnih dni. Knjigo sta izdala »Kronika«, časopis za slovensko krajevno zgodovino in Zgodovinsko društvo Ljubljana. V prosti prodaji stane 1600 din, v Zgodovinskem arhivu Ljubljana (Mestni trg 27) in na Oddelku za zgodovino filozofske fakultete (Aškerčeva 12) pa jo je mogoče dobiti za 1100 din.

Zgodovinsko društvo za Slovenijo je s finančno pomočjo Kulturne skupnosti Domžale ob odkritju spominske plošče na nekdanji Veitovi tiskarni na Viru pri Domžalah 24. maja 1980 izdalo publikacijo

EDVARD KARDELJ-SPERANS IN SLOVENSKO ZGODOVINOPISJE

Zbornik objavlja predvsem gradivo z izrednega občnega zbora Zgodovinskega društva za Slovenijo (2. marca 1979) ob štiridesetletnici izida knjige Edvarda Kardelja-Speransa »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja«. Gradivo je izšlo kot separaten odtis iz »Zgodovinskega časopisa« številka 4/1979.

Publikacija je na voljo za ceno 40 din (člani ZDS 30 din, študentje 20 din) na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I.

DRUŠTVENO ŽIVLJENJE, KONGRESI IN SIMPOZIJI

XXII. ZBOROVANJE SLOVENSКИH ZGODOVINARJEV

(Brežice — Krško 27. do 29. septembra 1984)

Organizatorji zborovanj slovenskih zgodovinarjev se skušajo ravnati po načelu, da bi s to prireditvijo čim bolj enakomerno gostovali po vsem slovenskem prostoru. Zborovanja redno namenjajo del svojega časa obravnavi preteklosti kraja oziroma področja, kjer prireditev poteka. Na tak način spodbujajo preučevanje zgodovine različnih področij na Slovenskem. Tovrstna znanstvena srečanja pritegujejo veliko število slovenskih zgodovinarjev, pa tudi raziskovalcev iz ostale Jugoslavije in iz zamejstva. Krajev, ki imajo primerne prenočitvene in druge prostorske zmožljivosti ter lahko nudijo organizacijsko pomoč pri pripravi zborovanj, pri nas ni v izobilju. Od predhodnih enaindvajsetih zborovanj slovenskih zgodovinarjev je kar štiri gostila Ljubljana (1939, 1946; 1951, 1980), od ostalih pa sta bili dve na Gorenjskem (1972 v Škofji Loki in 1976 v Kranjski gori), štiri na Primorskem (1948 in 1968 v Novi Gorici, 1955 v Kopru in Piranu ter 1974 v Piranu in Trstu), sedem na Štajerskem (1940 na Ptujski gori in v Ptujju, 1947 in 1978 v Mariboru, 1950 v Celju in Laškem, 1953 v Ptujju, 1970 v Velenju ter 1982 v Celju), dve na Dolenjskem (1963 v Kočevju in 1965 v Novem mestu) ter po eno na Koroškem (1957 v Ravnah) in v Prekmurju (1959 v Murski Soboti). XXII. zborovanje slovenskih zgodovinarjev je bilo na mejnem področju med Štajersko in Dolenjsko, v Brežicah in Krškem. Zborovanje so pripravili Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Zgodovinsko društvo v Novem mestu in Posavski muzej Brežice, pokrovitelj zborovanja pa je bil Svet posavskih občin.

Brežiško-krško zborovanje je bilo po trajanju krajše od številnih predhodnih. Predavatelji in razpravljalci so imeli na razpolago dva dni, tretjega dne pa je sledila strokovna ekskurzija. V obravnavanih temah je zborovanje prineslo korenito spremembo. Zadnjih osem zborovanj slovenskih zgodovinarjev od novogoriškega 1968 do celjskega 1982 je uvrščalo v svoj program revizijo obravnave slovenske politične zgodovine druge polovice 19. stoletja. Revizija se je zaključila na zborovanju v Celju; segla je do nastanka stare Jugoslavije, čeprav ostajajo v njej vrzeli v preučevanju posameznih pokrajin. XXII. zborovanje je obravnavo te teme opustilo, v svoj program pa je uvrstilo več prispevkov s področja gospodarske zgodovine. Uvod v pretres tovrstnih vprašanj je predstavljal že referat prof. dr. Ferda Gestrina na celjskem zborovanju. Z okroglo mizo o vprašanih reformaciji je XXII. zborovanje prispevalo svoj delež k počastitvi štiristoletnice izida Dalmatinove Biblije.

Delovni del zborovanja se je v Brežicah odvijal v Domu JLA. Po otvoritvenih besedah s strani organizatorjev in gostiteljev zborovanja je prvega dne dopolne zborovanje pozdravil Miroslav Kambič, predsednik sveta Posavskih občin in predsednik skupščine občine Brežice. Predstavil je okoliš, ki je gostoljubno sprejel slovenske zgodovinarje, izrazil je zadovoljstvo, da so se zgodovinarji zbrali prav tam ter zaželel zborovanju dobrodošlico in uspešno delo. Dopoldanski del, ki je sledil, je vodilo delovno predsedstvo v sestavi Mitja Guštin (Brežice), Jože Jazbec (Novo mesto) in prof. dr. Vasilij Melik (Ljubljana). Namenjen je bil vprašanjem lokalne zgodovine, deloma tudi etnologije. Mitja Guštin je ob diapozitivih, ki so prikazovali značilna najdišča in izkopenine od najstarejših časov dalje, predstavil arheološko podobo Posavja v prvi polovici 16. stoletja posegel v nekoliko novejšo obdobje. Predstavil je več pglavlnih značilnosti, ki so označevale tedanji čas, od opisa višjih družbenih struktur in njihovih dinastičnih povezav, prek življenja podložniškega prebivalstva in kmečkih uporov do življenja v mestih in trgih. Opisal je vlogo, ki so jo pri tem imeli turški vpadi, ter predstavil potek reformacijskega gibanja v tem času. Sledil je prispevek Ivanke Počkar o slivarjih. Ob diapozitivih je opisala to dopolnilno panogo kmečke dejavnosti, katere proizvod so bile po posebnem postopku pripravljene olupljene suhe slive. Naslednji trije zgodovinski prispevki so posegli v novejšo zgodovinsko obdobje. Referat dr. Janka Prunka o Radičevi penetraciji v Slovenijo je obravnaval obdobje stare Jugoslavije, prostorsko pa je presegel krajevnozgodovinski okvir. Prispevka dr. Toneta Ferenc in Vlaste Dejak sta predstavila čas narodnoosvobodilnega boja. Prvi je orisal usodo Posavja in Obsotlja in zbudil veliko zanimanje s predstavitvijo načrtov za izseljevanje tamkajšnjih prebivalcev, druga pa je opisala dejavnost Gorjanskega bataljona.

Popoldanski del zborovanja, ki so ga vodili dr. Walter Lukan (Dunaj), prof. dr. Vasilij Melik in Milan Pahor (Trst), je usmeril pozornost v vprašanja slovenske gošpodarske zgodovine. Dr. Jasna Fischer je govorila o raziskovanju zgodovine neagrarnih panog na Slovenskem. Večji del referata je posvetila povsem splošnemu opisu razvoja gospodarstva od praskupnosti do danes. Probleme sodobnega raziskovanja gospodarske zgodovine je nakazala le z ugotovitvijo, da primanjkuje raziskovalcev, finančnih sredstev in da predstavljajo za raziskovalno delo veliko oviro omejene možnosti za nabavo tuje literature. Mag. Vincenc Rajšp je opisal dosedanje raziskave zgodovine prometa na Slovenskem. Starejše obdobje je obdelal precej vsestransko, pri novejšem pa se je posvetil predvsem cestnemu prometu. Zlasti pomorski in morda rečni promet bi verjetno zaslužila v tovrstni predstavitvi vidnejše mesto. Dr. Darja Mihelič je v referatu Obrt in obrtna proizvodnja na Slovenskem v obdobju fevdalizma do nastanka cehov nakazala razširjenost različnih obrtnih panog v mestih in na podeželju, opisala je različne obrtne surovine, pogónska sredstva, orodje, neposrednega proizvajalca, obrtne izdelke in potrošnika ter opozorila na nujnost interdisciplinarnega pristopa pri preučevanju tovrstne problematike. Prispevka mag. Staneta Grande Uveljavljanje domačega kapitala v šestdesetih in sedemdesetih letih 19. stoletja ter dr. Walterja Lukana Slovensko klerikalno združenstvo do leta 1918 sta bila zasnovana na bogatem arhivskem gradivu in sta prinašala vrsto novih podatkov. Pač pa so poslušalca lahko zbudili nekateri pogojniki v prispevku prvega od obeh referentov, ki je želel nakazati tudi to, kakšne bi bile možnosti uveljavljanja domačega kapitala, če bi se nekatere objektivne okoliščine zasukale drugače. Zadnji popoldanski prispevek Zdenka Čepiča Ekonomska politika v Sloveniji 1945—1950 je posegel v povojno obdobje, kjer bo potrebno ponovno raziskati in osvetliti še marsikatero »tabu-temo«.

Direktor Posavskega muzeja Marjan Gregorič je zvečer omogočil prisotnim ogled bogatih muzejskih zbirk, ki mu je v prostorih muzeja sledil občni zbor Zveze zgodovinskih društev Slovenije. Občni zbor je naklonjeno sprejel poročila o delu Zveze, lokalnih društev in revij ter začasno podaljšal mandat dosedanjemu izvršnemu odboru Zveze. Po občnem zboru so se zgodovinarji v Posavskem muzeju udeležili sprejema, ki jim ga je priredil predsednik skupščine občine Brežice Miroslav Kambič.

Dopoldanski del drugega dne zborovanja je bil na sporedu v Krškem. Zgodovinarji so se razdelili v skupine in si po želji ogledali nuklearno elektrarno Krško, tovarno celuloze ali kapucinski samostan z njegovo knjižnico. Nato so se zbrali v Delavskem domu Edvarda Kardelja v Krškem. Po ogledu razstavljenih eksponatov na temo slivartva jih je pozdravil predsednik občine Krško Branko Pirc. Prikazu filma o krški občini je sledilo nadaljevanje zborovanja v obliki referatov, ki so obravnavali šolsko problematiko. Potek zborovanja so usmerjali Alojz Krivograd (Ravne na Koroškem), prof. dr. Vasilij Melik in Anka Muhvič (Ljubljana). Štefan Trojar je v prispevku Primerjave zasnove in tem skupnih programskih jeder s slovenskimi učnimi načrti za pouk zgodovine v osnovni in srednji šoli razčlenil in procentualno prikazal primerjavo stanja po posameznih republikah. Vprašanja jeder se je dotaknila tudi Prvenka Turk v referatu Interesne in družboslovne dejavnosti pri pouku zgodovine v osnovni in srednji šoli. Z okvirno predstavitvijo dela učiteljev v kroških in ob srečanjih mladih raziskovalcev je vpeljala koreferata Milana Pahorja in Anke Muhvič. Prvi je opisal delovanje mladinskih raziskovalnih taborov med Slovenci v Italiji, druga pa je predstavila vlogo zgodovinskega krožka na srednji vzgojiteljski šoli v Ljubljani in pomen vključevanja v gibanje »znanost mladini«. Po krajšem uvodu Prvenke Turk, ki je nakazal namen in vsebino družboslovnih dejavnosti pri pouku v srednji šoli, je sledil prispevek Marije Kremenshek O izkušnjah pri družboslovnih dejavnostih na srednji šoli. S konkretnimi dijaškimi izdelki je pokazala, da take dejavnosti omogočajo dijakom obogatitev njihovega znanja, čeprav hkrati pomenijo precejšno obremenitev za pedagoga. V diskusiji ob prikazu Prvenke Turk o reformi in programskih jedrih v usmerjenem izobraževanju je prof. dr. Bogo Grafenauer podrobneje orisal (ne)moč, ki jo je imela komisija strokovnjakov pri oblikovanju programov usmerjenega izobraževanja. Imela je možnost vplivati na seznam tem, ki naj bi se uvrstile v usmerjeni program pouka zgodovine; nikakršnega vpliva pa ni imela glede količinske razporeditve časa, ki naj bi bil dodeljen obravnavi té ali one teme; časovni razrez so namreč opravili »pristojni« brez konsultacije s komisijo. Po sedanjem stanju je skupnim programskim jedrom namenjenih 60 % razpoložljivega učnega časa. To bi še puščalo dovolj prostora narodni zgodovini, čeprav bi otežilo uresničitve obravnave vseh tem, ki jih predvideva program. Ob tem pa je razpravljalec opozoril, da polemika o jedrih odvrta pozornost javnosti od daleč bolj perečega dejstva, da je naš novi reformirani šolski sistem zgrešen. Pred univerze se postavlja zahteva po reformi študija v smislu samostojnejšega dela študentov, vendar pa sedanja srednja šola kot osnova za univerzo dijakov ne usposablja za samostojnejši nadaljnji študij. Prisotni so pooblastili prof. dr. Boga Grafenauerja, da pripravi osnutek resolucije glede našega šolskega sistema.

Popoldanski del zborovanja se je nadaljeval v Domu JLA v Brežicah. Odvijal se je v obliki okrogle mize, ki je pretresala probleme reformacije na Slovenskem. Vodil jo je prof. dr. Ferdo Gestrin.

Pri njej so s prispevki sodelovali prof. dr. Bogo Grafenauer, ki je obravnaval zgodovinski okvir reformacije na Slovenskem, prof. dr. Vasilij Melik, ki je predstavil vlogo reformacije v slovenski zgodovini; prof. dr. Ferdo Gestrin je opredelil glavna stališča o reformaciji v naši historiografiji, mag. Vinko Rajšp pa je osvetlil družbene nazore slovenskih protestantov; prof. dr. Jože Rajhman je govoril o Trubarjevi teologiji, prof. dr. Marjan Peklaj pa o Dalmatinovi Bibliji. V razpravi je sodeloval prof. dr. Fran Zwitter, ki je primerjal pomen reformacije pri Slovencih s pomenom reformacije pri baltiškimi narodih, ki so bili v podobnem položaju kot Slovenci. Prebran je bil tudi prispevek Franca Šebjaniča o reformaciji v Prekmurju.

Pred zaključkom zborovanja so prisotni zgodovinarji soglasno sprejeli še resolucijo glede usmerjenega izobraževanja. Resolucija se glasi:

Slovenski zgodovinarji smo na svojem XXII. zborovanju v Brežicah in Krškem razpravljali tudi o tako imenovanih skupnih jedrih za zgodovino, o položaju zgodovine v družboslovnem študiju srednjega usmerjenega izobraževanja in o spremembah na tej stopnji, potrebnih za bližnjo reformo visokošolskega študija.

Glede tako imenovanih skupnih jeder ponavljamo sodbo, da naj bo temeljna vsebina jeder zajeta v učnih načrtih za zgodovino v SR Sloveniji, toda ne kot temeljno okostje, ki določa načrt, marveč v obsegu, ki ga določa temeljna konstrukcija naših učnih načrtov za zgodovino, torej brez sprejemanja določb o časovni kvantifikaciji skupnih programskih jeder.

Ob tem vnovič izražamo naše, že večkrat utemeljevano stališče o potrebi, da mora imeti zgodovina osrednje mesto med predmeti družboslovnega izobraževanja, kot ga ima v večini srednješolskih sistemov našega sveta na vzhodu in zahodu. Zaradi tega tudi terjamo, da se temu ustrezno spremeni položaj zgodovine v sistemu srednje stopnje naših šol usmerjenega izobraževanja.

Končno ugotavljamo, da se vedno ostreje postavlja potreba po nekaj bistvenih korekturah naše reformirane srednje stopnje usmerjenega izobraževanja. To kažejo ne le kritike današnjega stanja (razprava v Cankarjevem domu v organizaciji SZDL; razprava v Slovenski matici; razprave o ocenitvi rezultatov na Brdu in drugi), marveč tudi temeljne teze o reformi visokošolskega študija. Po temeljnem stališču naj bi bil bistveni del te reforme intenzivno sodelovanje študentov že od prvega leta študija. To je mogoče uresničiti le, če se bodo študenti glede svojih znanj usposobili na srednji stopnji usmerjenega izobraževanja. Upoštevati je torej treba glede smeri in obsega splošne izobrazbe v določenih smereh študija pogoje za uspešen študij na različnih fakultetah in v tem smislu spoštovati ne le zahteve posameznih vej gospodarstva, marveč prav v enaki meri tudi visokega šolstva.

Zaradi dosedanje drugačne prakse organizatorjev šolske reforme je bila na srednji stopnji povsod potisnjena splošna izobrazba v ozadje, s tem pa tudi uvajanje mladine v teoretično mišljenje. Opozarjamo, da se s tem bistveno zavira razvoj sposobnosti mladega človeka za katerokoli smer resnega znanstvenega dela, v času, ko postaja to delo odločilno za bodočnost. Tudi to podpira zahtevo, da ni več dovolj zbirati kritične misli o reformirani šoli, ki po daleč prevladujočem mnenju vodi le v nizko povprečje znanja in delovnih navad, marveč k hitrim dejanjem pri popravljanju napak izvršene reforme.

S takimi stališči slovenski zgodovinarji nismo osamljeni. To nam lepo kaže osma točka sporočila pisateljev, sprejetega na 9. kongresu Zveze pisateljev Jugoslavije aprila 1985 v Novem Sadu. Glasi se:

Obstaja duhovno področje, ki je bilo leta in leta izrivano in nazadnje izrinjeno iz naših šol: to je prav področje, ki daje človekovemu duhu lepoto in globino. Zgodovina, filozofija, glasba, slikarstvo, jezik in književnost — se v šolah pod pritiskom pragmatizma reducirajo na stranske predmete. Namesto da bi se mladi učili misliti in čutiti, današnji pouk ustvarja jecljajoče generacije. Pomanjkanje vizij in vizionarjev je največja nesreča, ki lahko doleti družbo. Taka družba je brez prihodnosti in brez sedanosti. Celo lastna preteklost ji obrača hrbet. Učilnice so se z reformo spremenile v duhovne puščave. Pisatelji v imenu vseh naših otrok in njihovih staršev, v imenu naše družbe in ciljev njenega razvoja zahtevajo neodložljivo reformo celotnega, predvsem srednjega usmerjenega izobraževanja in vzgoje. Pouku materinščine in književnosti je treba vrniti mesto, ki mu pri vseh civiliziranih narodih pripada. Namesto skupnih jeder, ki so bila izraz naših delitev, poiščimo prostor za jedrnato skupnost v tistem, kar je najboljšega v duhovni dediščini in sodobnem ustvarjanju vseh naših narodov in narodnosti.

Zadnji dan zborovanja, 29. septembra, se je veliko število zgodovinarjev udeležilo strokovne ekskurzije. Prva postaja je bila v Sevnici, kjer so jih na gradu pozdravili predstavniki sevniške občine, potem pa jih je komandant iz NOB, general Vladimir Mišica vodil po razstavi ob 40-letnici topničarjev. Vse prisotne je pritegnil s svojim živim obujanjem spominov na to obdobje. Naslednja postaja je bila Planina nad Sevnico, kjer so si zgodovinarji ogledali izredno zanimivo etnografsko zbirko in zbirko, posvečeno NOB. Po kosilu v Kozjem so obiskali grad Podsredo s tamkajšnjo zbirko NOB, na koncu pa so se seznanili še s kulturnozgodovinskimi spomeniki na Svetih gorah. To izredno bogato ekskurzijo so zaključili v Brežicah.

Darja Mihelič in Vinko Rajšp

MENIŠTVO NA SLOVENSLEM. SIMPOZIJ O ZGODOVINI BENEDIKTINCEV, CISTERCIJANOV IN KARTUZIJANOV

(Stična 23. maja, Pleterje 24. maja in Kostanjevica 25. maja 1984)

Inštitut za zgodovino cerkve pri teološki fakulteti v Ljubljani pod vodstvom dr. Franceta M. Dolinarja je skupaj s kartuzijo Pleterje in cisterco Stična organiziral od 23.—25. maja simpozij o meništvu, na katerem so bili predstavljeni najstarejši redovi na Slovenskem: benediktinci, kartuzijani in cistercijani. Na simpoziju je bila predstavljena zgodovinska, kulturnozgodovinska in kulturna ter duhovna podoba omenjenih redov. V referatu Podoba slovenskega srednjega veka in delež samostanov je profesor Bogo Grafenauer pokazal pomen samostanov na Slovenskem od njihove ustanovitve do velike krize samostanskega življenja v dobi reformacije. Samostani so imeli poseben pomen v slovenskem srednjeveškem prostoru že zaradi tega, ker so bila škofijska središča kot središča razširjanja krščanstva med Slovenci (Salzburg, Oglej) onstran slovenskih etničnih meja (le Trst je bil tik ob meji, vendar je bil do 15. stoletja osredotočen bolj v sredozemski prostor kot v zaledje). Samostani so bili torej tukaj do nastanka mest oziroma ustanovitve ljubljanske škofije (1461—62) edina tipična srednjeveška kulturna središča. Pri tem je opozoril na problem zakasnitve ustanavljanja samostanov na slovenskih tleh, kar je pomenilo pomembno zavoro kulturnega življenja v tem prostoru. Na nekdanjem slovenskem (starokarantanskem) ozemlju so namreč začeli nastajati samostani šele štiristopetdeset let, na današnjem slovenskem ozemlju pa okrog petstopenetdeset let po naselitvi Slovanov v Alpah, zgornjem Posavju in Posočju ter okrog tristo oziroma štiristo let po začetku širjenja krščanstva v Karantaniji. Problem ni nov v slovenskem raziskovanju kulturne zgodovine, le da išče prof. Grafenauer odgovor v poznejšem oblikovanju dozorele fevdalne družbe v tem prostoru. Jože Mlinarič je na osnovi ohranjenih zgodovinskih virov prikazal kartuzijo Bistro od okoli 1255 do 1782, kartuzijo Pleterje od 1403 do 1595 in cistercijansko opatijo v Kostanjevici v letih 1234 do 1786. Prikazal je gospodarsko življenje in gospodarska nihanja ter cerkvene in družbene razmere, v katerih so samostani delovali. Zgodovino žičke kartuzije je predstavil Ivan Zelko, zgodovinsko podobo kartuzije Jurklošter in kartuzijo Pleterje od obnovitve do danes pa Miloš Ribáč. Referat o Pleterjih edini ni izšel v zborniku, razmnožen pa je bil za vse udeležence. Duhovno, versko in kulturno podobo teh redov so predstavili: France M. Dolinar (Pomen benediktincev za zahodno meništvo, vernost in kulturo), Mauer Grebenc (Stična v slovenski Cerkvi), Anton Nadrah (Duhovnost cistercijanov in njihov delež pri oblikovanju slovenske vernosti), Metod Benedik (Zgodovinski oris kartuzijskega reda), Jean M. Hollenstein (Kartuzijanska duhovnost), Vili Pangerl je predstavil prva srečanja med Slovenci in benediktinci. Jože Gregorič je orisal literarno-kulturno dejavnost cistercijanov na Slovenskem. Zgodovinski razvoj samostanskega stavbarstva je predstavil naš najboljši poznavalec samostanskih objektov Marijan Zadnikar v referatih Romanska Stična v luči zgodnje cistercijanske arhitekture, kartuzijo Pleterje pa z referatom Arhitektura kartuzijanov. Ivan Komelj je predstavil nekatere značilnosti arhitekture samostanske cerkve v Kostanjevici na Krki v 13. stoletju, Špelka Valentinič-Jurkovič pa obnovitvena dela stare pleterjske cerkve. Simpozij je bil dobro organiziran. Ker so bili referati natisnjeni v zborniku, ki je bil na razpolago že na simpoziju (glej ZČ 1984, str. 148—149), je ostalo toliko več časa za diskusijo. Simpozij je bil obogaten še s kulturnimi prireditvami kot je bil koncert Consortium musicum v kostanjeviški cerkvi in otvoritev obnovljene stare cerkve v Pleterjah.

Simpozij se je dotaknil pomembnih tem iz slovenske zgodovine. Ker je zajel simpozij široko obdobje, ni moglo biti enakomerno nazorno predstavljeno. Razjasniti bi bilo koristno in potrebno še marsikakšno zgodovinsko vprašanje. kolikor so za to ohranjeni viri. Zato bi lahko rekli, da je bil simpozij uspešen, da bi pa začeto delo ne smelo zamreti.

Vinko Rajšp

REFORMACIJA NA WÜRTEMBERŠKEM

(Razstava 15. 5.—22. 7. 1984 v Stuttgartu)

Od 15. maja do 22. julija 1984 je bila v prostorih württemberške deželne knjižnice v Stuttgartu razstava ob štiristopetdeseti obletnici protestantske deželne cerkve na Württemberškem. Razstava je predstavila uvedbo reformacije v württemberški kneževini in njen razvoj do konca 16. stoletja. Iz več razlogov je bila razstava pomembna in zanimiva tudi za Slovence. Predstavljen je bil prostor in čas, v katerem je deloval Trubar kot predikant württemberške protestantske cerkve in s svojim knjižnim ustvarjanjem kot slovenski reformator. Predstavljene so bile najpomembnejše osebnosti württemberške protestantske cerkve, s katerimi se je Trubar poznal, posvetoval in načrtoval organizacijo protestantske cerkve na Kranjskem. Na razstavi so bile predstavljene idejne in organizacijske posebnosti württemberške protestantske cerkve v odnosu do ostalih protestantskih cerkva na Nemškem, ki jih zasledimo tudi v Trubarjevih delih. Dostojno so se spomnili tudi Primoža Trubarja in slovenske tiskarne v Urachu, ki jo je v začetku vodil Trubar in kjer je bila tiskana večina njegovih del, ki so bila prevedena v hrvaščino in tiskana v glagolici in cirilici. Predstavljene so bile verske, politične, socialne in splošne družbene razmere, kakršne so bile pred uvedbo reformacije; prepletenost vere, sveta in cerkve med seboj ter ozka povezanost cerkve in šole v stari württemberški protestantski deželi. Avtorji razstave so poudarili, da je bil njihov namen, naj dokumenti in predmeti sami pričajo o dogajanju, osebah in specifičnih prelomnicah. Sami pa so opozorili ali nakazali ozadje, o katerem dokumenti in predmeti sami ne govorijo, tako napetosti, do katerih je prihajalo, razkorak med željenim in doseženim, pa tudi manj simpatične poteze pri uvajanju novega. Zaradi takšnega koncepta je bil za dojetje in razumevanje razstave nujno potreben katalog ali vodstvo po razstavi. Vsak teden enkrat so vodili po razstavi avtorji sami. Izšel pa je tudi skoraj 300 strani obsežen katalog.¹ Razstava je bila razdeljena na tri dele: V prvem delu je bila predstavljena zgodovina württemberške dežele in političnih, kulturnih in socialnih razmer v njej v 15. in začetku 16. stoletja. Dalje je bil predstavljen razvoj reformacije na jugu nemške države in v državnih mestih. Poudarjen je bil pomen tiskarstva pri razširjanju Lutrovih misli, saj je izšlo do leta 1534 (začetka uvajanja reformacije na Württemberškem) na Nemškem okrog 3000 različnih tiskanih izdaj Lutrovih spisov. Poudarek je bil še na razvoju reformacije v nemških državnih mestih, kjer so bile razmere zanj najbolj ugodne: tu je bila sorazmerno široka plast izobražencev, ki so bili pod vplivom humanizma. Tudi pismenost je bila v mestih že dokaj razširjena, ker so bili pismeni v veliki meri tudi obrtniki. V mestih so bile tiskarne, ki so hitro ponatiskovale vso reformacijsko literaturo, po kateri je bilo povpraševanje. Württemberg je bila dežela, kjer sta se v času habsburške nadoblasti (1519—1534) srečevala vpliv iz Wittemberga in Zvinglijev vpliv iz Švice. Gornjenemški in švicarski vpliv na württemberško reformacijo je pustil določene vrvine tudi potem, ko je dobila dežela po interimu in reformatorju Brenzu odločilno podobo reformacije po Lutru in Melanchtonu.

V drugem delu je bil predstavljen čas od leta 1534—1550, to je čas druge vlade kneza Ulrika, ki se je po petnajstih letih pregnanstva vrnil v deželo. Po letu 1534 se je reformacija v deželi hitro širila tam, kjer je imel knez patronatske pravice. Tam, kjer jih ni imel, se je zavlekla ali se ni niti uveljavila. Vendar je v tem času postala podoba dežele protestantska. Število klerikov se je zmanjšalo od 1200 na 400. Vpeljana je bila nova ureditev glede cerkvenega premoženja. Večina cerkvenega premoženja je bila sekularizirana. Sledila je reforma univerze. Samostani so ostali še nekaj časa pereče vprašanje. Pereče je bilo vprašanje prirejanja starih cerkva v skladu z novimi nazori; veliko starega so uničili. V letih 1534—1550 je izšlo preko 100 zakonov in odredb za vsa področja državno-cerkvenega življenja. Leta 1536 je izšel cerkveni red, ki je urejal predvsem bogoslužje. Središče bogoslužja je postalo branje Biblije, pridiga, petje in molitve. Pri tem so se naslonili na besedno bogoslužje iz srednjega veka. Posebnost württemberške reformacije je bila prikazana v tem, da od svojega začetka leta 1534 ni pripadala v celoti niti lutrovski niti gornjenemški smeri reformacije, ampak so že od vsega začetka v njej delovali možje, ki so skušali teološko združiti obe smeri. Tako se Württemberška tudi ni v celoti naslonila na cerkvene rede, ki so bili v veljavi v drugih, docela lutrovskih deželah ali gornjenemških cerkvah. Svoja pota je hodila tudi pri oblikovanju bogoslužja.

Na ta razvoj se je kasneje naslonilo delo kneza Krištofa in Johannesesa Brenza po smrti kneza Ulrika in po interimu, ki je bilo predstavljeno v tretjem delu razstave. Glede vloge knezov pri razširjanju in uveljavljanju reformacije je bilo poudarjeno, da sta oba kneza poudarjala kot svojo dolžnost, da skrbita v svoji deželi za

¹ Reformation in Württemberg. Ausstellung zur 450-Jahr-Feier der Evangelischen Landeskirche. 15. Mai—22. Juli 1984. Katalog. Im Auftrag des Evangelischen Oberkirchenrats herausgegeben vom Landeskirchlichen Archiv Stuttgart. Calwer Verlag, Stuttgart 1984, 340 strani.

čisto oznanjevanje evangelija, čemur sta posvetila tudi vse razpoložljive sile. Nobeden izmed njiju se ni skliceval na Lutra, ki je priznal deželnim knezom pravico, da prevzamejo vlogo zasilnih škofov v nastajajočih protestantskih cerkvah, temveč sta se sklicevala na vlogo, ki jo je poudarjala gosposka že od srednjega veka naprej, da je na svojem teritoriju dolžna skrbeti tudi za cerkev in cerkvene zadeve. Posebno poglavje je bilo posvečeno vprašanju šolstva. Pomembno vlogo pri uveljavljanju in razvoju reformacije na Württemberskem je imela tübinska univerza s svojimi teologi. Tudi sicer je bil v novi cerkvi pomemben poudarek na šolstvu. Cerkev je prevzemala nalogo vzdrževanja šol, nadzorstva v šolah in pouka v šolah. Vidno prednost so dali latinskimi šolam, tudi tako, da je bila zanje odpravljena šolnina (ker so imele velik pomen pri vzgajanju pridigarkega naraščaja), medtem ko je šolnina v nemških šolah ostala. Za revne otroke, dečke in deklice posebnih odredb ni bilo. Cerkveni red iz leta 1559 je določal, naj nemške šole obiskujejo tudi deklice. V njih so poučevali branje in pisanje, učenci so se učili na pamet katekizem in cerkveno petje. Učitelji so bili največkrat cerkovniki. Latinske šole so se razmahnile predvsem v mestih, imenovale so se partikularne šole. Istočasno se je razširila še druga vrsta šol, tako imenovane samostanske šole, ker so jih namestili v poslopih samostanov odpravljenih redov. Tudi v teh je bila osnova pouka latinščina. Te šole so pripravljale tudi za nadaljnji študij. Vendar se je število 13 samostanskih šol zaradi pomanjkanja denarja in varčevanja do leta 1595 zmanjšalo na 4. Württemberski cerkveni red iz leta 1559 je predvideval še druge šole: predvsem računske in šole za bodoče pisarje.

Predstavljen je bil model krščanske države, kot sta si jo zamišljala kneza Ulrik in Krištof. V poglavju »Izzarevanje württemberske reformacije v tujino« so bili predstavljeni tudi možje, ki so bili pomembni za reformacijo v slovenskih in hrvaških deželah. To so bili Peter Pavel Vergerij, Ivan Ungnad in Primož Trubar. Primož Trubar je bil predstavljen kot predikant protestantske cerkve na Württemberskem in kot slovenski reformator ter avtor prvih slovenskih knjig. Zelo je bilo poudarjeno njegovo delo pri slovanski tiskarni v Urachu. Trubarjeva aktivnost in njegovo delo je bilo predstavljeno z njegovim lastnoročnim pismom iz Deredingena, kjer je župnikoval, württemberskemu knezu Ludviku leta 1580. Na pismu je bil papirni pečat s Trubarjevim grbom in monogramom P. T. in z njegovimi tiski iz uraške tiskarne. Razstavljen je bil med drugim glagolski PRVI DEL NOVOGA TESLAMENTA(!), VATOM GESU SVI ČETIRI E=vangelisti i Diene Apustolsko — Der erst halb Theil des neuen Te=staments darinn sein die vier Euangelisten vnd der A=postel Geschicht jetzt züm ersten mal in die Cro=batische Sprach verdolmetscht und mit Glagolischen Büchstaben getruckt. Knjiga je bila vezana v telečje usnje, na prednji strani platnic je bila vtisnjena z zlatim tiskom letnica 1562, nad njo pa portret Primoža Trubarja, pod katerim je napis PRIMVS TRVBER CARNIO, medtem ko sta vtisnjeni na zadnji strani platnic portreta Trubarjevih sodelavcev Štefana Konzula (STEPHAN CONSVL, ISTRIANVS) in Antona Dalmate (ANTONIVS, DALMATA, EXVL.). Knjiga je bila namenjena kot darilo odličnikom, ki so podpirali uraško tiskarno. Čeprav je škoda, da ni bilo predstavljeno katero Trubarjevih slovenskih del, so njegov prispevek k reformaciji dovolj upoštevali in dostojno predstavili.

Vinko Rajšp

OCENE IN POROČILA

Il popolamento delle Alpi in età mesolitica. Atti della Tavola Rotonda Internazionale, Trento 26—29 Iuglio 1983 (= Preistoria Alpina 19, 1983 [1984], Museo Tridentino di storia naturale, Trento); 294 str., bogato ilustrirano,

Vmesno obdobje med paleolitikom in neolitikom imenujemo mezolitik ali srednja kamena doba. To je čas najstarejšega holocena, natančneje preboreala, boreala in začetkov atlantika oziroma, absolutno gledano, čas od vključno osmega do približno prve polovice petega tisočletja pred našim štetjem. Naseljenosti Alp v mezolitiku je bila posvečena okrogla miza julija 1983 v Trentu, kjer so se zbrali številni raziskovalci iz Avstrije, Francije, Italije, Nemčije, Poljske, Švice in celo iz ZDA. Iz nerazumljivega vzroka se posvetovanja niso udeležili (oziroma niso bili povabljeni?) naši strokovnjaki in tako bi lahko kdo napačno sklepal, da pri nas nimamo ljudi, ki se ukvarjajo z mezolitikom. Odsotnost slovenskih arheologov pride še toliko bolj do izraza, ker je Slovenija geografsko gledano izrazita dežela jugovzhodnih Alp ter alpskega predgorja in ker je na tem področju zanesljivih mezolitskih najdišč tudi nekaj. Mezolitik Slovenije in delno Jugoslavije sta sicer predstavila priznana poljska arheologa J. K. Kozłowski in S. K. Kozłowski, vendar njun prispevek, čeprav strokovno na višini, nikakor ne more nadomestiti izvernih slovenskih del.

V prvem članku (str. 15—36) so B. Bagolini, A. Broglio in R. Lunn opisali mezolitska najdišča v Dolomitih. V zadnjih 15 letih so tam odkrili več kot 50 postaj, ki se nahajajo v alpskem travnatu pašniškem pasu na nadmorski višini med 1800 in 2300 m. Nekatera najdišča (npr. najdišča na prostem Colbricon, Passo Oclini, Pian de Frea, Pian dei Caghetti) so tudi sistematično raziskali ter jih označili kot sezonske tabore lovcev na kozoroge in svizce. Najstarejše najdišče je trenutno Colbricon 1, kateremu so z radiometrično datacijo pripisali starost 7420 ± 130 let pr. n. št. in ga uvrstili v zgodnjo in srednjo fazo sauveterriena. Mezolitik vzhodnih Alp sta prikazala (str. 37—56), kot sem že omenil, J. in S. Kozłowski. Pri njunem članku bi rad opozoril, da razvoj mezolitika v naših krajih izvajata iz tardigravettien, kar ni v skladu z izsledki italijanskih (npr. A. Broglio) in slovenskih (npr. F. Osole) strokovnjakov. Severnoitalijanski in slovenski tardigravettien namreč kronostratigrafsko odgovarja solutrénu, kulturi, ki je razprostranjena izključno v zahodni Evropi in obsega čas zadnjega würmskega poledenitvenega sunka (W III) pred okoli 20 000 leti. Tardigravettien se nato razvije v epigravettien (v zahodni in srednji Evropi mu je istočasen magdalenien) in šele temu slede mezolitske kulture (kako je z razvojem gravettien v Sloveniji, glej F. Osole, Praistorija jugoslavenskih zemačja 1, 1979, 177 ss). Tudi kulturni vsebini Poljšiške cerkve pri Gorjah na Bledu pripisujeta tardigravettienški karakter, kar je narobe, saj je doslej z vso verjetnostjo označena kot epigravettienško najdišče s samega izteka zadnje dryas dobe (F. Osole, o. c., 190). Bolj pomembno je, da sta tri naše zanesljive mezolitske postaje (Špehovka, Dedkov trebež, Pod Črnučko) opredelila kot castelnovien. Le-ta npr. v severovzhodni Italiji sledi sauveterrienu in obsega čas med 6000 in 4500 leti pr. n. št. Za slovenski oziroma jugoslovanski castelnovien je po njunem mnenju karakteristična prisotnost skrbno izdelanih klinic z izjedami (tip Montbani), majhnih nohtastih in okroglih praskal ter simetričnih trapezov. Slednji se razlikujejo od severnoitalijanskih, kjer so dominantni asimetrični trapezi. V koščeni industriji castelnoviena je pri nas značilna prisotnost ploskih harpun z eno vrsto zalustji, ki se pojavljajo v Črni gori (Odmu) ter v jugovzhodnih Alpah (Špehovka) in so znane tudi v kulturi Lepenskega vira (npr. Vlasac). Te harpune se razlikujejo od ploskih harpun iz Švice (npr. Birsmatten) in Italije (npr. Romagnano III, Riparo di Bizarzo), ki imajo dve vrsti zalustji. Pripadnost slovenskega mezolitika castelnovien je sedaj do neke mere potrdila radiokarbonska datacija oglja kurišča z Brega pri Škofljici, novo odkritega mezolitskega planega najdišča na Ljubljanskem barju, ki znaša 6500 let pred sedanostjo (okoli 4500 let pr. n. št., glej še M. Freljh, Varstvo spomenikov 27, 1985 /v tisku/). Breg pri Škofljici lahko torej trenutno z nekaj rezerve pripišemo kulturi mlajšega (morda tudi finalnega) castelnoviena. Žal pa proti tej hipotezi govore odkriti artefakti. Poleg tipičnih mezolitskih oblik je na Bregu zastopana še ogromna količina mikrolitiziranih klinic s hrbtno in celo nekaj epigravettienških oblik. Tudi analiza izkopane favne (glej V. Pohar, Poročilo o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji 12, 1984 /v tisku/) govori v prid najmanj 1000 do 1500 let starejši dataciji. Pa še to: na Bregu je opazno razmerje približno 3:1 v korist asimetričnih trapezov, kar pomeni, da bo treba hipotezi J. in K. Kozłowskega v prihodnosti posvetiti še nekaj pozornosti! V naslednjem prispevku je H. G. Bandi (str.

57—62) na kratko predstavil pet mezolitskih najdišč (Riedli Balm, Oeyenriedschopf, Ranggiloeh, Chilchli in Schnurenloch), ki se nahajajo v predalpskem (nadmorska višina med 950 in 1845 m) svetu kantona Bern. Sledi poročilo A. Gallaya (str. 63—74) o poznoglacialnih in zgodnjeholocenskih plasteh iz Valaisa v Švici. W. Leitner je v obliki eseja (str. 75—82) prikazal stanje raziskav na področju mezolitske arheologije v Avstriji. Čeprav imajo naši severni sosedje tozadevnih postaj kar 18, so slabo objavljene in še slabše opredeljene. Za nas bi bili zanimivi predvsem jamski najdišči Tropfsteinhöhle pri Grebinju na avstrijskem Koroškem in Zigeunerhöhle pri Gradcu na avstrijskem Štajerskem. Slednjega najdišča ne bi smeli prištevat v mezolitik. Izkopana orodja kažejo (kljub enoredni koščeni harpuni) izrazit poznopaleolitski habitus; med favno je prisoten celo jamski medved, ki je v Alpah izumrl okoli viška würma III pred okoli 20 000 leti (glej I. Rakovec, *Arheološki vestnik* 24, 1973, 242) in to bo najbrž bolj pravilna datacija tega najdišča. Krajši prispevek o poznoglacialni in postglacialni zgodovini ter mezolitiku zgornjega rhonskega bazena sta napisala G. Pignot in P. Crotti (str. 83—92). Tipologijo in razvoj mezolitske industrije iz abrija Romagnano III pri Trentu sta opredelila A. Broglio in S. Kozlowski (str. 93—148). Mezolitske plasti v Romagnanu III so debele od 200 do 250 cm in s pomočjo ¹⁴C datirane v čas od 7880 ± 90 (starejši sauveterrien) do 4530 ± 50 (mlajši castelnovien) let pr. n. št. Tipologija je narejena po izkopanih artefaktih. Predstavljenih je kar 282 tipov orodij (od tega 100 tipov mikrolitov) in 8 tipov jeder s svojimi podtipi! Ta tipologija bo, sicer najbrž le malenkostno modificirana, primerno uporabljiva tudi za naš mezolitik, saj si pri litičnih inventarjih naših postaj s francosko in nemško tipološko listo ne moremo kaj prida pomagati. S prikazom statistične metode študija mikrolitov se prispevek A. Sartorellija (str. 149—158) neposredno navezuje na predhodni članek. O najdiščih mezolitskega obdobja v Liguriji sta spregovorila P. Biagi in R. Maggi (str. 159—168). Sedem mezolitskih najdišč v Furlaniji je na kratko objavila F. Bressan (str. 169—174). To so San Giorgio di Nogara, Muzzana del Turgnano, Ragogna, Fagagna, Col Pramollo, Lasera Valbertad Alta in Riparo di Biarzo. Slednje najdišče sta posebej predstavila F. Bressan in A. Guerreschi (str. 175—178). Plasti tega spodmola, ki leži na levem bregu Nadiže, kulturno zajemajo končni paleolitik — epigravettien, sauveterrien in neolitik. Med materialom je zanimiva fragmentirana koščena harpuna z dvema vrstama zalusti, ki pa žal nima določenih stratigrafskih podatkov in bi tako lahko pripadala tako mezolitiku kot neolitik. Vendar je pripadnost slednjemu, glede na analogije iz Švice, manj verjetna. M. Cremaschi in M. Lanzinger sta opisala (str. 179—187) finalni epigravettien z najdišč Andalo in Viotte v dolini Adiže, kjer so artefakti vloženi v puhlici. Preliminarno poročilo o poznopaleolitsko-mezolitskem najdišču ob jezeru Terlago sta predstavila B. Bagolini in G. Dalmeri (str. 189—196). B. Bagolini in T. Pasquali sta na kratko opisala (str. 197—200) nova mezolitska najdišča visoko nad dolinama Fiemme in Fassa. Med artefakti mezolitskih najdišč v Sarentinskih in Aurinskih Alpah jih je veliko izdelanih iz kamene strele. O tem sta spregovorila A. Broglio in R. Lunz (str. 201—208) in predstavila nekaj najbolj zanimivih oblik z najdišč Passo Valles (Jochtal, 2000 m nm. v.); Passo Pennes (Penser Joch, 2200 m), Passo di Valparola (2150 m), Pian de Frea (1930 m) itd. Med značilnimi oblikami artefaktov iz kamene strele so poleg ostankov jeder še praskala, klinice s hrbtom, sauveterrienske konice in podobno. Pri tem naj omenim, da poznamo artefakte iz kamene strele tudi z nekaterih planih najdišč Ljubljanskega barja (npr. Breg pri Škofljici, Vrbičev hribec pri Plešivici). A. Guerreschi je v nadaljevanju (str. 209—212) opisal hipotetičen »razvoj« finalnega epigravettiena v mezolitik na področju severovzhodne Italije. Monte Cornizzolo, v letu 1983 odkrito novo mezolitsko najdišče v Lombardiji, so predstavili L. Castelletti, F. d'Errico in L. Leoni (str. 213—220). Z računalniško obdelavo (t. i. »Cluster analysis«) kamenih ansamblov sta opremljena članka A. Bietti (str. 221—224) ter F. Martinija in L. Sartijeve (str. 225—234). Na podlagi antrakotomskih analiz je L. Castelletti (str. 235—242) napisal članek o vrstah lesa, ki so ga mezolitski prebivalci severne Italije uporabljali za kurjenje. To so bile predvsem bukev, breza, smreka in jelka. Preliminarno makrobotanično analizo ostankov lesa z najdišča Terlago pri Trentu je napisal R. Nisbet (str. 243). Radiometrične rezultate z najdišč Valle di Zambano, Predestal in Romagnano so s primerjavo do najdišč sosednjih dežel prispevali M. Allegio, L. Allegri, F. Bella, A. Broglio, G. Calderoni, C. Cortesi, S. Improta, M. Preite Martinez, V. Petrone in B. Turi (str. 245—254). L. Cattani je na podlagi palinoloških izsledkov (str. 255—258) opisala postglacialno pokrajino okolice najdišča Colbricon. Vsemu temu sledi za konec še članek J. K. in S. K. Kozlowskega (str. 259—293) o kameni industriji Lepenskega vira, ki sicer že izstopa iz okvira obsega okrogle mize, vendar je zaradi pomembnosti dodan na koncu zbornika. Glavni namen tega članka je pospešiti proučevanje razvoja kamene industrije starejšega neolitika na Balkanu.

Pri branju predstavljene knjige, ki smo je v naših osiromašenih knjižnicah lahko izredno veseli, kaj hitro zvedeni nekdanja trditve M. Brodarja (*Arheološki vestnik* 30, 1979, 27), »da v členitvi slovenskega mezolita, pri katerem je viden tardenoijski

karakter, ne moremo dalje, ker so tudi sosednje pokrajine zelo revne.« Tardenoisiena zaenkrat še niso odkrili daleč naokoli, sosednje pokrajine pa so, kot je lepo razvidno iz omenjenih člankov, vse prej kot zelo revne. Zato so na drugi strani pomanjkljive objave (in raziskave!) našega mezolita. V tem smislu bi bilo treba čim prej objaviti litični inventar Dedkovega trebeža, ki je postaja na prostem pri Prestranku in rezultate izkopavanja iz abrija Pod Črnučko pri Ilirski Bistrici. Z zelo resnim pristopom bi kazalo takoj nadaljevati s sistematičnim raziskovanjem Brega pri Škofljici (najdišče je namreč zaradi divjega odlagališča smeti nedvomno izredno ogroženo — izkopavanja bi tako imela med drugim tudi zaščitni značaj), kljub nasprotovanju nekaterih arheologov, ki imajo očitno drugačno mnenje in namene! Med novejšimi raziskavami v Sloveniji velja omeniti še jamsko postajo Malo Triglavco v bližini Divače. Terenska dela (vodja F. Leben z Arheološkega inštituta pri ZRC — SAZU) na tem nadregionalno pomembnem najdišču so že v zaključni fazi. Pod obsežnimi plastmi mlajše in starejše prazgodovine (halštatska, bronzna doba, eneolitik, mlajši neolitik hvarskega tipa) je bila odkopana še mezolitska plast z bogato koščeno industrijo, kateri lahko poiščemo paralele predvsem v Lepenskem viru, Padini in Vlascu. K fascinantnim najdbam zadnjega časa sodi še enkratno ohranjena ploščata koščena harpuna z enorednimi zalustmi, ki je bila najdena pri potapljaških raziskavah Ljubljani in ki je morda celo poznopaleolitske starosti. Za konec lahko z veliko optimizma upamo, da bo v prihodnosti raziskovanje mezolitika dobilo v Sloveniji nov, večji zagon (seveda naj to ne bi šlo na škodo paleolitskih raziskav!). Želimo si tudi, da bi izkopano gradivo sproti objavljali, saj lahko le s takim načinom deloma nadomestimo izgubljeno in morda še ujamemo stik z ostalim svetom. Za predstavitev in delno razrešitev celotne problematike srednje kamene dobe v Sloveniji bi lahko skupaj s Slovenskim arheološkim društvom v kratkem organizirali kolokvij o mezolitiku. To še toliko bolj, ker je od uspelega kolokvija o paleolitiku v Sloveniji preteklo že dvajset let (glej Arheološki vestnik 18, 1967, 225 ss) in ker širša znanstvena javnost o slovenskem mezolitiku ne ve tako rekoč ničesar.

Draško Josipovič

Terezijanski gozdni red za Kranjsko 1771. Ljubljana : Biotehniška fakulteta, 1985. 88 strani (Viri za zgodovino gozda in gozdarstva na Slovenskem ; I).

Zgodovina slovenskega gozdarstva je po zaslugi Vlada Valenčiča in nekaterih drugih, zlasti tudi samih gozdarjev, dokaj proučena. Žal so objave raztresene po strokovnem in drugem časopisju in je razmeroma težko priti do popolnega pregleda o opravljenem delu. Dosedanje raziskave in prizadevanja Boštjana Anka, docenta na VTOZD za gozdarstvo Biotehniške fakultete ljubljanske univerze, pa so privedle do sklepa, da se je treba nadaljnjih raziskav lotiti sistematično. V ta namen so začeli izdajati tudi serijo virov, ki bo prinašala »predvsem normativno gradivo, dokumente, ki so zaradi redkosti nahajališča, oblike in jezika širšemu krogu strokovnjakov nedostopni«. Namenjajo jo vsem tistim, ki jih zanima zgodovina te gospodarske panoge kot tudi gospodarstva nasploh. Tehničnim in vsebinskim težavam, ki pri objavah virov nastajajo, se mislijo izogniti na ta način, da bodo objavljali faksimile dokumentov in prevod.

Poleg teh znanstvenih pobud je ideji botrovala tudi izredno praktična potreba. Gozdarstvo je namreč taka gospodarska panoga, ki zahteva gospodarjenje na izredno dolga časovna obdobja. Nekaj desetletij pomeni malo, večasih skoraj nič. Kdor ne pozna starih gozdarskih načrtov za posamezna področja, bo slabo gospodaril. Poleg gospodarskih momentov dobivajo v zadnjem času vse večji pomen tudi ekološka vprašanja. Žal pa pri tem vrsta ljudi preveč naseda problemom v zvezi s kislim dežjem, pozablja pa na dejstvo, da so v desetletjih po zadnji vojni praktično uničili naravno sestavo gozda. Pretirana komercializacija gozdnega gospodarstva, ki izhaja nenazadnje tudi iz finančnih zagat naše celotne družbe, je pripeljala do tega, da se površine sicer ne zmanjšujejo, pač pa je lesne mase vedno manj, porušeno je tudi razmerje med iglavci in listavci. Sistematično raziskovanje zgodovine gozdarstva bo slej ali prej moralo pripeljati tudi do potrditve, bolj verjetno pa do revizije, dosedanjih ocen ravnanja z gozdovi na naših tleh v preteklosti. Govorjenje o mačehovskem odnosu gozdnih veleposesnikov, zlasti pa ostalih kategorij lastnikov, do gozda v preteklosti ne prenese soočenja s konkretnimi dejstvi. Osebo sem globoko prepričan, da so veliko večjo škodo kot posamezni slabi gospodarji povzročili nepremišljeni državni ukrepi od agrarne reforme v stari Jugoslaviji do nejasne usode individualnega lastništva v zadnjih desetletjih.

Gozdno bogastvo Kranjske je bilo eden izmed poglavitnih vzrokov, da je ta kot zadnja med habsburškimi dednimi deželami dobila svoj gozdni red. Po nekaj deset-

letnih pripravah in prerekanjih med osrednjimi oblastnimi in kranjskimi stanovi, so vendar našli skupen jezik ter pripravili gozdni red, ki je bil sprejemljiv za obe strani. Obsegal je osemindeset določil, ki so bila natisnjena 1773. leta. Predvidena je bila dvojezična objava, vendar niso dobili ustreznega prevajalca. Zamisel o slovenski objavi je uspela šele 1824. Majda Smole, ki je pripravila in prevedla prvo izdajo gozdnega reda, v uvodu domneva, da je prevod delo Franca Serafina Metelka. Kot je na eni strani gozdni red dokaj podroben, pa je po drugi strani premalo specifičen za Kranjsko. Pogrešamo konkretnjša določila za dele Notranjske in Istre, predvsem pa za Kras, kjer je bila problematika popolnoma drugačna od ostalih delov dežele Kranjske. Iz tega izhaja, da bi bila potrebna detaljna primerjalna študija gozdnih redov slovenskih in drugih sosednjih dežel. Posebno vprašanje je tudi njegovo izvajanje. Marija Terezija je, kot je znano, premalo skrbela za izvajanje reformnih in drugih ukrepov.

Majdi Smole in Boštjanu Anku moramo na koncu izraziti zahvalo za izdajo prvega zvezka Virov za zgodovino gozda in gozdarstva na Slovenskem. Posebej pa velja opozoriti na rešitev nekaterih tehničnih problemov, ki bi jih pri izdaji redkih tiskanih virov veljalo gotovo posnemati.

Stane Granda

Jože Pirjevec: Tržaški voz — O zgodovinskih dogodkih in političnem razvoju v letih 1945—1980. Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1985. 88 strani.

Ob 40. obletnici osvoboditve je Založništvo tržaškega tiska izdalo knjigo tržaškega zgodovinarja dr. Jožeta Pirjevca z naslovom Tržaški voz. To sicer po obliki tanko, po vsebini pa zelo zanimivo delo obravnava zgodovino Trsta od osvoboditve maja 1945 do leta 1980. Nastalo je z namenom, kot pravi avtor, da predstavi zgodovinski potek bojev slovenske narodnostne skupnosti za ohranitev in uveljavitev pravic, ki ji pritičejo.

Osvetlitev najpomembnejših momentov iz 35-letnega razdobja tržaške zgodovine, ki jih je avtor izbral in komentiral, oživlja bralcu bližnjo preteklost življenja Slovencev v Trstu. Knjiga pričinja s 1. majem 1945, ko so čete jugoslovanske vojske osvobodile Trst. Izredno razgibano obdobje tržaške zgodovine so nedvomno prva povojna leta, od osvoboditve do podpisa pariške mirovne pogodbe februarja 1947. Ob prebiranju prvih strani knjižice se seznanjamo z zapletljaji in nato podpisom beograjskega sporazuma, beseda je o diplomatskih sporih in pogajanjih, ki so potekali v zvezi s Trstom in okolico, sledi predstavitev Zavezniške vojaške uprave ter oživljanje fašistične dejavnosti. V tem obdobju je izredno važno vlogo v Trstu in okolici odigral tudi Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor za Slovensko primorje in Trst, ki pa ga avtor, vprašujem se zakaj, v delu niti ne omenja. Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor, ki je imel po vojni sedež v Trstu, je bil najvišje telo in najpomembnejši organ ljudske oblasti v Slovenskem primorju. Bil je izvoljen že jeseni 1944 in je deloval do februarja 1947. Njegov predsednik je bil v vsem tem obdobju France Bevk (ne pa predsednik deželne odbora OF str. 10). Razen tuje (predvsem italijanske) literature in arhiva zaveznikov, ki jih dr. Jože Pirjevec uporablja pri razjasnjevanju tega časa, so tudi že slovenski avtorji (dr. Janko Jeri in drugi) priobčili nekaj razprav o prvih povojnih letih, ki bi jih pisec moral upoštevati, prav tako pa obstaja dokaj dobro ohranjen arhiv Pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora in raznovrstnih organizacij, ki so bile izrednega pomena za nadaljnjo tržaško zgodovino od osvoboditve naprej. Prav pomanjkanje vpogleda v jugoslovansko historiografijo pomenja minus za opisovanje tako zanimivega obdobja. Čas od ustanovitve STO do podpisa Londonskega sporazuma 5. oktobra 1954 je Pirjevec predstavil predvsem s poudarkom na treh dogodkih: informbirojevskem sporu, volitvah, razgovori o pripadnosti Trsta in razmejitvi med Jugoslavijo in Italijo. Predvsem to zadnje vprašanje je predstavljeno zelo podrobno, zaključki pa so plod obdelave zavezniškega arhivskega gradiva, ki ga je dr. Jože Pirjevec pregledal v arhivu v Londonu.

Knjigo, ki je bila predstavljena aprila 1985 v Trstu, lahko uvrščamo med zgodovino in kroniko. Taka so tudi avtorjeva napotila, ko nas uvaja v 70-ta leta. Volitve, strankarski boji, boji za uveljavitev manjšine na vseh področjih življenja, razne zaostritve odnosov, odpiranje meje in vedno večje sodelovanje med obema državama, priprava in podpis osimskih sporazumov, so nanizani in krajše komentirani v kronološkem zaporedju, tako kot so si sledili. Radovedni bralec bo tej komentirani kronologiji sledil z izredno pozornostjo, saj obravnava dogodke dokaj sproščeno in popularno. Delo je zgoščeno, napisano tako, kot je bila zgoščena in dramatična zgodovina Trsta.

Metka Gombač

Punk pod Slovenci. Ljubljana: Univerzitetna konferenca ZSMS in Republiška konferenca ZSMS, 1985. 542 strani.

Marsikateri bralec Zgodovinskega časopisa se bo verjetno začudeno vprašal, ali ima ocena (oziroma bolje: opozorilo na to novost na slovenskih knjižnih policah) takšne knjige mesto v osrednjem slovenskem zgodovinskem časopisu in ali ne bi raje sodila kam drugam. Potencialni nespornost je zgleden z dejstvom, da je analiza punka kot delu mladinske kulture na Slovenskem posvečena ena petina knjige; kar štiri petine ali več kot 400 strani pa predstavljajo **dokumenti**. Knjiga je v svojem bistvu torej zbornik dokumentov, ki bodo koristno služili vsakomur, ki se bo ukvarjal s problematiko mladih pri nas v drugi polovici sedemdesetih in prvi polovici osemdesetih let našega stoletja. V tem je tudi vrednost te knjige za zgodovinarja.

Knjiga je izšla kot sedemnajsti zvezek zbirke KRT (Knjižnica revolucionarne teorije) in po svoji zasnovi ne pomeni neke novosti v okviru te zbirke. Spomnimo se le, da je leta 1982 kot četrti zvezek iste zbirke izšla knjiga Študentsko gibanje 1968/1972 (glej oceno v ZČ 36, 1982, str. 178—179), katere jedro so prav tako dokumenti. V nasprotju s knjigo o študentskem gibanju, ki je izšla slabih deset let po zlomu le-tega, predstavlja zbornik Punk pod Slovenci izdajo v času, ko je ta sicer že prešel svoj zenit, ni pa izginil iz prizorišča delovanja dela mladih. Pri tem velja opozoriti še na eno tesno povezanost obeh »gibanj« in navezovanje slednjega na prvega. Kot rezultat delovanja študentov v letih 1968—1972 sta nastala Radio študent in Študentski kulturni in umetniški center (ŠKUC); instituciji, ki sta v veliki meri propagirali in omogočili delovanje vrsti mladih ustvarjalcev iz punkovske oziroma alternativne scene in brez katerih (RŠ, ŠKUC) bi punk zapadel v še večjo marginalnost.

Jedro knjige — dokumente, uvedejo prispevki šestih avtorjev, ki z različnih zorišč (sociološki, filozofski, etnološki, glasbeni ...) obravnavajo fenomen punka pri nas. Grega Tomc piše o Sporih in spopadih druge Slovenije, Radmila Pavlovič o Refleksijah na punk »gibanje« v nekaterih socialno pravnih in kulturno ideoloških institucijah pri nas, Andreja Potokar etnološko analizira punk v Ljubljani, Peter Barbarič poizkuša opredeliti kriterije za (glasbeno) vrednotenje punka, Rastko Močnik je pripeval razpravo z naslovom Razum zmaguje, Peter Mlakar govori o svetovnonazorskem principu punka, Marjan Ogrinc pa je naslovil svoj tekst Ni nam do tega, da bi postali zgodovina. Pri vrednotenju teh tekstov je pomembno, da se zavemo dveh stvari. Vsi ti teksti so nastali v času, ko je punk, oziroma alternativna scena v širšem pomenu besede in kot je pojmovan tudi v pričujoči knjigi, še živ in ustvarjalen in zaradi tega ni neke (časovne) distance, za katero — ob vrednotenju in razumevanju nekega pojva — čutimo potrebo zlasti zgodovinarji, in da pisci uvodnih prispevkov izhajajo iz slovenskega punka in so v njem kreativno delovali in še delujejo, ali pa so njegovi tesni sopotniki in skrbni spremljevalci vsega dogajanja znotraj in okrog te scene. Po eni strani jih zato ta njihova pozicija omejuje v čimbolj objektivnem pisanju, po drugi strani pa daje temu istemu pisanju nek občutek (feeling) in razumevanje stvari, ki je dano le tistemu, ki je stvar povohal od znotraj. Prav zato so tudi ti prispevki dokument svojega časa in okolja.

Dokumenti zajemajo čas od jeseni 1977, to je od pojava skupine Pankrti, pa do pomladi 1984, ko je bil Radio študent obtožen, da je v svojem programu predvajal nacistično himno. Med tema dvema skrajnima mejama je pod 157 točkami natisnjena množica dokumentov, ki reprezentativno kažejo, skozi kakšne Scile in Karibe je na svoji poti plula punkovska ladja. V glavnem so to ponatisnjeni članki iz slovenskega in jugoslovanskega tiska (Delo, Mladina, Stop, Problemi, Nedeljski dnevnik, Duga, Politika ekspres, Ilustrovaná politika ...), ki so se na kakršenkoli način dotikali punka (ocene, intervjuji, pisma bralcev, reportaže ...); tekstovne podloge oddaj Radia študent, razni zapisniki in druge vrste dokumenti.

Naj na koncu samo dodamo, da je bilo s pričujočo knjigo opravljeno veliko delo, ki bo pripomoglo k boljšemu razumevanju fenomena punka pri nas, da pa končna sodba in mnenje o njem še zdaleč ni bilo izrečeno.

Peter Štih

Marjan Britovšek, **Stalinov termidor.** Ljubljana: Cankarjeva založba, 1984. 549 strani.

Pisec v svojem novem delu nadaljuje s proučevanjem in poglobljanjem enega ključnih problemov zgodovine komunističnega gibanja, ki je bistveno in usodno vplivalo na polpretekli in sedanji razvoj marksistične misli ter celotni razvoj ruskega in mednarodnega delavskega gibanja: stalinizma. Ta ključni problem, ki se ga vse pogosto obravnava površinsko in aktualistično, raziskuje Britovšek v kompleksnem zgodovinskem procesu njegovega nastajanja. Zato bi kazalo na tem mestu opozoriti,

da predstavljajo vsa tri Britovškova dela, v katerih se loteva problematike stalinizma (»Boj za Leninovo dediščino«, »Carizem, revolucija, stalinizem« in »Stalinov terminidor«) pravzaprav trilogijo, saj zaokrožajo avtorjeve raziskave »ruske stvarnosti« od srede prejšnjega stoletja do sodobnosti.

Britovšek v obeh prvih delih (»Boj za Leninovo dediščino« in »Carizem, revolucija, stalinizem«) razgrinja pred bralca plastičen zgodovinski oris »stalinizma« v vsej njegovi širini in globini; tu gre za globalno zgodovinsko analizo. V svojem najnovejšem delu pa se je lotil še podrobnejše analize vzvodov Stalinove osebne oblasti; pri tem je seveda težišče proučevanja na idejnih bojih v VKP(b), iz katerih je Stalin z najbolj grobimi metodami izšel kot zmagovalec tako nad levo kot desno opozicijo; to pa je tista temeljna točka — sovjetski terminidor, ki pomeni vzvod Stalinove osebne oblasti in velikodržavja. Avtor torej v svojem najnovejšem delu raziskuje usodo oktobrske revolucije in razvoja socializma v Sovjetski zvezi po Leninovi smrti. Pričujoče delo sestavlja deset poglavij: Zavezništvo Stalina in Buharina v boju z levico v VKP(b); Vpliv frakcijskih bojev v VKP(b) na kominterno; Politični in teoretično-ekonomski pogledi Buharina in Preobraženskega na perspektive razvoja socializma v Sovjetski zvezi; Idejni spopad med Stalinovo in Buharinovo skupino; Razraščanje Stalinove birokratsko-administrativne »revolucije od zgoraj«; Sovjetski terminidor — temelj kulta osebnosti in velikodržavja; Po tirnicah kulta osebnosti; Skrivnostna Stalinova smrt prepreči veliko čistko; »Prosvetljeni« stalinizem v preobledi realnega socializma; Priloge. Že iz naslovov posameznih poglavij se da razbrati, da gre za temeljito zgodovinsko analizo sovjetskega razvoja — od Leninove smrti pa vse do današnjih dni. Britovšek deli Stalinovo obdobje na dva dela: v prvem — do smrti Kirova (1934), ko je brezobzirno obračunal z levo (Trocki) in desno (Buharin) opozicijo; v drugem delu pa prevladujejo despotske poteze njegovega značaja. Na XVIII. kongresu partije, ki so ga sklicali marca 1939, po »veliki čistki«, je bil Stalin že absolutni diktator. Tako CK kot njegovi izvršilni organi (politbiro, organizacijski biro in sekretariat), izvoljeni na tem kongresu, so bili zgolj osebni posvetovalni organi generalnega sekretarja CK — Stalina. Avtor posebej poudarja, da se od takrat Stalin ni več oziral na politbiro in plenum CK, niti ni skliceval kongresov partije; nastavitve in imenovanja je izvajal sam, torej brez odobritve plenumov in kongresov. Pred sklicem naslednjega kongresa je hotel doseči predvsem dva cilja: »uzakonitev« svoje osebne diktature v partiji in državi z uradnim priznanjem kulta osebnosti ter s partijskim statutom. Ko so Stalinu na VII. kongresu kominterne (1935) priznali, da je skupaj z Marxom, Engelsom in Leninom četrti klasik marksizma, je to pomenilo višek njegove moči.

Stalinizem, piše pisec, pomeni specifično deformacijo izvajanja oblasti, ki je zrasla na temeljih proletarske družbe. Stalinizem je socialno porodila začasna, relativna osamosvojitve voditeljev od njihove družbene baze. Diktatura proletariata je dobila značaj nadomestne diktature; pri tem so državno oblast odtujili njenim dejanskim družbenim nosilcem. Stalin se ni boril samo za oblast, temveč za določeno smer v notranji in zunanji politiki. Stalinovih prestopkov, piše avtor, ni mogoče pojasniti s paranojo ali s kako drugo duševno boleznijo. Stalin je bil politik, ki je uporabljal maviavelistične metode; njegovi prestopki so se skladali z njegovimi cilji.

Vsekakor pa predstavlja novost proučevanja fenomena stalinizma Britovškova marksistično dialektična analiza sovjetske družbe po Leninu, ki pomeni temelj za razumevanje nastanka stalinizma. Tako se je avtor usmeril v proučevanje ekonomskih nazorov, ki sta jih zastopala Buharin in Preobraženski, in njune vizije socializma v Rusiji — kako bi bilo mogoče Rusijo čim hitreje iztrgati iz zaostalosti in razviti industrijo. Bistvo spora med levico in desnico v sovjetski gospodarski politiki je bilo namreč vprašanje, kako in s kakšnim tempom industrializirati deželo. Pri tem se je zastavljalo vprašanje, kako mobilizirati »neoplojen kapital«, ga oploditi in doseči, da bo proizvodnja tekla neovirano. Leva opozicija s Preobraženskim na čelu je bila mnenja, da so nujno potrebne širokopotezne investicije, posebej v težko industrijo, in da je treba takoj začeti široko zasnovano načrtovanje in iskanje novih virov akumulacije, da pospešijo industrializacijo; zato pa je seveda potreben začetni kapital, ki ga je mogoče v zaostalih razmerah v Rusiji zbrati samo s prisilnim izkoriščanjem kmetov. Pri tem pa je desnica z Buharinom na čelu opravičeno opozarjala (kot pred leti Lenin), da so s tem resno načeti temelji zavezništva med proletariatom in kmeti. Buharin se je v nasprotju z levico zavzemal za previdno industrializacijo ter zavračal zahteve levice po intenzivnejši industrializaciji; pri tem je užival vso podporo Stalina, ki je pravzaprav potreboval Buharina v obračunu z levico. Levica je bila na plenumu oktobra 1927 izključena iz partije. Na XV. kongresu VKP(b), decembra 1927, ko je Stalin že zmagovalec nad levico, pokaže svojo pravo sliko in udari po desnici, s tem ko napade Buharinove gospodarske teze in govori v jeziku leve opozicije; sedaj se je zavzel za intenzivno industrializacijo. Po razpadu duumvirata (Buharin — Stalin) se je Buharin z vso ostrino svojega ekonomskega znanja spoprijel s Stalinovimi

načrti hiperindustrializacije, nasilne kolektivizacije in Stalinovo likvidacijo kulakov; toda Stalinova moč je bila že tolikšna, da je bil Buharin izključen iz politbiroja.

Ko je levica oblikovala svoja stališča, piše pisec, je v svojih programskih tezah opozarjala na nevarnost, da se oktobrska revolucija izrodi v termidor po vzoru francoske revolucije. Postleninovsko obdobje je levica v svojih tezah kaj rada označevala za termidor; Buharinovo politiko je žigosala kot »ideološko restavracijo kapitalizma«. Ko je Trocki formuliral in utemeljil termidorsko obdobje Stalinove politike, rezultati te politike še niso bili tako očitni kot po smrti Kirova. Avtor posebej opozarja, da je bilo obdobje Stalinovega vzpona po smrti Kirova obdobje degeneracije in fizične likvidacije jedra boljševiške stranke — Leninove garde, ki je izkravavela v stalinskih represalijah, ki so v letih 1936—38 dobile svojo končno obliko; nič boljše ni bilo v zadnjih 15 letih Stalinovega gospostva. Stalinov kult in vse njegove posledice so bili bistveni sestavni deli socialistične družbe njegovega modela.

Uradne ocene o Stalinu so polovične, opozarja Britovšek. Zanje je značilen refren, da Stalinov kult ni spremenil narave socialistične družbe (Hruščov). Stalinizem pa ni bil lahka bolezen, piše avtor, ampak je resno načel organizem sovjetske družbe, in nadaljuje — ta bolezen je grozila uničiti pomembne pridobitve oktobrske revolucije. Zato Stalinovo obdobje v odnosu do Leninovega obdobja, trdi avtor, predstavlja termidor, ki ga je levica ideološko utemeljila že v svojih tezah.

Avtor je posvetil veliko pozornost problematiki Stalinove smrti. V tem poglavju spregovori o vseh obstoječih verzijah Stalinove smrti, ki se zaključujejo v ugotovitvi, da je despot umrl nasilne smrti. Likvidacijo naj bi izvršili Stalinovi učenci; na ta način so se izognili novim Stalinovim čistkam, katerih žrtve naj bi bili sami. Pisec zaključuje svoje veliko delo z analizo XX. kongresa KPSZ, poudari prispevek Hruščova pri destalinizaciji sovjetske družbe in ugotavlja, da se sovjetska notranja in zunanja politika po odstavitvi Hruščova zopet vrača na nekatere stalinske pozicije — v novi preobleki realnega socializma.

Dr. Marjan Britovšek se s svojim najnovejšim delom Stalinov termidor, v katerem razgalja sistem Stalinove osebne diktature, fenomen stalinizma in njegovih posledic, ponovno potrjuje kot odličen poznavalec ruskega in mednarodnega delavskega gibanja pred Oktobrom in po njem.

Av g u s t L e š n i k

ZGODOVINSKI ČASOPIS

— osrednja slovenska historična revija
— glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije

Na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, v Ljubljani, Aškerčeva 12/1, lahko še vedno dobite naslednje zvezke »Zgodovinskega časopisa« (ZČ):

ZČ 1/1947 (ponatis 1977) — 360 din	ZČ 26/1972, št. 1-2 (ponatis 1980) — 360 din
ZČ 2-3/1948-49 — razprodan	ZČ 26/1972, št. 3-4 (ponatis 1984) — 720 din
ZČ 4/1950 — razprodan	ZČ 27/1973, št. 1-2 — razprodan
ZČ 5/1951 — pred ponatisom	ZČ 27/1973, št. 3-4 — razprodan
ZČ 6-7/1952-53 — pred ponatisom	ZČ 28/1974, št. 1-2 — razprodan
ZČ 8/1954 — razprodan	ZČ 28/1974, št. 3-4 — 320 din
ZČ 9/1955 — razprodan	ZČ 29/1975, št. 1-2 — 280 din
ZČ 10-11/1956-57 — razprodan	ZČ 29/1975, št. 3-4 — 280 din
ZČ 12-13/1958-59 — 560 din (kmalu razprodan)	ZČ 30/1976, št. 1-2 — 240 din
ZČ 14/1960 — 400 din	ZČ 30/1976, št. 3-4 — 240 din
ZČ 15/1961 — razprodan	ZČ 31/1977, št. 1-2 — 320 din
ZČ 16/1962 — 400 din (kmalu razprodan)	ZČ 31/1977, št. 3 — 280 din
ZČ 17/1963 (ponatis 1978) — 400 din	ZČ 31/1977, št. 4 — 200 din
ZČ 18/1964 (ponatis 1980) — 400 din	ZČ 32/1978, št. 1-2 — 240 din
ZČ 19-20/1965-66 — razprodan	ZČ 32/1978, št. 3 — 200 din
ZČ 21/1967 — 400 din (kmalu razprodan)	ZČ 32/1978, št. 4 — 200 din
ZČ 22/1968, št. 1-2 (ponatis 1983) — 480 din	ZČ 33/1979, št. 1 — 240 din
ZČ 22/1968, št. 3-4 — 280 din	ZČ 33/1979, št. 2 — 200 din
ZČ 23/1969, št. 1-2 — razprodan	ZČ 33/1979, št. 3 — 200 din
ZČ 23/1969, št. 3-4 — razprodan	ZČ 33/1979, št. 4 — 200 din
ZČ 24/1970, št. 1-2 (ponatis 1981) — 320 din	ZČ 34/1980, št. 1-2 — 240 din
ZČ 24/1970, št. 3-4 — razprodan	ZČ 34/1980, št. 3 — 200 din
ZČ 25/1971, št. 1-2 (ponatis 1985) — 880 din	ZČ 34/1980, št. 4 — 200 din
ZČ 25/1971, št. 3-4 — pred ponatisom	ZČ 35/1981, št. 1-2 — 320 din
	ZČ 35/1981, št. 3 — 200 din
	ZČ 35/1981, št. 4 — 180 din
	ZČ 36/1982, št. 1-2 — 400 din
	ZČ 36/1982, št. 3 — 300 din
	ZČ 36/1982, št. 4 — 300 din
	ZČ 37/1983, št. 1-2 — 520 din
	ZČ 37/1983, št. 3 — 320 din
	ZČ 37/1983, št. 4 — 360 din
	ZČ 38/1984, št. 1-2 — 680 din
	ZČ 38/1984, št. 3 — 480 din
	ZČ 38/1984, št. 4 — 520 din

Za prvih petindvajset letnikov ZČ je na voljo bibliografsko kazalo.

Publikacije lahko naročite in prejmete osebno na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, prav tako pa tudi po pošti.

Za nakup kompleta ZČ odobravamo poseben popust. Za naročila, večja od 1000 dinarjev, je možno obročno odplačevanje. Člani zgodovinskih in muzejskih društev s poravnanimi tekočimi društvenimi obveznostmi imajo 25-odstotni popust, študentje 50-odstotni popust. Za naročila iz tujine velja 40-odstotni pribitek na cene knjižne zaloge.

Ponatise vseh zvezkov ZČ, ki so že razprodani, lahko naročite v prednaročilu.

LETNO KAZALO — ANNUAL CONTENTS — ГОДИЧНОЕ СОДЕРЖАНИЕ

RAZPRAVE — STUDIES — СТАТЬИ

- Jurij P e r o v š e k , Oblikovanje programskih načrtov o nacionalni samoodločbi v slovenski politiki do ustanovitve Neodvisne delavske stranke Jugoslavije (December 1922—april 1923) ..... 5—27
 Making of Political Directions Programms about the National Self — Determination in the Slovene Politics until the Foundation of the Independent Worker's Party of Yugoslavia (December 1922—April 1923)
 Формирование программных проектов о национальном самоопределении в словенской политике до основания Независимой рабочей партии Югославии (декабрь 1922—апрель 1923)
- Ernst B r u c k m ü l l e r , Habsburški absolutizem in narod dvornih svetnikov ..... 29—47
 The Habsburg Absolutism and the Nation of Court — Councillors
 Габсбургский абсолютизм и народ придворных советников
- Ivo J u v a n č i č , Križarska vojna proti Kobaridcem 1331 ..... 49—55
 The Crusade against the Population of Kobarid Region in 1331
 Крестовой поход против жителей Кобарида 1331 г.
- France M a r t i n o l i n a r , Letopisi lavantinsko-mariborske škofije kot zgodovinski vir ... 57—66
 The Annals of the Lavant-Maribor Diocese as a Historical Source
 Летописи лавантинско-мариборской епископии как исторический источник
- Vinko R a j š p , Slovenski protestantizem, uraška tiskarna in cene ..... 161—164
 Slavic Protestantism, the Printing House in Urach and Prices
 Словенский протестантизм, типография в Урахе и цены
- Stane G r a n d a , Poskus organiziranja slovenske Ljubljanske občne banke (1872) ..... 165—170
 About the Attempt to Establish the Slovenen Public Bank of Ljubljana (1872)
 Опыт организации словенского Люблянского общего банка (1872)
- Janez Š u m r a d a , Gospodarjenje neke slovenske družine konec 19. in v začetku 20. stoletja ..... 171—177
 Housekeeping of a Slovene Family at the End of the 19th and at the Beginning of the 20th Century
 Домашнее хозяйство словенской семьи в конце 19-го и начале 20-го века
- Toussaint H o č e v a r , Slovensko poslovno bančništvo kot inovacijski dejavnik, 1900—1930 ..... 179—192
 The Innovative Role of Slovene Corporate Banking, 1900—1930
 Словенские корпоративные банки как инновационный фактор 1900—1930.
- Darja M i h e l i č , Agrarno gospodarstvo Pirana od 1280 do 1340 ..... 193—224
 Agriculture of the Piran Area from 1280 till 1340
 Сельское хозяйство Пирана с 1280 по 1340 гг.
- Ignacij V o j e , Romanje Ulrika II. Celjskega v Kompostelo k sv. Jakobu ..... 225—230
 Pilgrimage of Ulric II of Celcia (Celje) to Compostela to Saint Jacob
 Паломничество Ульриха II. Цельского в Компостелу к св. Якову
- Nada K l a i č , O problemima stare domovine, dolaska i pokrštenja dalmatinskih Hrvata . . . 253—270
 On the Problems of Aboriginal Native Country, Migration and Christianization of Dalmatian Croats
 О проблемах старой родины, прихода и обращения в христианство далматинских хорват
- Dušan K o s , Posest ljubljanske komende Nemškega viteškega reda (od 13. do srede 18. stoletja) ..... 271—290
 Estate of the Ljubljana Prebend of Order of German Knighthood (from the 13th till the End of the 18th Century)
 Имение люблянской коменды Немецкого рыцарского ордена (с 13 до середины 18 ст.)
- Darja M i h e l i č , Prispevek k osvetlitvi zaslužkov in cen v srednjeveškem Piranu ..... 291—296
 Contribution to the Elucidation of Earnings and Prices in the Medieval Piran
 К освещению заработков и цен в средневековом Пиране
- Damjan G u š t i n , Finančni viri in denarništvo narodnoosvobodilnega gibanja na Slovenskem 1941—1945 ..... 297—320
 Financial Sources and Monetary Matters of the National Liberation Movement in Slovenia in 1941—1945
 Финансовые источники и денежное дело народно-освободительного движения в Словении 1941—1945

- Zdenko Čepič, Prispevek k proučevanju valutarne reforme leta 1945 ..... 321—334
 Contribution to the Researching of the Currency Reform in the Year 1945
 К изучению валютной реформы в 1945 г.

PROBLEMI IN DISKUSIJA — PROBLEMS AND DISCUSSION — ПРОБЛЕМЫ И ДИСКУССИЯ

- Še enkrat o selitvi Langobardov leta 568: odgovor Ivu Pirkoviču (Peter Štih) ..... 67—68
 Once Again on the Migration of the Langobards in 568: the Answer to Ivo Pirkovič
 Еще о переселении Лангобардов в 568 г.: ответ Иво Пирковичу
- Evangeličani in Kalvinci v Prekmurju (Miroslav Kokoč) ..... 68—72
 Evangelists and Calvinists in Prekmurje
 Протестанты и кальвинисты в Прекмурье
- Odmev na oceno zbornika »Koroški Slovenci v Avstriji včeraj in danes« (Pavle Žačec) ... 72
 Resounding of the Review of the Miscellany "Carinthian Slovenes in Austria Yesterday and Today"
 Эхо рецензии сборника „Каринтские Словенцы в Австрии вчера и сегодня“

IN MEMORIAM — IN MEMORIAM — В ПАМЯТЬ

- Prof. dr. Peter Petru (Jasna Horvat) ..... 73—74
 Professor Dr. Peter Petru
 Профессор д-р Петер Петру

BIBLIOGRAFIJA — BIBLIOGRAPHY — БИБЛИОГРАФИЯ

- Olga Janša-Zorn, Bibliografija slovenske zgodovine VII (Publikacija iz let 1973—1977) ..... 75—132
 Bibliography of the Slovene History VII (Publications of the years 1973—1977)
 Библиографии словенской истории VII (Публикации в годах 1973—1977)

DRUŠTVENO ŽIVLJENJE, KONGRESI IN SIMPOZIJ — SOCIAL LIFE, CONGRESSES AND SYMPOSIA — ОБЩЕСТВЕННАЯ ЖИЗНЬ, СЪЕЗДЫ И СИМПОЗИУМЫ

- Počastitev devetdesetletnice rojstva profesorja dr. Milka Kosa. Nova Gorica, 12. decembra 1982. (Branko Marušič) 133
 Honouring of the 90th Anniversary of Birth of Professor Dr. Milko Kos. Nova Gorica, December 12th, 1982
 Празднование девяностой годовщины со дня рождения профессора д-р Милко Коса (Нова Годича, 12 декабря 1982)
- Govor dr. Boga Grafenauerja ob 90-letnici rojstva in 10.-obletnici smrti dr. Milka Kosa ... 133—138
 Speech of Dr. Bogo Grafenauer on the Occasion of the 90th Anniversary of Birth and 10th Anniversary of Death of Dr. Milko Kos
 Речь проф. д-р Бого Графенауэра по поводу 90-ой годовщины со дня рождения и 10-ой годовщины со дня смерти профессора Милко Коса
- Nagovor Branka Marušiča ..... 138—139
 Allocution of Drago Marušič
 Обращение Бранко Марушича
- Delovanje Zgodovinskega društva Ljubljana od 14. aprila 1983 do 7. junija 1984 (Darja Mihelič) ..... 139—141
 Activities of the Historical Association Ljubljana from April 14th 1983, until June 7th, 1984
 Деятельность Исторического общества Любляна с апреля 1983 г. по 7-ое июня 1984 г. — Отчет с отчетно-выборной конференции
- Mednarodno znanstveno posvetovanje »Italija in jugoslovanske dežele ob koncu srednjega veka (14.—15. stoletje). Beograd 7.—10. junija 1984. (Ferdo Gestrin) ..... 141—142
 International Scientific Conference Italy and Yugoslav Countries at the End of Middle Ages (14th—15th century). Belgrade, June 7th—10th, 1984
 Международное научное совещание „Италия и югославские провинции под конец Средних веков (14—15 вв.), Белград 7—10 июня 1984
- V. mednarodni kongres o povezavah med obema jadranskima obalama: I rapporti culturali ed artistici. Vasto, San Salvo, Ortona, Chieti, Termoli, 23.—25. junija 1984. (Ferdo Gestrin) ..... 142—145
 V. International Congress on Linkages between Both Adriatic Coasts: I rapporti culturali ed artistici
 У Международный конгресс о контактах между обоими берегами Адриатики: I rapporti culturali ed artistici

- V. mednarodni kongres asociacije za proučevanje jugovzhodne Evrope; Beograd, 11.—17. septembra 1984 (Ignacij Voje) ..... 231—233
 The 5th International Congress of the Association for the South-West Europe Research; Belgrade, September 11th—17th, 1984
 У-ый международный съезд ассоциации по изучению югосточной Европы; Белград, ИИ — 17-ое сентября 1984
- Znanstveno posvetovanje o družbeni in kulturni podobi slovenske reformacije; Ljubljana, 24. in 25. oktobra 1984 (Maja Žvanut) ..... 233—235
 Symposium on the Social and Cultural Image of the Slovene Reformation; Ljubljana, October 24th and 25th, 1984
 Научное совещание об общественном и культурном образе словенской реформации; Люблина, 24-ое и 25-ое октября 1984
2. zasedanje avstrijsko-jugoslovenske komisije zgodovinarjev od 26. do 28. novembra na Otočcu (Irena Vilfan-Bruckmüller) ..... 235—236
 The 2nd Session of the Austrian-Yugoslav Commission of Historians; Otočec, 26th—28th November, 1984
 2-ое заседание австрийско-югославской комиссии историков с 26-го по 28-ое ноября на Отоцце
- Posvetovanje o zgodovini denarstva in bančništva na Slovenskem; Ljubljana, 11. in 12. decembra 1984 (Peter Štih) ..... 237—239
 Symposium on the History of the Financial and Banking Business In Slovenia; Ljubljana, December 11th and 12th, 1984
 Совещание по истории денежного и банковского дела в Словении; Люблина, 11-го и 12-го декабря 1984
- XXII. zborovanje slovenskih zgodovinarjev (Brežice-Krško, 27.—29. septembra 1984) (Darja Mihelič, Vinko Rajšp) ..... 335—338
 XXII. Meeting of the Slovene Historians (Brežice-Krško, September 27—29, 1984)
 XXII-ое совещание словенских историков (Брежице-Кршко, 27-го — 29-го сентября 1984)
- Meništvo na Slovenskem. Simpozij o zgodovini benediktincev, cistercijanov in kartuzijanov (Stična 23. maja, Pleterje 24. maja in Kostanjevica 25. maja 1984) (Andrej Vovko) 338
 Monkhoo d in Slovenia. Symposium on the History of Benedictine, Cistercian and Carthusian Monks (Stična, May 23, Pleterje, May 24 and Kostanjevica May 25, 1984)
 Монашество в Словении. Симпозиум по истории монахов бенедиктинцев, цистерцианцев и картезианцев (Стична 23-го мая, Плетере 24-го мая и Костаневица 25-го мая 1985 г.)
- Reformacija na Würtemberškem (Razstava 15. maja—22. julija 1984 v Stuttgartu) (Vinko Rajšp) ..... 339—340
 Reformation in Württemberg (Exhibition May 15—July 22, 1984, in Stuttgart)
 Реформация в Виртемберге (выставка 15-го мая до 22-го июля 1984 г. в Штутгарте)

OCENE IN POROČILA — BOOK REVIEWS AND REPORTS — РЕЦЕНЗИИ И ОБЗОРЫ

- Darja Mihelič, Najstarejša piranska notarska knjiga, 1281—1287/9 (Ferdo Gestrin) ... 145—146
 Klaus Jaitner, Die Hauptinstruktionen Clemen's VIII. für die Nuntien und Legaten an den europäischen Fürstenthöfen 1592—1605 (France Martin Dolinar) ..... 146—148
 Redovništvo na Slovenskem: benediktinci, cistercijani, kartuzijani. I. (Stane Granda) ... 148—149
 Acta Ecclesiastica Sloveniae 6 (Stane Granda) ..... 149—150
 Stefano Kociančič (1818—1883), un ecclesiastico al servizio della cultura fra Sloveni e Friulani (France Martin Dolinar) ..... 150—151
 Marjan Drnovšek, Arhivska zapuščina Petra Grassellija 1842—1933 (Vasilij Melik) ... 151—153
 Jože Pogačnik, Jernej Kopitar; Jože Pogačnik, Bartholomäus, Kopitar, Leben und Werk; Kopitarjev zbornik (Vasilij Melik) ..... 153—157
 Jurij Beltram, Tukaj je Jugoslavija. Goriška 1945—1947 (Metka Gombač) 157
 Srečko Brodar, Mitja Brodar, Potočka zijalka, visokoalpska postaja aurignacijskih lovcev (Draško Josipovič) ..... 240—242
 Peter Schmidt, Das Collegium Germanicum in Rom und die Germaniker. Zur Funktion eines römischen Ausländerseminars 1552—1914 (France M. Dolinar) ..... 242—244
 Sergio Bonazza, Bartholomäus Kopitar, Italien und der Vatikan (Vasilij Melik) ..... 244—245
 Les rapports entre la France et le Slaves du Sud (Janez Šumrada) ..... 245—247
 Branislav Gligorijević, Između revolucije i dogme — Voja (Vojislav Vujović u Komin-terni (Avgust Lešnik) ..... 247—248
 Roy Medvedjev, Nikita Hruščov (Avgust Lešnik) ..... 248—250
 Il popolamento delle Alpi in età mesolitica (Draško Josipovič) ..... 341—343
 Terezijanski gozdni red za Kranjsko 1771 (Stane Granda) ..... 343—344
 Jože Pirjevec, Tržaški voz. O zgodovinskih dogodkih in političnem razvoju v letih 1945—1980 (Metka Gombač) 344
 Punk pod Slovenci (Peter Štih) 345
 Marjan Britovšek, Stalinov termidor (Avgust Lešnik) ..... 345—347

UDK 949.713-13 »08«

KLAIĆ Nada, dr., redni univerzitetni profesor v pokojju,
YU-41000 Zagreb, Preskarova 4

O problemima stare domovine, dolaska i pokristjanja dalmatinskih Hrvata

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 38/1984, št. 4, s. 253—270, cit. 104

Sh. (De., Sn., En.)

Avtorica zaključuje na podlagi nove teorije L. Margetića in analize 30. poglavja De administrando imperio, da so se dalmatinski Hrvati naselili v Dalmacijo iz Karantanije v začetku IX. stol., se v borbi proti Frankom osamosvojili in bili iz Rima pokristjanjeni. Tako se avtorica glede borbe proti Frankom in pokristjanjenja vrača na staro Šiščevo teorijo.

Peter Stih

Avtorski izvleček

UDK 347.236 (497.12 Ljubljana):271.74.024

KOS Dušan, študent, YU-61000 Ljubljana, Kvedrova 10

Posest ljubljanske komende Nemskega viteškega reda (od 13. do srede 18. stoletja)

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 38/1984, št. 4, s. 271—296, cit. 118

Sn. (De., Sn., En.)

Avtor poskuša s pomočjo razpoložljivih virov podati sliko razvoja komendske posesti od prvih omenb v 13. do največjega obsega posesti v 18. stoletju. Prvotna posest je ležala v neposredni okolici Ljubljane ter severno od Save. V 14. stoletju je postal red pomemben zemljiški gospod tudi na Dolenjskem in Beli Krajini. Obdobje od 16. do začetka 18. stoletja pomeni čas izgub nekaterih manjših delov posesti, ki prenehajo leta 1739, ko je velikost gospostva dosegla svoj vrh.

Avtorski izvleček

UDK 338.5+331.2+331.5 (497.12 Piran) »12/14«

MIHELIC Darja, dr., znanstveni sodelavec, Zgodovinski inštitut
Milka Kosa ZRC SAZU, YU-61000 Ljubljana, Novi trg 5

Prispevek k osvetlitvi zasluzkov in cen v srednjeveškem Piranu

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 38/1984, št. 4, s. 291—296, cit. 35

Sn. (It., Sn., En.)

Članek obravnava tri aspekte, ki so krojili življenje srednjeveškega Pirana: cene (ter z njimi povezane življenjske stroške), plače (in možnosti zaposlitve) ter vprašanje »nagrajevanja po delu«.

Avtorski izvleček

UDK 336 (497.12) »1941/1945«

GUSTIN Damijan, asistent-raziskovalec, Inštitut za zgodovino
delavskega gibanja, YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1

Finančni viri in denarništvo narodnoosvobodilnega gibanja na Slovenskem 1941—1945

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 38/1984, št. 4, s. 297—320, cit. 141

Sn. (De., Sn., En.)

Na podlagi arhivskih in tiskanih virov, spominskega gradiva ter literature prikazuje avtor razvoj denarnega poslovanja narodnoosvobodilnega gibanja na Slovenskem. V uvodu prikaže finančne ukrepe okupatorjev, zlasti vprašanje zamenjave valute in usode bančnih zavodov. V nadaljevanju obdeluje razvoj finančnih organov v letih 1941—1945, s poudarkom na delovanju Denarnega zavoda Slovenije na področjih kredita, varčevanja, emisije in nadzora finančnega poslovanja, prikaže vire financiranja (prostovoljni prispevki, javna posojila in narodni davki) in plačilna sredstva, ki jih je izdajalo narodnoosvobodilno gibanje (obveznice, lirske boni).

Avtorski izvleček

KOS Dušan, Student, YU-61000 Ljubljana, Kvedrova 10

Estate of the Ljubljana Prebend of Order of German Knighthood (from the 13th till the End of the 18th Century)

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 38/1984, No. 4, pp. 271—280, notes 118

Sn. (De., Sn., En.)

On the basis of available sources the author tries to give a picture of the prebend estate development from first being mentioned in the 13th century till its greatest extent in the 18th century. The primary estate extended in the immediate surroundings of Ljubljana and to the north of the river Sava. The Order became an important land-owner in the regions of Dolenska and Bela krajina as well. The period from the 16th century till the beginning of the 18th was the time of losing some minor parts of the estate. In 1739 the estate reached its greatest expense.

Author's Abstract

KLAIČ Nada, Dr., Retired Ordinary University Professor, YU-41000 Zagreb, Preskarova 4

On the Problems of Aboriginal Native Country, Migration and Christianization of Dalmatic Croats

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 38/1984, No. 4, pp. 263—270, 104 notes

Sn. (De., Sn., En.)

On the basis of the new theory of L. Margetić and the analysis of the 30th Chapter of De administrando imperio the authoress comes to the conclusion that Dalmatic Croats migrated from Carantania to Dalmatia at the beginning of the IX. century, attained independence by fighting the Franks and accepted Christian faith from Rome. Thus the authoress goes back to the old theory of Šišić as far as the fight against the Franks and Christianization are concerned.

Peter Štih

GUSTIN Damjan, Assistant-Researcher, Institute for History of Workers' Movement, YU-61000 Ljubljana, Trg osvobodilne 1

Financial Sources and Business of the National Liberation Movement in Slovenia in 1941—1945

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 38/1984, No. 4, pp. 297—320, 141 notes

Sn. (De., Sn., En.)

On the basis of archival and printed sources, recollection material as well as on the basis of literature the author gives financial business development of the national liberation movement in Slovenia. In the introduction he describes the financial measures of the occupiers, especially the question of currency exchange and of destiny of the bank institutions. He continues with description of financial organizations development in 1941—1945, with emphasis on the activity of Denarni zavod Slovenske (Bank of Slovenia) concerning credits giving, saving, currency issue and financial business supervision. He gives the financial sources (voluntary contributions, public loans and national tax) and means of payment issued by the national liberation movement (debentures, lira vouchers).

Author's Abstract

MIHELIČ Darja, Dr., Scientific Collaborator, Historical Institute of Milko Kos, Scientific Research Center of the Slovene Academy of Arts and Sciences, YU-61000 Ljubljana, Novi trg 5

Contribution to the Elucidation of Earnings and Prices in the Medieval Piran

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 38/1984, No. 4, pp. 291—296, 35 notes

Sn. (It., Sn., En.)

The author deals with three aspects important for life in the medieval Piran: prices (and the living costs connected with them), earnings (and possibilities of employment) and the question of awarding a prize as to one's work.

Author's Abstract

in Zveza zgodovinskih društev Slovenije imata sklenjen dogovor o sodelovanju, po katerem lahko člani slovenskih zgodovinskih društev ob predložitvi potrjene članske izkaznice v prostorih Slovenske matice nabavljajo vse Matične publikacije po ugodnejši ceni, ki sicer velja le za redne Matične člane.

Iz bogatega izbora leposlovnih in različnih strokovnih del opozarjamo zlasti na nekaj knjig z zgodovinsko tematiko (zaloga nekaterih med njimi bo v kratkem času pošla!):

Slovenska matica 1864—1964 (zbornik)	500 din
Jože Munda: Bibliografija Slovenske matice 1864—1964	380 din
Jože Munda: Bibliografija Slovenske matice 1964—1983	380 din
Koroški plebiscit (zbornik)	750 din
Marijan Britovšek: Razkroj fevdalne agrarne strukture na Slovenskem	480 din
Vasilij Melik: Volitve na Slovenskem	480 din
Vojeslav Molè: Iz knjige spominov	300 din
Lavo Čermelj: Spomini na moja tržaška leta	400 din
Lavo Čermelj: Med prvim in drugim tržaškim procesom	300 din
Francè Koblar: Moj obračun	450 din
Franc Petek-Janko Pleterski: Spomini koroškega politika	380 din
Edvard Kocbek: Peščena ura. Pisma Borisu Pahorju 1940—1980	550 din
Primož Simoniti: Humanizem na Slovenskem in slovenski humanisti do srede XVI. stoletja	540 din
Alojz Rebula: Zeleno izgnanstvo (roman o tržaških letih Eneja Silvija Piccolominija)	510 din
Andrej Capuder: Pissodija 20 (roman o obdobju med obema vojnama)	450 din
Anton Linhart: Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije (komentiran prevod knjig iz let 1788 in 1791)	640 din
Karel Clarici: Knjiga moje mladosti (spominski opis grajskega in meščanskega življenja na Slovenskem v drugi polovici 19. stoletja)	600 din
Josip Vošnjak: Spomini (uredil in opombe napisal Vasilij Melik)	680 din
Franc Kos: Izbrano delo (izbral, uredil in opombe napisal Bogo Grafenauer)	620 din
Ivan Hribar: Moji spomini I. (izbral in uredil Vasilij Melik)	950 din
Ivan Hribar: Moji spomini II. (izbral in uredil Vasilij Melik)	1200 din
Marjan Rožanc: Roman o knjigah (avtobiografsko delo)	455 din
Boris Pahor: V labirintu (avtobiografski roman iz časa 1946—1949)	980 din
Branko Hofman: Noč do jutra (avtobiografski roman o travmi Golega otoka)	850 din
Lojze Kovačič: Prišleki 1. in 2. del (avtobiografska pripoved o obdobju 1938—1945)	1200 din

Slovenska matica pripravlja za prihodnja leta med drugim vrsto izdaj temeljnih del slovenske historiografije in nekaterih najzanimivejših starejših slovenskih memoarnih del.

INSTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

R dp
ZGODOVINSKI čas.
1984

941/949

120030133,4

COBISS •